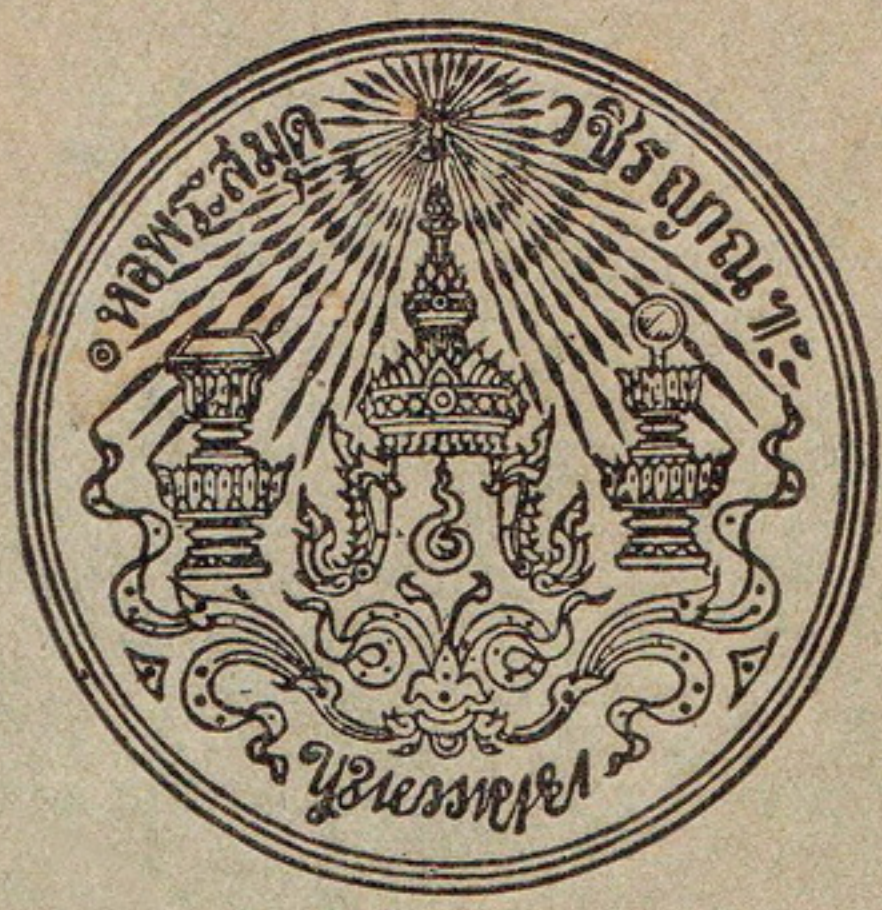

พระราชหัตถเลขา

ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รวมครั้งที่ ๕

สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี

พระพันวัสสามาตุจฉาเจ้า

โปรดให้พิมพ์ในการบำเพ็ญพระกุศลพระชนมายุสมมงคล

เมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๙

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

หอสมุดแห่งชาติ
17 พ.ย. 2532
กรมศิลปากร

พระราชหัตถเลขา

ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รวมครั้งที่ ๕

สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี

พระพันวัสสามาตุจฉาเจ้า

โปรดให้พิมพ์ในการบำเพ็ญพระกุศลพระชนมายุสมมงคล

เมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๙

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

เลขหมู่ หนังสือหายาก

895.916
ก196พ

เลขทะเบียน ห.32 ม. 10844

หนังสือหายาก

สมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

คำนำ

สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสามาตุจฉาเจ้า ทรงพระปรารภว่าในปีขาล พ.ศ. ๒๕๖๙ ถึงวันที่ ๑๐ เดือนกันยายน จะทรงเจริญพระชนมพรรษาเสมอด้วยพระชนมายุแห่งสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระยาทสมเด็จฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นอภิลักขิตมงคล ทรงพระดำริห์จะบำเพ็ญพระกุศลทักษิณานุปทาน อุทิศถวายสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมชนกาธิราช เป็นการพิเศษอีกส่วนหนึ่ง นอกจากทรงบำเพ็ญพระกุศลวันเฉลิมพระชันษา เช่นเคยทรงบำเพ็ญมาทุกปี มีพระประสงค์จะทรงพิมพ์หนังสือมิตรพลีประทานในงานพระชนมายุสมมงคลครั้งนี้ด้วย จึงมีรับสั่งมายังราชบัณฑิตยสภาให้หาเรื่องหนังสือและจัดการพิมพ์ถวาย

เมื่อราชบัณฑิตยสภาได้ทราบกระแสรับสั่ง พอประจวบเวลาซึ่งพระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสำเนาพระราชหัตถเลขาของพระยาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเก็บรักษาไว้ในกรมราชเลขาธิการ เพิ่มเติมมายังราชบัณฑิตยสภา พอจะรวบรวมพระราชหัตถเลขาพิมพ์ได้อีกภาค ๑ เห็นเป็นหนังสือควรพิมพ์ในงานพระชนมายุสมมงคลยิ่งกว่าเรื่องอื่น ได้นำความกราบบังคมทูลสมเด็จพระพันวัสสามาตุจฉาเจ้า ก็ทรงยินดีเห็นชอบด้วย จึงได้รวบรวมพระราชหัตถเลขาพระยาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ นับเป็นภาคที่ ๕

พระราชหัตถเลขาที่รวบรวมพิมพ์ในภาคที่ ๕ นี้ เปนพระราชหัตถเลขาในครั้งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ราชทูตไทยไปเจริญทางพระราชไมตรียังราชสำนักสมเด็จพระราชินีวิกตอเรียประเทศอังกฤษในปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๐๐ จนทูตานุทูตกลับเมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๐๑ รวมทั้งพระราชสาสนและพระราชหัตถเลขา ๓๑ ฉบับด้วยกัน นอกจากนั้นมีพระราชสาสนถึงสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย เมื่อตอนก่อนราชทูตออกไป ๒ ฉบับ กับพระราชสาสนมีไปทีหลังอีก ๒ ฉบับ รวมทั้งสิ้นเปนพระราชหัตถเลขา ๓๕ ฉบับด้วยกัน

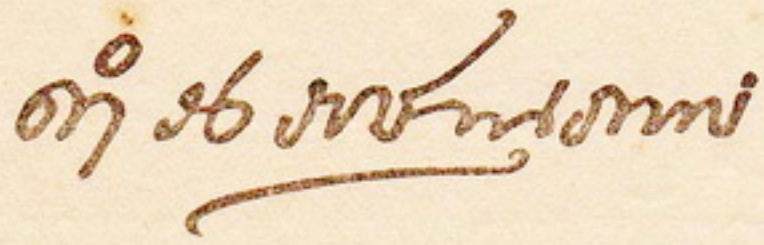
อันพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถ้าว่าในทางวรรณคดีและในทางโบราณคดี ผู้ใดเปนนักเรียนได้อ่านแล้วย่อมจะนิยมยินดีไม่เลือกหน้า แต่ส่วนกระบวรความที่กล่าวในพระราชหัตถเลขา ผู้ที่ยังมิได้ทราบพฤติการในสมัยนั้น บางทีจะมีความเห็นแตกต่างกันไปบ้าง จึงควรแถลงไว้ในที่นี้ ว่าพระราชหัตถเลขาเหล่านี้โดยมากทรงพระราชนิพนธ์เพื่อแสดงพระราชปรารภส่วนพระองค์เฉพาะแก่ผู้ซึ่งทรงวิสาสะสนิธสนม คืออย่างที่เรียกกันว่าจดหมายไปรเวต อีกประการหนึ่งความที่ว่าด้วยขนบธรรมเนียมยโรปในสมัยนั้นรู้กันอยู่ในประเทศนี้อย่างที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขา ไม่มีผู้อื่นจะรอบรู้ยิ่งกว่าที่พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบมีความอีกข้อ ๑ ซึ่งผู้อ่านพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ไม่ทราบพฤติการแต่ก่อน น่าจะเข้าใจว่าพระบาท

สมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระยาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปนอริต่อกัน ความจริงมิได้เปนเช่นนั้น ที่แท้เกิดแต่พระอุปนิสัยต่างกัน พระราชนิยมก็ต่างกัน แต่ส่วนพระองค์ทรงรักใคร่ชอบชิดสนิธสนมกัน เพราะเหตุที่กล่าวมาจึงมักตรัสค่อนกันทั้งสองฝ่าย ด้วยถือว่าถึงอีกฝ่ายหนึ่งจะทรงทรายก็ไม่ทรงพระพิโรธ เล่ากันมาว่าพระยาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมักตำรัสเรียกพระยาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พี่ทิต” บ้าง “พี่เถร” บ้าง แลตรัสค่อนว่าแก่วัด แต่หากพระยาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มิใคร่เขียนลายพระราชหัดถเลขา จึงไม่ปรากฏคำทรงค่อนพระยาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่เปนลายลักษณอักษร ความซึ่งค่อนกันนั้นก็พึงสังเกตเห็นได้ว่ามิได้เกี่ยวข้องถึงราชการบ้านเมือง เว้นแต่ในพระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๓๓ ซึ่งพิมพ์ในสมุดเล่มนี้ฉบับเดียว พฤติการครั้งนั้นเกิดขึ้นด้วยมิศเตอร์นอกส์ นายร้อยเอกทหารอังกฤษ ซึ่งเดิมเข้ามาเปนครูทหารอยู่ในพระยาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายหลังกลับไปรับราชการอังกฤษ เปนตำแหน่งล่ามอยู่ในสถานกงสุล เปนผู้ฝักฝ่ายอยู่ทางวังหน้า ชอบกล่าวและเขียนส่งลงหนังสือพิมพ์ เปนความติเตียนฝ่ายวังหลวง แลยกย่องทางวังหน้าต่าง ๆ เปนต้นกล่าวหาว่าในการที่ไทยเปนไมตรีกับอังกฤษ สำเร็จได้ด้วยฝ่ายวังหน้าทั้งนั้น ความข้อนี้ไม่จริง มีหลักฐานอยู่ในหนังสือจดหมายเหตุของเซอรยอนเบาวริง ราชทูตอังกฤษที่เข้ามาทำหนังสือสัญญาครั้งนั้น ว่าพระยาท

สมเด็จพระยุพเกล้าเจ้าอยู่หัว เปนแต่ทรงต้อนรับเลี้ยงดู มิได้เกี่ยวข้อง
ในการทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีอย่างหนึ่งอย่างใด เมื่อมีคำ
ที่กล่าวติเตียนขึ้นเช่นนั้น พระยาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
จึงน้อยพระราชหฤทัย ดังทรงแสดงไปในพระราชหัตถเลขาถึงคณะทูต

กรรมการราชบัณฑิตยสภาขอถวายอนุโมทนาในพระกุศลบุญราศี
พระชนมายุสมมงคล ซึ่งสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี
พระพันวัสสามาตุจฉาเจ้า ได้ทรงบำเพ็ญในวารนี้ พร้อมด้วยพระกุศล
บุญราศีทักษิณานุปทาน อุทิศถวายสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สำเร็จด้วยกตัญญูกตเวทิตา มิยุตบัญ
ฐานธรรมเปนที่ตั้ง ทั้งเปนอาทิศนพลิแผ่ไปในสรรพสัตว์ไม่มีประมาณ
สำเร็จด้วยพรหมวิหารธรรมมีเมตตาเปนปทัฏฐาน ขอพระกุศลนี้จง
บันดาลให้สำเร็จวิบากสุข สมพระประสงค์ทุกประการ เทอญ ฯ

หอพระสมุดวชิรญาณ
วันที่ ๒๑ สิงหาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๙

นายกราชบัณฑิตยสภา

สารบาร์

ฉบับที่ ๑ พระราชสาสนจาริกในแผ่นสุพรรณบัตร พระราชทานมอบเซอยอนโบวริงอรรคราชทูตอังกฤษเชิญไปถวายสมเด็จพระนางวิกตอริยาราชินี ลงวันศุกร เดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก จุลศักราช ๑๒๑๗ (พ.ศ. ๒๓๙๘) หน้า ๑

ฉบับที่ ๒ พระราชสาสนกำกับพระสุพรรณบัตร ลงวันเดือนปีและพระราชทานไปคราวเดียวกัน หน้า ๓

บาญชีเครื่องมงคลราชบรรณาการ หน้า ๗

ฉบับที่ ๓ ประกาศตั้งพระยามนตรีสุริยวงศ เปนราชทูตไปลอนดอน ลงวันพุธ เดือน ๙ ขึ้นค่า ๑ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) หน้า ๑๐

ฉบับที่ ๔ พระราชสาสนถึงสมเด็จพระนางวิกตอเรียมหาราชินี ลงวันจันทร เดือน ๙ ข้างขึ้น ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) หน้า ๑๓

บาญชีเครื่องราชบรรณาการ ,, ๑๙

สิ่งของจัดเตรียมไว้จะให้ทูตไปแจก ,, ๒๑

คำทูตทูลถวายมอบพระราชสาสน ,, ๒๒

บาญชีรายชื่อทูต ,, ๒๔

ฉบับที่ ๕ พระราชหัตถเลขาถึงพระยามนตรีสุริยวงศแลหม่อมราโชทัย ลงวันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) ทรงกำชับให้ตรวจตราระวังรักษาพระราชสาสนแลคัดสำเนาคณะทูต แลทรงบอกข่าวข้างบ้านเรือน หน้า ๒๙

ฉบับที่ ๖ พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี ลงวันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) เรื่องมิศเตอรปากขอให้ทูตช่วยสืบแม่ยาย แลโปรดให้ทูตหาโคมเชิดหนังแลให้จัดคนหัดแก้นาฬิกา หน้า ๓๔

ฉบับที่ ๗ พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน ลงวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) เรื่องข่าวแขกที่เบงคอลกำเริบแลทรงพ้อคณะทูตที่ไม่มีหนังสือกราบทูลมาโดยตรง หน้า ๓๘

ฉบับที่ ๘ พระราชหัตถเลขาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ แลเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี ลงวันศุกร เดือน ๑๐ แรมค่ำ ๑ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) เรื่องเกิดเหตุรถพระที่นั่งล่ม หน้า ๕๒

ฉบับที่ ๙ พระราชหัตถเลขาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ แลเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี ลงวันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) ทรงพ้อที่พวกทูตไม่มีหนังสือกราบทูลมาโดยตรง หน้า ๕๗

ฉบับที่ ๑๐ พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี ลงวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) ทรงเล่าอาการประชวรเจ้านายที่ตกรถแลโปรดให้ซื้อของยางอย่าง หน้า ๕๙

ฉบับที่ ๑๑ พระราชหัตถเลขาถึงนายพิจารณสรรพกิจ ลงวันศุกร
เดือน ๑๐ แรม ๑๕ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙
(พ.ศ. ๒๔๐๐) เรื่องอาการป่วยเจ้าพระยานิกรบดินทร
หน้า ๖๒

ฉบับที่ ๑๒ พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน ลงวันศุกร
เดือน ๑๐ แรม ๑๕ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙
(พ.ศ. ๒๔๐๐) ทรงอธิบายเรื่องไม่ต้องถือน้ำพระพิพัฒ
สัตยาในต่างประเทศ แลพระราชทานเงินแจกในวัน
สุริยุปราคา
หน้า ๖๔

ฉบับที่ ๑๓ พระราชหัตถเลขาถึงนายพิจารณสรรพกิจ ลงวันอาทิตย์
เดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙
(พ.ศ. ๒๔๐๐) เรื่องอาการป่วยเจ้าพระยานิกรบดินทร
หน้า ๖๗

ฉบับที่ ๑๔ พระราชหัตถเลขาถึงหม่อมราโชทัย ลงวันอาทิตย์
เดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ.๒๔๐๐)
เรื่องเพลิงไหม้กุฏิพระพิมลธรรม (จุ) วัดประยุรวงศ์
หน้า ๖๙

ฉบับที่ ๑๕ พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน ลงวันเสาร
เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙
(พ.ศ. ๒๔๐๐) ทรงพ้อเรื่องทูตไม่มีหนังสือกราบทูลมาโดย
ตรง แลทรงแนะนำถึงวิธีมีหนังสือถึงหญิงชาววัง หน้า ๗๑

ฉบับที่ ๑๖ พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน ลงวันจันทร์ เดือน ๑๒ แรมค่ำ ๑ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) เรื่องราษฎรไม่นิยมใช้เงินเหรียญนอก ให้ทูตสั่งเครื่องทำเงินเหรียญบาท มาจะได้ทำเปนเงินไทยเสียเอง หน้า ๗๕

ฉบับที่ ๑๗ พระราชหัตถเลขาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ แลเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี ลงวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) เรื่องให้ทูตคิดหาเครื่องจักรทำเงินเหรียญบาท หน้า ๘๑

ฉบับที่ ๑๘ พระราชหัตถเลขาถึงนายพิจารณสรรพกิจ ลงวันจันทร์ เดือน ๑๒ แรม ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) เรื่องอาการป่วยเจ้าพระยานิกรบดินทร หน้า ๘๓

ฉบับที่ ๑๙ พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน (ไม่ปรากฏวัน) เดือนอ้าย ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) เรื่องข่าส่วยทองเมืองอัตปือไม่เสียส่วย แลเพลิงไหม้วังกรมหมื่นสุรินทรรักษ ข่าวไข้ข่าวตายในกรุงเทพฯ หน้า ๘๗

ฉบับที่ ๒๐ พระราชหัตถเลขาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ แลเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี ลงวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึน ๓ คา ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) เรื่องให้ทูตคิดหา สูบดับไฟ เรือไฟ กระบี่ แลข่าวสิ้นพระชนม์เจ้านายบางพระองค์ หน้า ๙๖

ฉบับที่ ๒๑ พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าหมื่นสรรพเพธภักดี ลงวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) เรื่องอ้ายอาจารย์ก่อวัดตัวเปนผู้วิเศษ แลทรงแนะนำวิธีสลักหลังหนังสือส่งเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย หน้า ๑๐๑

ฉบับที่ ๒๒ พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน (พระราชหัตถเลขาฉบับนี้ไม่ปรากฏวันเดือนปี แต่สันนิษฐานว่าทรงในระหว่างทูตอยู่ลอนดอนราวเดือนอ้าย ปีมะเส็งนั้นเอง) เรื่องจะให้สมณทูตไปนมัสการพระเขี้ยวแก้วที่ลังกา หน้า ๑๐๖

ฉบับที่ ๒๓ พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน ลงวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) เรื่องหนังสือที่ทูตส่งเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย เรื่องแห่พระแสนพระใสไปวัดปทุมวัน แลเรื่องคนอังกฤษเข้าไปยิงนกในวัดโสมนัส เกิดติกับพระสงฆ์ หน้า ๑๑๒

ฉบับที่ ๒๔ พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน ลงวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) เรื่องเซอรรอเบิตสจอมเบิคกงสุลคนใหม่เข้ามาเปลี่ยนกงสุลคนเก่า หน้า ๑๒๓

ฉบับที่ ๒๕ พระราชหัตถเลขาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ แลเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี (วันไม่ปรากฏ) เดือนยี่ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) เรื่องธรรมเนียมกำหนดทูตจะอยู่ในต่างประเทศ หน้า ๑๒๗

ฉบับที่ ๒๖ พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน ลงวัน ๑๒ ค่ำ (เดือนไม่ปรากฏแต่สันนิษฐานตามเรื่องเข้าใจว่าเดือนยี่) ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) เรื่องข่าวไข้ข่าวตายในกรุงเทพ ฯ หน้า ๑๒๙

ฉบับที่ ๒๗ พระราชหัตถเลขาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ กับน้องชายแลบุตร ลงวันศุกร เดือน ๓ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) เรื่องสมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อยพิราลัย แลกรมขุนอิเศรบวรสิ้นพระชนม์ หน้า ๑๓๒

ฉบับที่ ๒๘ พระราชหัตถเลขาถึงนายพิจารณ์สรรพกิจ ลงวันศุกร เดือน ๓ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) เรื่องอาการป่วยเจ้าพระยานิกรบดินทร หน้า ๑๓๔

ฉบับที่ ๒๙ พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี ลงวันพุธ เดือน ๔ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) ทรงตอบรับของที่คณะทูตส่งมาทูลเกล้า ฯ ถวาย หน้า ๑๓๕

ฉบับที่ ๓๐ พระราชหัตถเลขาถึงนายพิจารณสรรพกิจ ลงวันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) เรื่องอาการป่วยเจ้าพระยานิกรบดินทร หน้า ๑๓๘

ฉบับที่ ๓๑ พระราชหัตถเลขาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ แลเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี ลงวันศุกร เดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) ทรงตอบรับหนังสือที่คณะทูตส่งมาทูลเกล้า ฯ ถวาย ทรงแนะนำการที่จะโต้ตอบเรื่องรัฐบาลต่าง ๆ ในยุโรปมาขอทำหนังสือสัญญากับราชทูต เรื่องกงสุลเดนมาร์กแลกงสุลเบลเคมที่สิงคโปร์มาขอทำสัญญา ทรงตอบรับหนังสือแลเครื่องบรรณาการ เลอรดกลาเรนดอน ทรงชมเชยกงสุลเซอรรอเบิตสจอมเบิค ข่าวเมืองญวนมาขอทำสัญญา ข่าวทหารญวนในวังหน้าไม่สมัคอยู่วังหน้า หน้า ๑๓๙

ฉบับที่ ๓๒ พระราชหัตถเลขาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ แลเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี (ไม่มีวันเดือนปี สันนิษฐานว่าต้นร่างเดิมฉบับที่ ๓๑ นั้นเองทรงค้างไว้) เรื่องตอบรับหนังสือคณะทูตานุทูต แลพระราชทานสำเนาพระราชหัตถเลขาให้ตอบเลอรดกลาเรนดอน หน้า ๑๖๐

ฉบับที่ ๓๓ พระราชหัตถเลขาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ แลเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี ลงวันศุกร เดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๒๒๐ (พ.ศ. ๒๔๐๑) เรื่องหนังสือพิมพ์ลงข่าวชมวังหน้าติวังหลวง หน้า ๑๖๑

ฉบับที่ ๓๔ พระราชสาสนแสดงความเสียพระราชหฤทัย ซึ่งพระราชชนนีของสมเด็จพระราชินีวิกตอริยาสิ้นพระชนม์ ลงวันจันทร์ เดือน ๘ บูรพาสาท ขึ้น ๘ ค่ำ ปีระกา จุลศักราช ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๔) หน้า ๑๖๘

ฉบับที่ ๓๕ พระราชสาสนถึงสมเด็จพระนางวิกตอริยาราชินี ลงวันศุกร เดือน ๖ แรม ๗ ค่ำ ปีชวด จุลศักราช ๑๒๒๖ (พ.ศ. ๒๔๐๗) เรื่องกงสุลที่จะเข้ามาแทนเซอรรอเบิตสจอมเบิค หน้า ๑๗๔

ฉบับที่ ๑

พระราชสาสนจารึกในแผ่นสุพรรณบัตร
พระราชทานมอบเซอยอนโบวริงอรรคราชทูตอังกฤษเชิญไปถวาย
สมเดจพระนางวกตอรยาราชน
เมื่อปีเถาะ พ. ศ. ๒๓๙๘

พระราชสาสน ในสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎพระเจ้ากรุงรัตน
โกสินทรมหินทรายุธยา ขอคำนับเจริญทางพระราชไมตริมายังสำนัก
สมเด็จพระนางวิกตอริยาราชินี ผู้เปนเจ้าเปนใหญ่ในทวิปยริตาเนียแล
ไอยิแลน ได้ทรงทราบ ด้วยในเดือน ๕ ปีเถาะสัปตศก เปนปีที่ ๕ ในรัชกาล
อันเปนปะจบันนี้ เซอยอนโบวริงเปนทตมาด้วยกำบั่นรบของพระองค์
ด้วยหนังสือสำคัญของพระองค์เปนที่เชื่อถือมาว่ากล่าวจัดแจงสัญญาการ
ไมตริ แลการค้าขายให้เจริญดีขึ้นกว่าแต่ก่อน ขอให้กรุงไทยให้อิศรา
นุภาพแก่ขุนนางยางนายออกไปคิดอ่านปฤกษาด้วยข้อสัญญา กรุงไทย
เห็นแก่ทางพระราชไมตริก็ได้ตั้งพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์ ๑ เสนาบดี
๔ นายเปน ๕ ด้วยกันมีนามในหนังสือสัญญาแล้วนั้น ให้ไปประชุม
ปฤกษากับทูตของพระองค์จัดแจงเปลี่ยนสัญญาเก่า แลเพิ่มการใหม่
เข้าข้าง ตามทูตของพระองค์ประสงค์ว่าควรนั้น การทำหนังสือสัญญา
ก็เปนอันเสร็จลงใน ๗ วัน ทูตของพระองค์จึงได้มอบเครื่องราชบรรณาการ
คือนาฬิกากลแลประแจที่เกี่ยวประดับเพชร มีหมายทวิปยริตาเนียแล
ไอยิแลน แลตราโมราประดับเพชรเปนรูปช้างสำหรับกรุงไทย ผูกกับ

เล่มสำหรับไขประแจ แลสายสร้อยทองมีดิ่งเลื่อนรูปกลองประดับเพชร
สำหรับนาฬิกา กับหีบเครื่องเขียนหนังสืออย่างดีเปนมงคลให้แก่กรุงไทย
อ้างว่าพระองค์โปรดส่งมาแสดงทางพระราชไมตรี กรุงไทยได้ยินดี
มีคำนับรับไว้แล้ว ขอขอบพระคุณอุปการยินดีตอบมาด้วยความสุจริต
ขอให้ทางไมตรีสองพระมหานครติดพันธ์อยู่เย็นเปนสุขไปนานชั่วฟ้าแล
ดินเทอญ แลบ้านเมืองของไทยที่ติดต่อกับอังกฤษดังนี้ จะเปนสุขไปก็
ด้วยพระเจ้าบริตาเนียทรงพระเมตตากรุณาถึงในกาลเนือง ๆ ครั้งน
กรุงไทยได้ส่งเครื่องราชบรรณาการบางสิ่งที่มากับพระราชสาสนนี้ ถึง
ไม่สู้ดีก็เปนฝีมือช่างเมืองไทย ขอพระองค์จงโปรดรับไว้ เปนเครื่อง
รฦกถึงทางพระราชไมตรี เทอญ ฯ

พระราชสาสนมาณวัน ๖ ๕ ๗ ๖ ค่ำปีเถาะสัปตศก ศักราช ๑๒๑๗
เปนปีที่ ๕ แห่งราชกาลปะจุบันนี้

ฉบับที่ ๒

พระราชสาสนกำกับสุพรรณบัตร
ซึ่งเซอยอนโบวริงอรรคราชทูตอังกฤษเชิญไปถวาย
สมเด็จพระนางวิกตอริยา ฯ
เมื่อปีเถาะ พ. ศ. ๒๓๙๘

พระราชสาสน ในพระยาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ
พระจอมเกล้าพระเจ้ากรุงสยาม ซึ่งเปนพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ ในรัชกาล
ที่ ๔ ในพระบรมราชวงศ์ ซึ่งดำรงกรุงรัตนโกสินทรมหินทรายุธยา
ณประเทศบางกอกนี้ ได้ครอบครองเปนเจ้าของพระมหานครราชธานีใหญ่
ในพระราชอาณาจักร์ฝ่ายสยามเหนือใต้ แลแผ่นดินแดนต่าง ๆ อยู่เคียง
อยู่ใกล้ ในที่นั้น ๆ บางแห่ง แลเปนที่อยู่ของชนชาวต่างประเทศมีเพศ
ภาษาต่าง ๆ หลายอย่าง คือลาวเฉียง ลาวกาว แลกำพูชา มาลายู
กระเหรี่ยง แลอน ๆ ในทิศต่าง ๆ โดยรอบคอบขอบขัณฑสีมาอาณาจักร
สยามขอเจริญทางพระราชไมตรี คำนับมายังสำนักสมเด็จพระนางเจ้ากวิน
วิกตอเรียมหาราชินีพระเจ้ากรุงลอนดอน ผู้เปนเจ้าเปนใหญ่ในพระราช
อาณาจักรอันรวมกันหลายประเทศ คือทวีปยุริตาเนียใหญ่แลไอยิแลน
แลกอลอนี นานาประเทศราชต่าง ๆ ให้ทรงทรายด้วย ในเดือน ๕
บเถาะสัปตศกเปนบท ๕ ในรัชกาลแผ่นดินปะจุบันน ท่าน เซอยอน โบวริง
เปนราชทูตของพระองค์มาด้วยกำปั่นรบกลไฟสามเสาจักรท้าย เปนเรือ

รบของพระองค์ มาสู่กรุงสยามแล้วราชทูตถือหนังสือสำคัญของพระองค์มาเปนที่เชื่อถือได้ ทูตมาว่ากล่าวชัดแจงความสัญญาไมตรีแลการค้าขายเปนหลายอย่าง เพื่อจะให้เจริญงามดีขึ้นกว่าแต่กาลปางก่อน ทูตขอให้ผู้ครองกรุงสยามให้อิศรานุภาพแก่ขุนนางบางนายคิดอ่านราชการปฤกษาด้วยข้อสัญญา ผู้ครองฝ่ายสยามได้ทรงเห็นแก่ทางพระราชไมตรีกรุงลอนดอน จึงได้โปรดตั้งผู้ต่างพระเนตรพระกรรณไปคิดปฤกษาชัดการนั้นให้สำเร็จโดยเร็ว โดยเรียบร้อยด้วย คือตั้งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิทพระองค์ ๑ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหพระกระลาโหม ซึ่งเปนอรรคมหาเสนาธิบดีฝ่ายใต้ชายทเล แลเปนเชื้อพระวงศด้วยคน ๑ แลเจ้าพระยาพระคลังเสนาบดีว่าราชการฝ่ายต่างประเทศ แลเปนเชื้อพระวงศด้วย (คน ๑) กับสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ พระองค์ใหญ่องค์ ๑ แลสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ พระองค์น้อยองค์ ๑ ท่านทั้งนี้ก็เปนพระบรมญาติอันสนิท รวมเปน ๕ ด้วยกันมีนามปรากฏอยู่ในหนังสือสัญญานั้นแล้ว โปรดให้ท่านทั้ง ๕ นี้ไปประชุมปฤกษาข้อสัญญาด้วยกับราชทูตของพระองค์พร้อมใจกันทั้ง ๖ ได้ชัดแจงเปลี่ยนแปลงข้อสัญญาเก่าแลเพิ่มเติมข้อความใหม่เข้าบ้าง ตามราชทูตของพระองค์มีความประสงค์โดยสมควรนั้นแล้ว การทำหนังสือสัญญาก็เปนอันเสร็จลงในวันที่ ๗ ราชทูตของพระองค์จึงได้มอบเครื่องมงคลราชบรรณาการ

คือนาฬิกากลทองคำประดับเพชร แลประแจสำหรับนาฬิกานั้นประดับเพชรด้วย แลมีดวงตราทองคำประดับโมราแกะเปนรูปช้างด้านหนึ่ง อีกด้านหนึ่งนั้นแกะเปนที่หมายว่าทวีปบริตาเนียแลไอยิแลนเปนสำคัญ ดวงตรานั้นผูกติดกับประแจเล่มสำหรับไข แลสายสร้อยทองคำประดับเพชรมีตลับใส่ผมทำด้วยทองคำประดับเพชรแขวนติดกับสายสร้อยด้วย กับหีบเครื่องเขียนหนังสือมีเครื่องพร้อม เปนของอย่างดีอย่างเอกทำด้วยไม้ลาย ฝังลายงาช้างบ้างทองคำบ้างเงินบ้าง เปนลวดลายเครื่องวัลย์ที่สันด้ามปากไก่เขียนหนังสือนั้น มีรูปพระมหาพิไชยมงกุฎสำหรับแผ่นดินสยามด้วยสองเล่ม ปากไก่งามดีนัก มอบให้แก่ผู้ครองกรุงสยาม แลราชทูตของพระองค์อ้างว่า พระองค์ท่านโปรดส่งมาแสดงทางพระราชไมตรี ผู้ครองกรุงสยามได้ยินดีมีความคำนับรับไว้แล้ว ขอขอบพระเดชพระคุณอุปการยินดีสนองมาโดยทางสุจริต ขอให้ทางพระราชไมตรีสองพระมหานครติดพันธ์ปฏิพัทธอยู่เย็นเปนสุขไปนานชั่วฟ้าแลดิน เทอญ

แผ่นดินสยามซึ่งได้เปนสัมพันธมิตรติดต่อกับไมตรีอังกฤษดังนี้แล้ว กรุงสยามจะเปนสุขก็ด้วยอำนาจพระบารมีสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียมหาราชินี ผู้เปนพระเจ้าแผ่นดินบริตาเนีย ทรงพระมหากรุณารฦกถึงการไมตรีอยู่เนืองๆ

อนึ่งครั้งนี้กรุงสยามได้ส่งเครื่องมงคลราชบรรณาการยางสิ่งพอ
สมควรมากับพระราชสาสน์ด้วย ของบรรณาการนั้นถึงไม่สู้ดีก็เปน
ฝีมือช่างในกรุงสยามทำเอง ขอพระองค์จงทรงพระกรุณาโปรดรับไว้
ชมเล่นเปนเครื่องรฦกถึงทางพระราชไมตรี เทอญ ฯ

พระราชสาสน์ลงวันศุกร เดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีเถาะสัปตศก
ศักราช ๑๒๓๗ เปนปีที่ ๕ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

บาญชีเครื่องมงคลราชบรรณาการ

ที่ ๑ พระราชสาสนจาฤกเปนอักษรไทยลงในแผ่นพระสุพรรณบัตร มีน้ำหนักทองคำ $\frac{๓}{๑๓}$ พันเหมือนสมุดยี่ดติดแนบกับกระดาษฝรั่งประทับพระราชลัญจกร พระบรมราชโองการองค์น้อย ในใบปกต้นยี่ดกระดาษประทับพระราชลัญจกรสำหรับพระนามในแผ่นดินปะจุบันนี้ลงในที่ใบปกปลาย มีลายพระราชหัตถเลขาทรงเขียนเปนสำคัญพระนามด้วยอักษรอังกฤษ ห่อด้วยแผ่นทองคำ น้ำหนัก $\frac{๓}{๕}$ ผูกรัดด้วยไหมแดงประทับพระราชลัญจกร สำหรับแผ่นดินปะจุบันนี้ ครั้งประสมทองคำข้างนอกแลในในผะอบทองคำลงยาราชาวดี น้ำหนัก $\frac{๔๓}{๓๐}$ เปนสองชั้น พระราชสาสนใส่ชั้นล่าง กล่องภิมเสนทองคำถมยาราชาวดีใหญ่น้ำหนัก $\frac{๓}{๔}$ เล็กน้ำหนัก $\frac{๒}{๓}$ ใส่ชั้นบนเปนเครื่องรักษาพระราชสาสน แลผะอบนั้นใส่ในถุงตาดประทับพระราชลัญจกรรูปช้าง สำหรับแผ่นดินสยามในที่ผูกนั้นแห่งหนึ่ง

ที่ ๒ ซองทองคำใส่แผ่นทองที่จาฤกพระนามเปนอักษรอังกฤษด้วยลายพระราชหัตถ์คู่หนึ่ง ไพ่ติพิมพ์แสดงพระนามคู่หนึ่ง (คือก๊าดพระนาม) นั้น มีจดหมายลายพระราชหัตถเลขาว่า คำนับถึงสมเด็จ

พระนางเจ้าภวินวิกตอเรียมหาราชินี พระเจ้ากรุงลอนดอนแผ่นหนึ่ง คำนับถึงเจ้าชายซึ่งเปนคู่เคียงพระสามีของพระนางเจ้านั้นแผ่นหนึ่ง มีก๊าดพระนามอีกค่หนึ่ง คือไพ่ตีพิมพ์พระนามค่หนึ่ง ใส่ซองกระดายสีชมภู ในไพ่พระนามนั้น มีลายพระราชหัตถ์เปนอักษรอังกฤษ ว่าคำนับถึงพระราชบุตรชายพระองค์ใหญ่แผ่นหนึ่ง คำนับถึงพระราชบุตรีพระองค์ใหญ่แผ่นหนึ่ง ซึ่งเปนพระราชโอรสแลพระราชธิดาของสมเด็จพระนางเจ้ากรุงลอนดอน ของทั้งนั้นได้ใส่ในถุงแพรสีแดง

ที่ ๓ พระอำมรงค์รังแตนเบี้ยประดับไพฑูริย์อย่างดีคู่หนึ่ง ใส่ในตลับทองคำหลังตลับประดับศิลาทองสีน้ำเงิน ขอบตลับประดับเพชรรอบสี่มุม

ที่ ๔ หลอดดินสอ ทำด้วยทองคำประดับเพชรใหญ่สัณฐานเท่าเม็ดมะกล่ำแยน ที่สั้นหลอดมีที่สำหรับใส่ดินสอข้างหนึ่ง ใส่ปากไก่ข้างหนึ่ง ใส่ในถุงแพรเหลือง

ที่ ๕ ขวดหมึกทองคำลงยาราชาวดี ที่ฝานั้นมีรูปช้างยอกผีมอช่างสยาม มีกล่องใส่ปากไก่เลื่อนด้ามปากไก่ทำด้วยทองคำลงยาราชาวดี ที่สั้นปากไก่ประดับพลอยทับทิม สัณฐานเท่าเม็ดมะกล่ำตาหนู ใส่ในถุงแพรเหลือง

ที่ ๖ มีไพ่แผ่นใหญ่เขียนรูปช้างเผือกที่ชื่อพระวิสุทธิรัตนกิริณีเปนที่เฉลิมพระนครกรุงสยามแผ่นหนึ่ง ม้วนใส่ในกลักเงินกาไหล่ทองคำ

แล้วมีแผ่นไพ่เล็กติพิมพ์เปนก๊าดรูปพระวิสุทธิรัตนกิริณี ๓ แผ่น ถวายแก่เจ้าราชสามีแผ่นหนึ่ง ถวายแก่พระราชโอรสพระองค์ใหญ่แผ่นหนึ่ง ถวายแก่พระราชธิดาพระองค์ใหญ่แผ่นหนึ่ง แลมีกล่ำด้วยขนพระวิสุทธิรัตนกิริณีสองภู่ มีปริกทองคำสรวมภู่ ถวายในสมเด็จพระนางเจ้ากรุงลอนดอน เพื่อสำหรับห้อยที่รูปพระวิสุทธิรัตนกิริณีด้วย รวมใส่ในถุงเข้มขาบมีสายรัด

อนึ่งราชทูตของพระองค์ก็ได้มาจัดการเปลี่ยนแปลงข้อสัญญาเก่าให้เปนใหม่โดยเรียบร้อยปรกติดีแล้ว ได้ตกลงกับเสนาบดีสยามเห็นชอบพร้อมกันแล้ว กงสุลอังกฤษก็ได้ว่าราชการของตำแหน่งอังกฤษโดยสมัคสโมสรกับลูกค้าวาณิช เปนที่ชอบขอบใจแก่พวกวาณิชแล้ว ผู้ครองกรุงสยามขอปฏิบัติทางพระราชไมตรีแห่งพระเจ้ากรุงลอนดอนให้ถาวรยืนยงดำรงอยู่ชานานชั่วฟ้าแลดิน เทอญ

พระราชสาสนนี้ได้ส่งไปแต่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มไหศวริยพิมานในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งตั้งอยู่ในกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุธยาบรมราชธานี อันมีในประเทศบางกอกแว่นแคว้นแผ่นดินสยาม ณวัน ๖ ๕ ๗ ๖ ค่ำ ปีเถาะสัปตศก ศักราช ๑๒๑๗ เปนปีที่ ๕ แห่งรัชกาลปะจุบันนี้

พระราชสาสนนี้ได้แห่เชิญไปมอบส่งให้แก่เซอร์ยอนโบวริงราชทูตอังกฤษ.

ฉบับที่ ๓

ประกาศตั้งพระยามนตรีสุริยวงศ์เปนราชทูตไปลอนดอน

ขมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๐๐

สมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎพระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม แล สมเด็จพระปวเรนทราเมศวรมหิศวเรศรังสรรค์ พระยี่นเกล้าเจ้าประเทศสยามทั้งสองพระองค์ ขอประกาศแก่คนนอกประเทศในประเทศทั้งปวง เปนอันมากฤๅผู้เดียว บันดาที่จะได้อ่านแลฟังแลรู้ความในหนังสือนี้ ให้ทราบแลเชื่อเปนแน่ ว่าเราพระเจ้ากรุงสยามทั้งสอง แลเสนาบดีได้มีความประสงค์จะส่งทูตานุทูตไปจำทูลพระราชสาสน ส่งเครื่องราชบรรณการทรงยินดีไปยังสมเด็จพระนางวิกตอเรียมหาราชินี พระเจ้ากรุงบริตาเนียถึงกรุงลอนดอน ได้ให้เสนาบดีมีหนังสือบอกข่าวล่วงหน้าไปก่อน บัดนี้พระเจ้ากรุงลอนดอนเห็นแก่ทางพระราชไมตรี แต่งให้ขุนนางคุมเรือรบมารับทูตานุทูตถึงพระนครนี้ เราพระเจ้ากรุงสยามทั้งสองได้จัดแจงพระราชสาสนแลเครื่องมงคลราชบรรณาการเสร็จแล้ว จึงพร้อมกันกับความคิดเสนาบดี บังคับแต่งตั้งให้พระยามนตรีสุริยวงศ ขางวางมหาดเล็กในพระบรมมหาราชวังเปนราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดีหัวหมื่นมหาดเล็กเวรศักดิ์เปนอุปทูต จมื่นมณเฑียรพิทักษ์ปลัดกรมพระตำรวจสนมซ้ายในพระบวรราชวังเปนตรีทูต จมื่นราชามาตย์ปลัดกรมพระตำรวจในซ้ายในพระบรมมหาราชวัง กับนายพิจารณสรรพกิจ

ห้องสมุดพุทธสมาคม
จังหวัดนครราชสีมา

หุ้มแพรนายยามเวรเดช สองนายเปนพนักงารกำกับเครื่องราช
บรรณาการ หม่อมราโชทัยเจ้าราชนิกูลเปนล่ามสำหรับการเจรจา
ให้คนทั้ง ๖ คนนี้มีอำนาจจำทูลพระราชสาส์นคมเครื่องราชบรรณาการ
ออกไปคำนับเจริญทางพระราชไมตรี แด่สมเด็จพระนางวิกตอเรียมหา
ราชินีเจ้ากรุงบริตาเนีย แลนำหนังสือเจ้าพระยาพระคลังไปวางแก่
เสนาบดีในกรุงลอนดอนด้วย แลให้มีอำนาจเพื่อจะได้ ไต่ถามหารือ
ขอฟังการต่าง ๆ ที่ควรจะฟังมาเพื่อกรุงสยามนี้ด้วย แต่ไม่มีอำนาจ
เพื่อจะว่ากล่าวการอันอื่นแทนกรุงสยามก็ดีแทนเสนาบดีก็ดี ยิ่งกว่า
มอบพระราชสาสนแลมงคลราชบรรณาการแลถามหารือแลฟังการต่าง ๆ
ที่ควรฟังมานั้นเลย ถ้าพระเจ้ากรุงบริตาเนียจะให้มีพระราชสาสนตอบ
แลรับสั่งมาด้วยข้อความใด ๆ ก็ดี แลเสนาบดีจะมีหนังสือตอบมา
ฤาจะสั่งมาด้วยกิจการใด ๆ ก็ดี ก็ให้ทูตานุทูตพวกนี้มีอำนาจเพื่อจะ
รับมาถึงกรุงสยามนี้ด้วย

อนึ่งให้ราชทูตอุปทูตตรีทูต แลขุนนางพนักงารเครื่องราชบรรณา
การทั้งสอง แลล่ามพนักงารพวกนี้มีความสมัคสโมสร เปนเอกจิตต์
เอกฉันทแก่กัน อย่าไปมีความถือเปรียบแก่งแย่งแก่กัน แลทำการ
ที่มิควรให้เสียราชการแลเสียเกียรติยศแก่พระนครนี้ได้เปนอันขาดทีเดียว
ถ้าผู้ใดคนหนึ่งฤาสองคนในพวกทูตานุทูตซึ่งไปครั้งนี้ จะมีเหตุเข็ญใช้
ไภยันต์ประการใดจะรับราชการมิได้ ในกลางทางก็ดี ในแผ่นดิน

บริตาเนี่ยก์ดิ์ ก์ให้คนที่เหลืออยู่เปนปรกตินั้นมีอำนาจเพื่อจะรับราชการแทนทุกอย่างตามซึ่งบังคับมานั้นกว่าจะกลับคืนถึงพระนคร

ประกาศนี้ได้มอบสำหรับพวกทูตานุทูตณท้องสนาม ในพระบรมมหาราชวัง กรุงรัตนโกสินทรมหินทรายุธยา ณวันพุธขึ้นค่ำ ๑ แห่งเดือนสาวันในศักราช ๑๒๑๙ ปีมะเสงนพศก ตรงกันกับวันที่ ๒๒ แห่งเดือนยุไลในศักราชคฤศต์ ๑๘๕๗ เปนปีที่ ๗ ในราชการปะจุบันนี้

ฉบับที่ ๔

พระราชสาสนถึงสมเด็จพระนางวิกตอเรียมหาราชินี
พระราชทานไปลอนดอน
พระยามนตรีสุริยวงศราชทูตเชิญไป

สมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ สุทธสมมุติเทพยพงศ วงศาดิศวร กษัตริย์วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม ผู้เปนใหญ่แก่ประเทศราชต่าง ๆ ที่ใกล้เคียงคือเมืองลาว เมืองกำโพชา เมืองมลายู หลายเมืองแลที่อื่น ๆ ขอเจริญทางพระราชไมตรีอันสนิท คำนับมายังสมเด็จพระนางวิคตอเรียมหาราชินีพระเจ้ากรุงลอนดอนผู้เปนใหญ่ในพระราชอาณาจักรอันรวมกัน คือทวีปยุริตาเนียใหญ่แลไอยีแลน แลกอลอนีนา ๆ ประเทศต่าง ๆ ให้ทรงทราบ ว่าบัดนี้กรุงสยามมีความคำนึงคิดถึงพระเดชพระคุณพระราชไมตรีพระเจ้ากรุงยุริตาเนียมาก ด้วยเห็นผลของความพระราชไมตรีอันสนิท แลความดำริห์จัดการดี เปนคุณเปนเกียรติยศแก่บ้านเมืองสยามนี้ประจักษ์มากเปนหลายประการ คือว่าตั้งแต่เซอยอนโยวริงเปนผู้รับสั่งพระเจ้ากรุงยุริตาเนียเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางไมตรี แลการค้าขายกับกรุงสยามในเดือนเจตรมาสปีเถาะสัปตศก เปนปีที่ ๕ ในราชกาลอันเปนปะจุบันนี้ ครั้นเมื่อได้โครงหนังสือสัญญาทางไมตรีแลการค้าขายลงตราหมายลายมือผู้ที่ปฤกษากันทั้งสองฝ่ายเสร็จแล้ว

ลูกค้าวาณิชอังกฤษแลชาวต่างประเทศได้ทรายการนั้น แต่ในระหว่าง
ยังไม่ได้เปลี่ยนสัญญาต่อกันยังใช้อยู่ตามสัญญาเก่าข้อหนึ่งนั้น ก็เข้ามา
เริ่มการค้าขายมากขึ้นกว่าปรกติ แลตั้งแต่เปลี่ยนหนังสือสัญญากันแล้ว
ในแรม ๑๕ ค่ำ เดือนผคุณมาสย่างเข้าสัปตศก เป็นวันที่ ๕ ในเดือน
เอปริล ศักราชคฤศต์ ๑๘๕๖ นั้นมาแล้ว ลูกค้าวาณิชชาวต่างประเทศ
เข้ามาค้าขายมากมายขึ้นไปกว่าปีหลังอีก จนบัดนี้เรือลูกค้าไปมา
เนือง ๆ ทุกสัปดาหวารมิได้ขาด เงินทองนอกประเทศก็เข้ามาจับจ่าย
ในประเทศนี้มากมาย แลลูกค้าต่างประเทศบางพวกก็มาซื้อมาเช่าที่
ตั้งอยู่คอยซื้อสินค้าก็มีบ้าง แลสินค้าในบ้านเมืองนี้คนนอกประเทศ
ประสงค์จะซื้อบันทุกเรือไป รายฎรก็มีความยินดีหามาค้าขายแก่ลูก
ค้าต่างประเทศชุกชุมขึ้น แลทำนาเข้าแลไร่อ้อยแลอื่น ๆ มากขึ้น
กว่าแต่ก่อนข้างอยู่แล้ว คนสยามบางพวกเป็นอันมากก็ได้รับจ้างคน
นอกประเทศทำการงารต่าง ๆ แลให้ใช้สอยได้ค่าจ้างโดยสมควร
มีความยินดี การทั้งปวงนี้เป็นเจริญขึ้นแก่บ้านเมืองแลรายฎรฝ่ายสยาม
ถึงว่าเพราะเงินทองต่างประเทศเข้ามามาก ของใช้แลของกินแทบทุกสิ่ง
มีราคาสูงขึ้นกว่าแต่ก่อน ก็ยังเห็นว่าไพร่บ้านพลเมืองจะมีอุสาห
พยายามทำนาทำไร่ในที่ว่างให้มีไร่นามากขึ้น แลผู้ครอบครองแผ่นดิน
ฝ่ายสยามก็จะช่วยคิดอ่านจัดให้มีที่ทางใหม่ ๆ แก่รายฎรให้ได้ที่ทำ
ไร่นาเพาะปลูกเจริญสืบต่อออกไป

อนึ่งเมื่อเซอยอนโยวริง เข้ามาทำสัญญานั้น กรุงสยามได้รับเครื่องราชบรรณาการบางสิ่ง ซึ่งเซอยอนโยวริงได้สำแดงว่า เปนของพระเจ้ากรุงบริตาเนียทรงยินดีมานั้นก็เปนเกียรตยศแล้ว เมื่อเซอยอนโยวริงกลับไป จึงได้มอบพระราชสาสนกับสิ่งของเครื่องมงคลราชบรรณาการบางสิ่งส่งไปเพื่อเปนของแสดงความยินดี คำนับมายังพระเจ้ากรุงบริตาเนีย ครั้นเมื่อเดือนผคุณมาสในปลายปีเถาะสัปตศกนั้น ฮาริศมิศปากฮิศเกอร์ผู้ถือรับสั่งพระเจ้ากรุงบริตาเนีย เข้ามาเปลี่ยนหนังสือสัญญาที่ลงตราแล้วนั้น ครั้นเข้ามาถึงกรุงเทพมหานคร ได้เชิญพระราชสาสนตอบเรื่องเครื่องราชบรรณาการบางสิ่ง ซึ่งพระเจ้ากรุงบริตาเนียทรงยินดีมอบมานั้น มาส่งให้แก่กรุงสยามในที่ประชุมใหญ่ กรุงสยามก็ได้เคารพรับด้วยความยินดียิ่งนักพ้นที่จะเปรียบได้ ด้วยเห็นว่าการนั้นก็เปนเกียรติยศอันยิ่งใหญ่แก่กรุงสยามมาประจักษ์มาก เพราะคนทั้งโลกได้ทราบอยู่ทั่วกันว่าพระเจ้ากรุงบริตาเนียมีพระเดชานุภาพแลอำนาจโตใหญ่แผ่ไปในต่างประเทศทั่วทิศ มีพระราชอาณาเขตรอยภพไป จนพระอาทิตย์ไม่รู้ตกลับดวงเลย เมื่อได้มีพระเมตตากรุณามาถึงกรุงสยามเปนอันมาก โดยความที่กล่าวในพระราชสาสนที่มีมานั้น ก็เปนพระเดชพระคุณอันอัศจรรย์แก่กรุงสยามใหญ่หลวงเพราะว่าแต่ก่อนมายังไม่ได้ทราบเลยว่าเมืองใดในประเทศอินเดียทั้งปวงจนตลอดแผ่นดินจีน จะได้เคยรับพระราชสาสนแลเครื่องมงคลราชบรรณาการแต่พระเจ้ากรุงบริตาเนียอย่างครั้งนี้ เพราะฉนั้นกรุง

สยามได้รู้พระเดชพระคุณพระเจ้ากรุงบริตาเนียเปนอุปการใหญ่หลวงหลาย
ประการ จึงได้ปฤกษากับเสนาบดีเห็นพร้อมกันว่า พระเจ้ากรุง
บริตาเนียได้ส่งทูตานุทูตอังกฤษเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีกับกรุง
สยามถึงสองครั้งแล้ว ฝ่ายกรุงสยามควรจะให้ทูตานุทูตสยามออกไป
คำนับ ให้ถึงพระเจ้ากรุงบริตาเนียเฉพาะพระพักตร ให้ได้เห็น
แลรู้จักกับเสนาบดีกรุงลอนดอน ให้ได้พบเฉพาะหน้าได้หารือ รู้การ
ที่ควรได้ถามต่าง ๆ มาด้วย จะชอบสมควรนัก แต่ยังแคลงอยู่
ว่าจะส่งทูตานุทูตไปดังนี้จะควรหรือมิควร โดยอย่างธรรมเนียมในยุโรป
อนึ่ง การที่จะให้ทูตานุทูตไปไกลในทางทเลนั้น กรุงสยามนี้ยังไม่มี
อำนาจะส่งไปได้โดยสดวกด้วย เพราะฉนั้นกรงสยามจึงให้บังคับให้
เสนาบดีมีหนังสืออกไปปฤกษาหารือกับเสนาบดีพนักงานว่าการต่าง
ประเทศในกรุงลอนดอนแต่ในปีหลังแล้ว จึงได้ความตอบมาว่า ซึ่งจะ
ให้ทูตานุทูตกรุงสยามไปเจริญทางพระราชไมตรีณกรุงลอนดอนนั้น
พระเจ้ากรุงบริตาเนียกับเสนาบดีจะยินดีรับ แลว่าจะจัดเรือรบของกรุง
บริตาเนียมารับแลส่งให้ถึงกรุงลอนดอน แลกลับมาถึงพระนครนี้โดย
สดวก ครั้นทราบดังนี้แน่แล้ว กรุงสยามกับเสนาบดีมีความยินดียิ่งนัก
คิดขอบคุณผู้ครองฝ่ายกรุงบริตาเนียเปนอันมาก จึงได้แต่งตั้งให้พระยา
มนตรีสุริยวงศเปนราชทูต เจ้าหมื่นสรรพเพธภักดีเปนอุปทูต จมื่น
มณเฑียรพิทักย์เปนตรีทูต จมื่นราชามาตย์ ๑ นายพิจารณ์สรรพกิจ ๑
สองนายเปนผู้กำกับเครื่องมงคลราชบรรณาการ หม่อมราโชทัยเจ้า
ราชนิกูลเปนล่ามสำหรับการเจรจา กับคนชาวสยามอื่นอีก ๒๒ คน

รวมกันเปน ๒๘ คน ซึ่งมีรายชื่อแลกำหนดยศบันดาศักดิ์ในตำแหน่ง
ราชการ แลประมาณชาติตระกูลถ้วนถี่แจ้งอยู่ในหางว่าวที่มีกำกับมา
นแล้ว ครั้นเรือรบกลไฟของกรุงบริตาเนีย ชื่อเอนกอนเดอ เข้ามา
รับถึงกรุงเมื่อเดือนอาสาทแรม ๕ ค่ำ เปนวันที่ ๑๐ เดือนยุไล จึงได้
บังคับให้ทูตานุทูตพวกนี้พร้อมกันคุมพระราชสาสน แลเครื่องมงคลราช
บรรณาการ มีจำนวนกำหนดรับจดหมายกำกับมากับพระราชสาสนนั้นนั้น
กับทั้งพระราชสาสนแลเครื่องมงคลราชบรรณาการของในพระบวรราชวัง
ด้วยกันแล้ว ได้ส่งออกมาคำนับแสดงความยินดีกรุงสยาม ต่อสมเด็จ
พระนางเจ้ากรุงบริตาเนียเจริญทางพระราชไมตรี ขอพระเมตตากรุณา
ของสมเด็จพระนางพระเจ้ากรุงบริตาเนียได้โปรดแก่คนที่เปนทูตานุทูต
ออกไปจากกรุงสยามครั้งนี้ ให้ได้เฝ้าคำนับในสถานแลเวลาอันควร
ให้ปรากฏเปนเกียรติยศอันยิ่งแก่กรุงสยาม แลขอให้ได้ไต่ถามหารือ
พึงการสิ่งใด ๆ ที่ควรจะได้พึงแต่เสนาบดีพนักงานว่าการต่างประเทศ
เพื่อจะได้เข้าใจอย่างธรรมเนียมที่จะรักษาไมตรีกับประเทศใหญ่สืบไปให้
วัฒนาการถาวรไปภายหน้า แลทูตานุทูตซึ่งได้ออกไปยังกรุงบริตาเนีย
ครั้งนี้ ขอให้ได้รับรู้เห็นการในประเทศยุโรปบางสิ่งตามประสงค์เปน
ประโยชน์แก่กรุงสยามบ้าง ขอพระเมตตากรุณาพระเจ้ากรุงบริตาเนีย
แล เมตตากรุณาของเสนาบดีในกรุงลอนดอน ช่วยอนุเคราะห์แก่ทูตานุทูต
ฝ่ายสยามโดยสมควร เทอญ ฯ

ถ้าทูตานุทูตฝ่ายสยามไม่เข้าใจการที่ชอบที่ควร ก็ขอรับประทานโทษโปรดช่วยให้สั่งสอนการที่ควรเถิด ด้วยเปนคนประเทศไกลไม่เข้าใจในการข้างยุโรปเลย แลเครื่องมงคลราชบรรณาการซึ่งกรุงสยามยินดีออกมาครั้งนี้ เปนของทำในแผ่นดินสยามทั้งสิ้น โดยอย่างเครื่องบรมราชูปโภค ของพระเจ้าแผ่นดินสยาม ถึงจะเปนเครื่องไม่ควรใช้ในยุโรป กรุงสยามก็ยังหวังมาว่าพระเจ้ากรุงบริตาเนียจะทรงยินดีรับไว้พอเปนตัวอย่างเครื่องราชูปโภคในกรุงสยามนี้ แลเปนที่รฤกถึงทางพระราชไมตรีต่อไป กรุงสยามได้มีความปราถนาขออาราธนาแก่สิ่งซึ่งเปนใหญ่เปนประธานในสกลโลก จงอนุเคราะห์รักษาสมเด็จพระนางพระเจ้ากรุงบริตาเนียเพื่อความสุข แลสืบติดต่อพร้อมยาวไปของชนมชีพ แลราชสมบัติทั่วทั้งสกลอาณาจักร แลขอให้ทางไมตรีสองพระนครติดพันธ์อยู่เย็นเปนสุขไปนานชั่วฟ้าแลดินเทอญ ฯ

พระราชสาสน์นี้เขียนอักษรอังกฤษฉบับ ๑ เขียนอักษรสยามฉบับ ๑ เปนสองฉบับความต้องกัน ได้มอบณพระที่นั่งอมรินทรวินิจัยมไหศวริยพิมาน ในพระราชฐานชื่อบรมมหาราชวัง ตั้งอยู่ในกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหิทรายุธยาบรมราชธานี อันมีในประเทศบางกอกแว่นแคว้นแดนสยาม ในวันศุกรข้างขึ้นของจันทรมาส ชื่อสาวัน นับเปนเดือนที่ ๙ แต่ต้นรดหนาวในปีมะเส็งนักษัตรนพศก มีศักราชสยาม ๑๒๑๙ ตรงกันกับสุริยคติกาลสังเกต ซึ่งรู้ทั่วพร้อมในประเทศยุโรป เปนวันที่ ๒๔ แห่งเดือนยุไล ในปีมีศักราชคฤศต์ ๑๘๕๗ เปนปีที่ ๗ ในราชกาลปัจจุบันของแผ่นดินสยามนี้ ฯ

บาญชี่เครื่องราชบรรณาการไปกรุงลอนดอน

พระราชสาทิศฉายาลักษณ์ ๒ พระมหามงกุฎลงยาประดับเพ็ชร ข้างมรกฎข้างทับทิมข้าง ๑ พระสังวาลย์ลายกุดั่นประดับทับทิม ๑ พระธำมะรงค์นพเก้าใส่ตลับทองคำลงยา ๑ ฉลองพระองค์พระกรน้อยมีดุมเพ็ชร์เจ็ด ๑ ฉลองพระองค์ครุยกรองทอง ๑ รัดพระองค์กุดั่นประดับเพ็ชร์ข้างมรกฎข้าง สายทองมีประจำยามประดับมรกฎ ๑ รัดพระองค์เจียรบาดตาดขลิบเลื่อม ๑ รัดพระองค์กรองทอง ๑ สนับเพลาเข้มขาบเชิงงอนลายทองคำลงยาราชาวดี ๑ ผ้าทรงยกทองผืน ๑ ผ้าทรงลายกรวยเกี้ยวเชิยนทองผืน ๑ ผ้าทรงปูมอย่างดี ๔ ผืน สังขอุตราวัฏเครื่องทองคำลงยาราชาวดีมีดอกนพรัตน มังสีทองคำจำหลักลงยาเปนเครื่องรอง ๑ ขันน้ำกับพานรองทองคำลงยาราชาวดีสำรับ ๑ เครื่องชาสำรับหนึ่ง คือ ถาดทองคำ ๑ ขันเลี่ยมทองคำ ๑ จานทองคำรองขัน ๑ ถ้วยหยกใหญ่มีฝาเลี่ยมทอง ๑ เรือทองคำรองถ้วย ๑ ถ้วยฝาทองคำลงยา ถ้วยฝาเงินถมยาดำตะทอง รวมเปน ๒ ซองบุหรี่ทองคำลงยา ๑ หีบใส่กันไกรสันประดับเพ็ชร์ ๑ ประดับทับทิม ๑ รวม ๒ สางเจียดงากรอยแลก้านทองคำลงยาประดับพลอยมรกฎคู่ ๑ รวมหนึ่งหีบ หีบใส่ ซ่อม ช้อน มีด ทองคำประสม ด้ามประดับเพ็ชร์สำรับ ๑ โต๊ะเงินใหญ่ปากก้าไหล่ทองคู่ ๑ ตาบเหล็กลายผักทองคำลงยา ๑ จำหลัก ๑ หอกอย่างสยามผักเงินถมยาดำตะทอง ๑ ง้าวผักเงินถมยาดำตะทอง ๑

ทวนด้ามก้าไหล่ทองคำ ๑ กฤชฝักทองลายจำหลักประดับพลอยต่าง ๆ ๑ เครื่องสูง ฉัตร ๗ ชั้น ๒ ฉัตร ๕ ชั้น ๒ ฉัตร ๓ ชั้น ๒ ฉัตรชุมสาย ๒ พระกลด ๑ บังพระสูริย์ ๑ พระราชยานกง ๑ กลองมโหรทึกกัยย์งา สำรับ ๑ เครื่องม้าทองคำประดับพลอยสำรับ ๑ ฉากรูปพระแก้วมรกฎ ซึ่งเปนที่นมัสการในพระบรมมหาราชวังเขียนสามรูปตามอย่างทรงเครื่องในฤดูทั้งสาม ซึ่งมีหนังสือชี้แจงมาเปนนิทานนั้น ๑ ฉากเรื่องบรมราชาภิเษก ๔ แผ่น

สิ่งของจัดเตรียมไว้จะให้ทูตไป

จีมรกฎประดับเพ็ชร์ ๑ แหวนคริ่งซิก เพ็ชร์ ๔ มรกฎ ๔ รวม ๘ หิ้บทองคำใหญ่ลงยา ๑ หิ้บทองคำเล็กลงยาลิ้นชัก ๕ ตลับยานัดทองคำลงยา ๑๐ ซองบุหรี่ทองคำลงยา ๓ กล้องไม้ราชวังเครื่องทองคำลงยา ๒ ตลับทองคำลงยาใส่ยาสูบสำหรับใช้กับกล้อง ๒ เครื่องถมตะทอง กา ๒ หิ้บ ๒๐ ซองบุหรี่ ๒๐ ตลับ ๒๐ ป้านใหญ่เลี่ยมทองคำ ๒ กฤชฝักทองคำ ๓ ดาบฝักถมตะทอง ๒ แพรปูมลายอย่างดี ๑๐ ม้วน

ให้เลอรดกลาเรนดอน (เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ) ซองบุหรี่ลงยา ๑ ตลับยานัดทองคำสี่เหลี่ยมลิ้นชัก ๑ ตลับลงยารูปไข่ ๑ รวม ๒ เครื่องชาถมสำรับ ๑ ดาบฝักถม ๑ จัดให้ปรอพีศเสอวิลสอนฉากรูปพระแก้ว ๑ ฉากรูปพระเยญชา ๑ พระคัมภีร์ ๑

อนึ่งสิ่งของเครื่องที่เปนสินค้าใด ที่ยังเกิดในสยามประเทศนี้มีออกชื่อไว้ในพิกัดสินค้าซึ่งมีอยู่ในหนังสือสัญญาก็ดี สิ่งนั้นก็ดี อื่นนอกนั้นก็ดี สิ่งก็ดี กรุงสยามได้สั่งแก่เจ้าพนักงานให้จัดอย่างละเล็กละน้อยแล้วมอบให้เจ้าพระยาพระคลังเสนาบดีว่าการต่างประเทศในสยามให้ส่งมายังผู้ครองฝ่ายบริตาเนีย เพื่อจะให้เห็นเปนตัวอย่างสินค้าทุกสิ่ง ซึ่งมีในประเทศสยามนี้ ชื่อแลจำนวนสิ่งของทั้งปวงนั้นแจ้งอยู่ในหนังสือเจ้าพระยาพระคลังซึ่งให้มาแก่เลอรดกลาเรนดอนนั้นแล้ว เครื่องชาถาดถมตะทอง ๑ ป้านเลี่ยมทองคำ ๑ ถ้วยหยก ๑ รวมสำรับหนึ่งให้กลาเรนดอน ฯ

คำทูตทูลถวายมอบพระราชสาสน

ข้าพระพุทเจ้าทูตานุทูตสยามทั้งปวง คือ พระยามนตรีสุริยวงศราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดีอุปทูต จมื่นมณเฑียรพิทักษ์ตรีทูต ๆ พวกนี้ได้รับพระบรมราชโองการมารพระบันฑูรสุรสิงหนาทในพระยาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามพระองค์ใหญ่ ผู้เปนใหญ่แก่ประเทศราชต่าง ๆ ที่ใกล้เคียง คือ เมืองลาว เมืองกัมโพชา เมืองมลายูหลายเมืองแลที่อื่น ๆ แล รับพระบวรราชโองการมารพระบันฑูรสุรสิงหนาท ในพระยาทสมเด็จพระปวเรนทราเมศวรมหิศวเรศรังสรรค์พระยี่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าประเทศสยามพระองค์ที่สองโปรดเกล้า ๆ ให้เชิญพระบรมราชสาสนแลพระบวรราชสาสน แลเครื่องมงคลราชบรรณาการเปนส่วนในพระบรมบวรราชวัง ซึ่งเปนของทรงยินดีออกมาคำนับเจริญทางพระราชไมตรีแด่พระองค์ท่านซึ่งเปนสมเด็จพระเจ้ากรุงบริตาเนียผู้เปนเจ้าเปนใหญ่ทรงพระเดชานุภาพมาก ในพระราชอาณาจักรอันรวมกัน คือทวีปบริตาเนียใหญ่แลไอยิแลนแลกอลอนินานาประเทศต่าง ๆ บัดนี้ได้มาถึงที่เฉพาะพระองค์ท่านพร้อมทั้งพระราชสาสนแลเครื่องมงคลราชบรรณาการได้นำเข้ามาเผ้าทูลละอองธุลีพระบาทพระองค์ท่านในกาลบัดนี้แล้ว อนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวง ขอกราบถวายบังคมทูลให้พระองค์ท่านแน่พระ

ไทยว่า พระยาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามพระองค์ใหญ่แลพระองค์ที่สอง ทรงเห็นว่าทางพระราชไมตริกรุงบริตาเนียกับกรุงสยาม ได้ต่อติดสนิทชิดชมชัดแจ้งกว่าแต่ก่อนในกาลบัดนี้นั้นก็ด้วยความดำริห์ของพระองค์ท่าน ซึ่งเปนพระเจ้ากรุงบริตาเนีย ได้ทรงขัดเปนเดิมเหตุให้เปนคุณแลทำให้เปนพระเกียรติยศ แก่พระยาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์ แลบ้านแลเมืองสยามนี้ประจักษ์มากเปนหลายประการ มีความกล่าวแจ้งถ้วนถี่ในพระราชสาสนนี้แล้ว บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าทูตานุทูตทั้งปวงชาวสยามซึ่งมาครั้งนี้ ได้อาไศรยพระเดชานุภาพพระเมตตากรุณาปรานีแลอนุเคราะห์ของพระองค์ พระเจ้ากรุงบริตาเนียได้ โปรดให้เรือรบไปรับมาแต่กรงเทพมหานคร ในท้องทเลแลส่งต่อ ๆ มาตามทางจนถึงกรุงลอนดอน โดยความสุขสวัสดิ์สดวกสบายปราศจากอันตรายต่าง ๆ ข้าพระพุทธเจ้าทูตานุทูตทั้งปวงขอถวายความสัตยาว่าได้รู้พระเดชพระคุณพระองค์ท่านเปนอันใหญ่ยิ่ง แล้วจะไม่ลืมลบหลู่พระเดชพระคุณพระองค์ท่านเลย ๆ แลขอรับพระราชวโรกาศเพื่อจะถวายพระราชสาสนแลเครื่องมงคลราชบรรณาการ ของพระยาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามทั้งสองพระองค์ แก่พระองค์ท่าน ซึ่งเปนพระเจ้ากรุงบริตาเนียณกาลบัดนี้ ขอพระองค์ท่านได้ โปรดทรงรับไว้ให้เปนพระเกียรติยศ สมพระราชประสงค์ของพระยาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม แลสมเด็จพระปวเรนทราเมศวรมหิศวเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าประเทศสยาม ซึ่งเปนพระเจ้าอยู่หัวของข้าพระพุทธเจ้าทั้งสองพระองค์นั้นเทอญ ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ฯ

บาญชีรายชื่อทูต

บาญชีจดหมายรายชื่อแลบันดาศักดิ์ แลตำแหน่งในราชการชาติตระกูลของพวกทูตานุทูต จำทูลพระราชสาสนกรุงลอนดอนในครั้งนี้ ๆ

๑. พระยามนตรีสุริยวงศ ราชทูต อายุ ๓๗ โดยตำแหน่งในราชการเปนจางวางใหญ่ในมหาดเล็ก โดยตระกูลเปนราชนิกูลเชื้อพระวงศในพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม ด้วยเปนบุตรสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาปยุรวงศ วรุตมพงศนายก แลเปนน้องร่วมมารดากับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศสมุหพระกระลาโหม แลเปนน้องต่างมารดากับเจ้าพระยารวิวงศมหาโกษาธิบดีที่พระคลัง ท่านทั้งสามนั้นมีชื่อปรากฏในหนังสือสัญญาว่าเปนผู้รับ ๆ สั่ง ให้ไปปฤกษาทำหนังสือสัญญากับเซอยอนโบวริงในครั้งนี้ แลตระกูลสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาปยุรวงศนั้น ก็เปนพระญาติอันสนิทกับพระเจ้ากรุงสยามถึงสามแผ่นดินมาแล้ว เพราะเจ้าคุณมารดาของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาปยุรวงศ วรุตมพงศนายก เปนกนิฐภคินีของสมเด็จพระอมรินทรามาตย์ ซึ่งเปนพระบรมราชอัคคเทพีในพระยาทสมเด็จพระปรโมรุราชามหาจักริบรมมนาถ ซึ่งเปนพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม เปนปฐมแรกตั้งพระวงศ์นี้แลเปนพระบรมราชเปตามไหยิกาของพระเจ้ากรงสยามปะจบันนี้ ๆ

๒. เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี อุปทูต อายุ ๓๖ โดยตำแหน่งในราชการเปนหัวหมื่นมหาดเล็กเวรศักดิ์ เปนส่วนหนึ่งในสี่เวร โดยตระกูล

เปนบุตรขุนจินดาพิจิตร ซึ่งเปนขุนนางฝ่ายข้างนักปราชญ์ พนักงาน
รักษาพระคัมภีร์หลวงที่ว่าด้วยพุทธสาสนา แต่บิดาหาเลี้ยงไม่ ถวาย
ไว้แก่พระเจ้ากรุงสยามในปะจุบันนี้ ได้ทรงชุบเลี้ยงมาแต่น้อย ๆ

๓. ขุนมหณเฑียรพิทักษ์ ตริฑูต อายุ ๓๓ โดยตำแหน่งในราชการ
เปนปลัดกรมพระตำรวจสนมซ้ายในพระบวรราชวัง โดยตระกูลเปนข้า
หลวงเดิม บุตรพระนมนางของพระเจ้ากรุงสยามที่ ๒ ๆ

๔. ขุนราชามาตย์ ปลัดกรมพระตำรวจในซ้าย ในพระบรม
มหาราชวัง อายุ ๒๗ เปนน้องต่างมารดาของพระยามนตริสุริยวงศ
ราชฑูต ๆ

๕. นายพิจารณ์สรรพกิจนายยามในมหาดเล็กเวรเดช อาย ๒๔
เปนบุตรเจ้าพระยานิกรบดินทร มหินทรมหากัลยาณมิตร ว่าที่สมุหนายก
มิบันดาศักดิ์เสมอเจ้าพระยาศริสุริยวงศสมุหพระกระลาโหม แต่ไม่มี
ชื่อเสียงในท้ายหนังสือสัญญา เพราะเจ้าพระยานิกรบดินทร มหินทร
มหากัลยาณมิตร ที่สมุหนายกป่วยอยู่ ไม่ได้มาในเวลาทำหนังสือสัญญา
สองนายที่ออกชื่อมาแล้วนี้ เปนพนักงานสำหรับจัดตรวจตารักษาเครื่อง
ราชบรรณาการ ๆ

๖. หม่อมราโชทัย อาย ๓๔ โดยตำแหน่งในราชการเจ้าราชนิกล
ใช้ในมหาดเล็ก โดยตระกูลเปนเชื้อพระวงศในสมเด็จพระศริสุริเยน
ทรามาตย์ ซึ่งเปนพระบรมราชชนนีของสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทั้ง

สองพระองค์ในปะจุบันนี้ เปนล่ามสำหรับการเจรจา ขุนจรเจนทเล เปนล่ามของราชทูต ขุนพากยวาที เปนล่ามของอุปทูต ขุนปริชาชาญสมุท เปนล่ามของตริทูต นายบริบาลยรรยง เปนเสมียนราชทูต นายบรินทรามาตย์ เปนเสมียนอุปทูต นายอักษรกำยัง เปนเสมียนตริทูต นายแดง นายเบี่ยม เปนเสมียนในพนักงานผู้กำกับเครื่องราชยรรณาการ นายเทศผู้น้อง นายทดผู้บุตร พระยามนตริสุริยวงศออกมาเพื่อนราชทูต นายช่วงมหาดเล็ก นายหน่าย นายขาด เปนมหาดเล็กออกมาเพื่อนอุปทูต ขุนทิพยมงคล พนักงานพระแสง เปนพนักงานพระแสงในเครื่องราชยรรณาการ หมื่นชำนาญโอสถเปนหมอสำหรับทูตานุทูต ขุนสารวัดพนักงานพระแสงในพระยวรราชวังเปนผู้กำกับเครื่องราชยรรณาการในพระยวรราชวัง ไพร่สำหรับใช้ของทูตานุทูต ๖ คน รวม ๑๘ คน ฯ

(ผู้มีชื่อในบาญชีนี้ ที่ได้มาปรากฏชื่อเสียง มีเกียรติยศสูงในรัชกาลที่ ๕ คือ

๒ เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี อุปทูต ชื่อ เพ็ง เพ็ญกุล ได้เปนพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภในรัชกาลที่ ๔ ได้เลื่อนขึ้นเปนพระยาราชสภาวดี แล้วเปนเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรงในรัชกาลที่ ๕

๔ ขุนราชามาตย์ ท้วม บุนนาค ได้เปนพระเพ็ชรพิสัยศริสวัสดิ์ ปลัดเมืองเพ็ชรบุริ เมื่อเปนนายงารสร้างพระนครคิริ ในรัชกาลที่ ๔ แล้วเลื่อนเปนพระยาเทพประชุน ปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหม

ถึงรัชกาลที่ ๕ เปนเจ้าพระยาภาณุวงศมหาโกษาธิบดี เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ

นายเทศ (ยนนาค) น้องราชทูต เดิมส่งเปนนักเรียนว่าจะให้อยู่เล่าเรียนที่เมืองอังกฤษ กับนายทดผู้บุตรราชทูต รัฐบาลอังกฤษก็รับจะหาที่ให้เล่าเรียน แต่ลงปลายการที่จัดไม่ตกลง จึงกลับมากับทูต ได้เปนนายรองชัยขรรค์ แล้วเลื่อนเปนนายศัลยวิชัย หุ้มแพรมหาดเล็ก แล้วเปนที่พระเพ็ชรพิสัยศริสวัสดิ์ ปลัดเมืองเพ็ชรบุรีในรัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้เปนพระยาสุรินทรฦาชัย ผู้ว่าราชการเมืองเพ็ชรบุรี แล้วเลื่อนเปนเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลราชบุรี)

ฉบับที่ ๕

พระราชหัดถเลขา ถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์ แลหม่อมราโชทัย

จดหมายมาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์ราชทูต หม่อมราโชทัยล่าม ว่าหนังสือถุงแดงที่ฝากลงไปให้ที่ปากน้ำ ว่าให้ให้แก่เลอรดกลาเรน ดอนนั้น จงให้แก่เขาก่อนถวายพระราชสาสน แต่ของสิ่งใดที่ออกชื่อว่าให้แก่เขานั้น (จะให้เขาพร้อมกันกับหนังสือนั้น) ก็ได้ฤาที่หลังก็ได้ แต่อย่าให้เลอะเทอะไป เมื่อจะเอาไปให้เขานั้นจงพร้อมกันกับเจ้าหมื่นสรรเพธภักดีด้วย แต่บอกเขาว่าเปนหนังสือลับของข้าพเจ้า ไม่ใช่หนังสือตามธรรมเนียมตามพนักงาร แลหนังสือตามธรรมเนียมตามพนักงารนั้น เปนหนังสือเจ้าพระยาพระคลังดอก เมื่อหนังสือให้เขาแล้วเขาจะพาไปให้เผ้าเจ้าเผ้านายฤๅหาขุนนางแห่งไรก็ตามเขาไปเถิด ข้าพเจ้าได้มอบหมายฝากฝั่งเขาไปแล้วในหนังสือของข้าพเจ้าไปถึงเขานั้น

อนึ่งสำเนาพระราชสาสนเปนของสำคัญอยู่ มีความมาว่าอย่างไรก็ให้ดูเสียให้เข้าใจแล้ว ให้หม่อมราโชทัยลอกคัดออกเปนอังกฤษให้หลายฉบับ เมื่อใคร ๆ เขาขอดูจะได้ให้ดู เมื่อจะเขียนนั้นให้จดลงที่มุมกระดาษในใบต้นข้างบนข้างมือซ้ายว่า โกปี แลที่ท้ายพระราชสาสนแลยาญชีของเครื่องราชบรรณาการ แลจดหมายรายชื่อพวกทูตแลสำเนาพระราชสาสนฉบับน้อยนั้น มีลายพระราชหัดถ์ลงวันเมื่อจะไป

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

เพิ่มเติมห้อยท้ายทุกฉบับ ลายพระราชหัดถ์ลงในพระราชสาสนแล้ว
ได้มีรับสั่งโปรดให้คัดลงในสำเนาทุกฉบับทั้งไทยทั้งอังกฤษให้เหมือนกัน
แต่พระศรีสุนทรโวหารทำเลอะนัก เข้าใจผิดไปเขียนเสียที่อื่นต่างหาก
งมงายซมซานเพราะจังไรกินของโสโครกเมียทุกวัน ไม่คิดการที่เปน
ประมาณแก่ราชการ คิดแต่จะไปนอนกับเมียอย่างเดียว วิตกอยู่
กลัวจะไม่ถูก ได้ให้แก้ก็บอกว่าแก้แล้ว แต่จะแก้ฤาไม่ได้แก้ก็ไม่
ทราบเลย พูดแต่พอพ้นปากทำแต่พอพ้นมือ ครั้นได้คัดให้ออกมาสอบ
ถ้าไม่มีในฉบับสำเนาก็ให้ใส่เข้า ฤาถ้ามีออกไปในสำเนาแล้วก็เปนดี
แลที่เปนลายพระราชหัดถเลขานั้น ธรรมเนียมอังกฤษไพร่ ๆ เมื่อคัด
แล้ว ก็วงลายมือเจ้าของแล้วก็เขียนนำหน้าว่าดังนี้ดังนี้ ทำดัง
นั้นเปนอย่างแล้ว เกลือกอังกฤษเสมียนจะทำดังนั้น ไม่ชอบด้วย
อย่างพระราชสาสน อย่างพระราชสาสนนั้น บันดาอักษรบันทัดที่เปน
ลายพระราชหัดถ์คัดไว้ในสำเนาต้องวง แลมีอักษรนำดังตัวอย่างนี้
จึงจะชอบ

อันลายพระราชหัดถ

ฉบับสำเนาเดิมนั้นให้รักษาไว้ให้ดี สำหรับมือทูตอย่าส่งให้ใครไป
อนึ่งมิศเตอร์ปากกับเมีย ทั้งสองคนเขียนหนังสืออ้อนวอนมาถึง
ข้าพเจ้าให้ช่วยว่ากับทูต ว่าเมื่อไปถึงเมืองลอนดอนแล้วจะใคร่ให้ราชทูต
อุปทูตหาเวลาว่าง แล้วให้ไปเที่ยวสืบหาแม่ยายแลยายของเมียมิศเตอร์
ปาก ชื่อเลดี้ปลุมเมอร์มารดาของเมียมิศเตอร์ปาก อย่กับยายเมีย

ของมิศเตอร์ปาก อยู่ที่บ้านชื่อแกนอนสปากห่างเมืองลอนดอน ๕ ไมล์ ถ้าจะขี่รถม้าไปทางสักชั่วโมงหนึ่ง ว่าง ๆ ไปเที่ยวเล่นแล้วกลับมาก็ทัน มิศเตอร์ปากกับเมียมาว่า ว่าได้ยอกเขาไปหลายหน ว่าได้มาพบไทย ๆ ใจดีพอใจเปนมิตรสหายชอบพอกับคนต่างประเทศ จึงขอมาว่าขอให้ทูตไทยได้เอนดูอนุเคราะห์มิศเตอร์ปากกับเมียด้วย ให้ประพฤติให้สมจริงดังว่า ขอให้ไปเที่ยวแล้วให้สืบถามว่าแม่ยายแลพี่น้องข้างเมียมิศเตอร์ปากอยู่ที่ไหน ถ้าแม้นพบแล้วให้บอกว่า มิศเตอร์ปากกับเมียเข้ามาที่กรุงได้รู้จักชอบกัน จึงได้ไปถามหา ถ้าไปว่าได้ดังนี้เขาจะดีใจนัก

อนึ่งเมื่อทูตไปแล้ว อังกฤษชื่อมิศเตอร์ทอมาศคริศดี บุตรนายห้างอยู่เมืองลอนดอน มาอยู่ที่ฮ่องกงแล้วเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ นั้น ขึ้นมาหาข้าพเจ้ามาบอกว่า เมื่อพระยามนตรีสุริยวงศ์ออกไปจากกรุง ได้ให้หนังสือไปถึงบิดาฉบับหนึ่ง ว่ากล่าวชักโยงให้ช่วยอนุเคราะห์แล้วว่าตัวจะตามไปต่อเดือน ๑๐ แลย่นว่าเสียใจนักหนา ด้วยการทูตครั้งนี้ไปผิดรดู เพราะว่าไปจากที่กรุงล่านักจวนรดูหนาว คาดการว่าทูตจะไปถึงในราวเดือน ๑๑ ข้างแรม เดือน ๑๒ ข้างขึ้นจะไปอยู่ในลอนดอนสองสามเดือน ก็เปนเดือนอ้ายเดือนยี่กำลังรดูหนาวแก่ที่เดียว ก็ในรดูหนาวนั้น ชุนนางในลอนดอนที่เปนพวกประชุมว่าราชการ ก็ย่อมแยกย้ายกันไปหมดไม่ได้ประชุมกัน เพราะเปนรดูหนาวเที่ยวเตร่ไปไม่ได้ ถึงทูตไทยไปอยู่ก็จะต้องอยู่แต่ในตึกเที่ยวเตร่ไม่ได้ด้วยหนาวนัก

หาได้เห็นอะไรสนุกไม่ แลบุตรนายห้างนั้นว่าแก่ข้าพเจ้าว่า ให้สั่งไป
ถึงทูตว่าให้หาเครื่องกันหนาว ให้หาถุงเท้าหนังหนา ๆ แลเสื้อขนใส่
กันหนาว กลัวพวกทูตจะป่วยเจ็บไปด้วยผิดรด แลว่าถ้าทูตได้ไป
จากกรุงนี้ในเดือนยี่เดือน ๓ จะไปถึงเมืองโน้นราวเดือน ๕ เดือน ๖
เปนรดูร้อนสบายทีเดียว ด้วยรดูร้อนเปนรดูสบายในเมืองเองแคลนด์
ทีเดียว ในรดูนั้นขุนนางทุกตำแหน่งในกรุงแลหัวเมืองก็มาประชุมกัน
มาก การที่เขาว่านั้นก็ชอบกลอยู่ แต่ข้าพเจ้าตอบว่าจนใจอยู่ เรือมา
รับเมื่อไรก็ต้องไปเมื่อนั้น การว่าทั้งนี้ก็เปนแต่ว่ามาให้รู้ เมื่อจะคิด
ผ่อนปรนอย่างไรก็ตามแต่ขุนนางในเมืองอังกฤษนั้นเถิด

อนึ่งบอกมาให้ทราบว่าตั้งแต่ทูตไปแล้ว บุตรภรรยาบ้านช่องของ
พวกทูตที่มียันดาศักดิ์ซึ่งไปในการทูตครั้งนี้ ข้าพเจ้าจะช่วยรับรวัง
ดูแลเอาใจใส่ บ้านพระยามนตรีสุริยวงศ์ แลบ้านเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี
ก็ได้ให้เถ้าแก่ไปเยี่ยมพึ่งการงาร แลข่าวร้ายดีเว้นแต่ละวันสองวัน
ที่บ้านสรรเพธภักดี ได้สั่งพระรองเมืองแลพระยามหาอำมาตย์ ให้ช่วย
รวังไฟพื้นด้วย ที่ภรรยาป่วยอยู่ก็ให้กรมหลวงสรรพศิลปปรีชาไปรักษา
แต่ผู้มาบอกข่าวว่าชอบยาหอลอเวมากกว่ายากรมหลวงสรรพศิลปปรีชา
แลที่บ้านหมื่นราชามาตย์ก็ได้สั่งพึงมารดา ที่บ้านนายพิจารณ์สรรพกิจ
ก็ได้สั่งเจ้าจอมมารดาอึ่ง บ้านหม่อมราโชทัยก็ได้สั่งหม่อมเจ้าโสภณ
ว่าบุตรภรรยาป่วยไข้ประการใด ก็ให้มาบอกจะได้ช่วยจัดหมอให้ไป

รักษา เมื่อมีถ้อยความประการใด ก็ให้มายอกจะได้ช่วยเอาธุระ พระยามนตรีสุริยวงศ์ จงบอกให้รู้ทั่วกันทุกคนเทอญ ฯ

จดหมายมาณวัน ๕ ๗ ๙ ค่ำ ปีมะเส็งนพศก เปนปีที่ ๗ ในรัชกาลปะจุบันนี้ ฯ

จดหมายเพิ่มเติมมาเตือนสติว่า ฉบับสำหรับทูตทูลเกิกนั้นในหลวงก็ได้แต่งแล้วให้อาลักษณ์เขียนไว้แล้ว แต่เมื่อวันทูตลามานั้นลืมไปหามอบเองไม่ พระศรีสุนทรโวหารยืนยันว่าได้ให้มากับเจ้าหมื่นสรรเพธภักดีแล้ว แต่จะได้ให้มาจริงฤๅไม่ได้มาก็เชื่อยาก ด้วยพระศรีสุนทรโวหารมักพ้นเพื่อนไหลเล่อเลอะเทอะอยู่เปนธรรมดา บัดนี้ได้เขียนฝากอกมาอีกฉบับหนึ่งเผื่อขาดด้วยแล้ว แต่คำแปลเปนอังกฤษนั้น ในหลวงได้ร่างแล้วมอบให้หม่อมราโชทัยที่พลัดพลาเมื่อวันมีละคอนแล้ว หม่อมราโชทัยจะได้เอาไปด้วยฤๅจะไปวานใครเขียนลืมไว้ก็ไม่ทราบเลย แต่ฉบับที่กรุงไม่มีแล้ว ถ้าหายก็ให้หม่อมราโชทัยคิดแปลจากฉบับไทยที่ให้ออกไปนี้ เรียบเรียงลงให้สมควรแก่คำอังกฤษที่ชอบที่เพราะนั้นเถิด อนึ่งการที่จะทูลสรรเสิญพรรณาบุญคุณด้วยอนุเคราะห์ในหนทางแลเมื่อถึงเมืองนั้นจะล่วงว่าไปก่อนก็ยังไม่ถูก ด้วยยังไม่ได้ไปถึงเมืองโน้น เมื่อไปถึงเมืองโน้นแล้ว การสิ่งไรที่ควรจะยกขึ้นว่าก็จงเก็บใส่ในฉบับไทยฉบับอังกฤษตามสมควรเถิด อนึ่งพระราชสาสนในหีบซึ่งเข้าผนึกประทับพระราชลัญจกรแล้วนั้น อย่าเปิดออกดูแลค้นคว้าอไรเลย ในหลวงได้ตรวจตรามาเปนดีแล้วอย่าสงไสยเลย เมื่อเวลา

จะถวายพระราชสาสนนั้น ลูกประแจจงถวายพร้อมกับหีบพระราชสาสน์
ฤๅจะมอบกับเสนาบดี ซึ่งพระเจ้ากรุงลอนดอนรับสั่งให้รับอย่างไร
จะบังคับมาก็ไม่ถกแล้ว อย่างไรจะควรผ่อนปรนตามบังคับเสนาบดี
อังกฤษเถิด

อนึ่งชื่อพระยามนตรีสุริยวงศ์ แลเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี แลขุน
มณเฑียรพิทักษ์ หมื่นราโชทัย จมื่นราชามาตย์ นายพิจารณ์สรรพกิจ
ทั้ง ๖ ชื่อนั้น แต่ก่อนให้ไปตีพิมพ์ก็ยังผิดอยู่ยังไม่ทันแก้ให้ดี ได้ให้
ไปกับเจ้าหมื่นสรรเพธภักดีแล้วครั้งหนึ่ง บัดนี้ได้แก้ไขตีพิมพ์แล้วใหม่
ฝากมาให้ด้วย กับหนังสือฉบับนี้คนละห่อทั้ง ๖ คนจงแจกกันเถิด เอา
ไว้เมื่อใครเขาถามชื่อจะเขียนหนังสือก็ยื่นให้เขาแผ่นหนึ่ง ๆ ไม่ต้องเขียน
เอะอะกัน ฤๅเมื่อไปหาใคร ๆ ไม่พบตัวเขาก็จงฝากให้ไว้แผ่นหนึ่ง
เปนคำนับตามธรรมเนียมอังกฤษ ฤๅถ้าจะให้เขาทำไพ่หนา ๆ ดี ๆ
สำหรับตัวก็เอาตามอย่างที่ให้ไปครั้งนั้นเถิด ฯ

จดหมายมาณวน ๕ ๗ ๙ ค่ำ ปีมะเสงนพศก เปนปีที่ ๗ ใน
ราชกาลปะจุบันนี้ ฯ

ฉบับที่ ๖

พระราชหัดถเลขา ถึงเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี

จดหมายมายัง เจ้าหมื่นสรรพเพธภักดิ ว่าการอไรที่ต้องการจะสั่งให้เสร็จในครั้งเดียวคราวเดียวไม่ได้ เหลือสติที่จะจำ ด้วยการงารวุ่นมากนักได้เมื่อใด ๆ ต้องสั่งเพิ่มเติมมา หนังสือถุงแดงที่ฝากลงไปให้ที่ปากน้ำ ว่าให้ให้แก่เลอรดกลาเรนดอนนั้น จงให้แก่เขาก่อนถวายพระราชสาสน แต่ของสิ่งหนึ่งที่ออกชื่อว่าให้แก่เขานั้น จะให้เขาพร้อมกันกับหนังสือนั้นก็ได้ฤๅที่หลังก็ได้ แต่อย่าให้เลอะเทอะไป เมื่อเอาไปให้เขาจงพร้อมกันกับพระยาราชทต แลบอกเขาว่าเปนหนังสือลับของข้า ไม่ใช่หนังสือตามธรรมเนียมตามพนักงาร แลหนังสือตามธรรมเนียมตามพนักงารนั้น เปนหนังสือเจ้าพระยาพระคลังดอก เมื่อหนังสือให้เขาแล้วเขาจะพาไปให้เผ้าเจ้าเผ้านายข้างหน้าข้างในใด ๆ ฤๅหาขุนหานางแห่งไรก็ตามเขาไปเถิด ข้าได้มอบหมายฝากฝั่งเขาไปแล้วในหนังสือของข้าไปถึงเขานั้น มิศเตอร์ปากกับเมีย ทั้งสองคนเขียนหนังสืออ้อนวอนมาถึงข้าให้ช่วยว่ากับทูต ว่าเมื่อไปถึงเมืองลอนดอนแล้วจะใคร่ให้ราชทตอปทต หาเวลาว่างแล้วให้ไปเที่ยวสืบหาแม่ยายแลยายของเมียมิศเตอร์ปาก ชื่อเลดิปลุมเมอร์ มารดาของมิศเตอร์ปากอยู่กับยายเมียของเมียมิศเตอร์ปาก อยู่ที่บ้านแกนอนสปากห่างเมืองลอนดอน ๕ ไมล์ ถ้าจะขี่รถม้าไปทางสักชั่วโมงหนึ่ง ว่าง ๆ ไปเที่ยว

เล่นแล้วกลับมาก็ทัน มิศเตอร์ปากกับเมียว่ามาว่าได้ยอกเขาไปหลาย
หน ว่าได้มาพบไทย ๆ ใจดีพอใจเป็นมิตรสหายชอบพอกับคนต่าง
ประเทศ จึงขอมาว่าขอให้ทัตไทยได้เอนดอนเคราะห์มิศเตอร์ปากกับ
เมียด้วย ให้ประพฤติให้สมจริงดังว่า ขอให้ไปเที่ยวแล้วให้สืบถามว่า
แม่ยาย แลพี่น้องข้างเมียของมิศเตอร์ปากอยู่ที่ไหน ถ้าแม้นพบแล้วให้
บอกว่า มิศเตอร์ปากกับเมียเข้ามาที่กรุงได้รู้จักชอบกัน จึงได้ไป
ถามหา ถ้าไปได้ว่าอย่างนี้เขาจะดีใจนัก

อนึ่งเมื่อกลางคืนวันจะไปนั้น ข้าได้สั่งให้หลวงสรรพาวุธเอาอย่าง
หลอดแก้วครอบตะเกียงไปตามเจ้าหมื่นสรรเพธภักดีสองอย่าง ด้วยจะ
ให้ทำมาเป็นอาไหล่ไว้ใช้ หลวงสรรพาวุธเข้าใจผิดไปได้เอาไปให้แต่
หลอดเดียว หลอดโคมเชิดหนังของเซอยอนโยวริงให้แต่ก่อนนั้นหาได้
อย่างไปไม่ ยังค้างอยู่ บัดนี้ทำอย่างให้มากับทั้งอย่างแก้วใส่ข้างหน้าที่
แก้วเก่าแตกนั้นมาด้วย จงทำมาให้เป็นปรกติแลหาหลอดสำหรับอาไหล่
มาใช้ให้หลายอัน อนึ่งได้ให้อย่างแผ่นกระจกเป็นที่เขียนตัวหนังสือ
ซึ่งเข้าช่องกันได้มาด้วยในครั้งนี้ จะหาช่างเขียนที่ฉลาด ๆ เขียนเพิ่ม
เติมเข้าด้วยก็ดี จะได้มาก ๆ ขึ้น ไหน ๆ ก็ได้มีเครื่องโคมอยู่แล้ว
ตัวหนังเก่าก็มีอยู่บ้างแล้วแตกแตนไปเสียน้อยไป ถ้ามีขึ้นปลาด ๆ
มาก ๆ ก็จะดีอยู่ ถึงจะเป็นของไม่มีประโยชน์นัก เป็นแต่เครื่องฟ่อออก
เป็นของเล่นง่าย จะได้ให้เด็ก ๆ เล่น ฤาลาวกาวมาแต่หัวเมืองก็จะได้
เอาออกเล่นให้ดูฟ่อออลาว ✻✻✻✻✻ ของอื่น ๆ ที่จะซื้อหามานั้น ถ้าเป็น

แต่เครื่องพ่อออไม่สู้ต้องการนักเสียเงินเปล่า คิดหาแต่ของที่เปนประโยชน์ใช้การได้ เครื่องยางไม้หุงที่อังกฤษเรียกว่า (เอมเบอร์) เช่นหางกล้องที่พม่าเรียกว่าเยน เช่นทำลูกประคำย้างพระพุทธรูปย้างอย่างที่เหลืองกรุ่น ๆ ไม่ส่องตลอดเปนแก้วไปนั้น ก็มีอยู่งาม ๆ ดี ๆ แต่อยากจะใคร่ได้ที่ใหญ่ ๆ มาแกะเปนพระพุทธรูป แต่จะหาได้ใหญ่เพียงไรก็หามาให้ได้ก้อนใหญ่ ๆ ขุนทิพมงคลครั้งก่อนได้ส่งไปถึงเมืองสิงคโปร์ เพื่อจะให้เรียนหัดแก้นาฬิกาก็หาได้การไม่ ด้วยครูสอนจะเอาค่าจ้างแพงนัก ครั้งนี้ก็เปนที่แล้ว ถ้าไปถึงที่เมืองเองแคลนที่ไทยเรียกว่าเมืองอังกฤษแล้ว จงอ้อนวอนขุนนางให้เขาช่วยให้ครูสอนให้ก็จะเรียนได้ง่ายกว่าวิชาอื่น ด้วยล่ามไทยก็มีไป วิชานั้นขุนทิพมงคลก็เข้าใจอยู่บ้างแล้ว ทุนรอนคราวนี้ก็มีมาก จะได้หาเครื่องมือแลเครื่องอาไหล่มาใช้ให้ครบครัน วิชานี้ก็สำคัญ นาฬิกาก็ต้องแก้เสมอไป เพราะว่าต้องใช้อยู่เปนนิจมิใช่พ่ออ

อนึ่งบอกมาให้ทราบว่าตั้งแต่ทูตไปแล้ว บุตรภรรยาแลบ้านช่องของพวกทูตที่มีบันดาศักดิ์ซึ่งไปในการทูตครั้งนี้ ข้าจะรับช่วยรวังดูแลเอาใจใส่ บ้านพระยามนตรีสุริยวงศ์แลบ้านเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี ก็ได้ให้เถ้าแก่ไปเยี่ยมพังการงารแลข่าวร้ายดีเว้นแต่ละวันสองวัน ที่บ้านสรรเพธภักดีได้สั่งพระราชรองเมือง แลพระยามหาอำมาตย์ให้ช่วยรวังพี่นไฟด้วย ที่ภรรยาป่วยอยู่ก็ได้ให้กรมหลวงสรรพศิลปปรีชาไปรักษา

แต่ผู้มาบอกข่าวว่าชอบยาหอลอเวมากกว่ายากรมหลวงสรรพศิลปปริชา
แลที่บ้านจมื่นราชามาตยก็ได้สั่งพึงมารดา ที่บ้านนายพิจารณ์สรรพกิจ
ก็ได้สั่งเจ้าจอมมารดาอิ่ง บ้านหม่อมราโชทัยก็ได้สั่งหม่อมเจ้าโสภณ
ว่าบุตรภรรยาป่วยไข้ประการใด ก็ให้มาบอกจะได้จัดการให้หมอไปรักษา
เมื่อมีถ้อยความประการใด ก็ให้มาบอกจะได้ช่วยเอาธุระ สรรเพชภักดี
จงบอกให้รู้ทั่วกันทุกคนเทอญ ฯ

จดหมายมาณวัน ๕ ๗ ๙ ค่ำ ปีมะเส็งนพศก เปนยังที่ ๗ ในราชกาล
ปะจุบันนี้ ฯ

ฉบับที่ ๗

พระราชหัตถเลขา ถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน

จดหมายมายัง พระยามนตรีสุริยวงศ์ราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดีอุปทูต จมื่นมณเฑียรพิทักษ์ตรีทูต หม่อมราโชทัยล่าม จมื่นราชามาตย์ นายพิจารณ์สรรพกิจ ข้าหลวงกำกับเครื่องราชบรรณาการทั้ง ๒ นายให้ทราบ ว่าหนังสือที่เข้าชื่อกันยอกเข้าไปจากเมืองสิงคโปร์ ลงวัน ๗ ๆ ๙ ค่ำ นั้น ๘ ๙ ๘ ค่ำ พึ่งเข้ามาปากน้ำเจ้าพระยาแต่ณวัน ๓ ๆ ๙ ค่ำ แต่เพราะจีนผู้ถือเข้ามานั้นทำโอ้เอ้เชือนแชไป เมื่อ

๑๓

ถึงเมืองสมุทปราการ จีนก็มายอกแต่ปากเปล่าว่า ทูตไทยไปถึงเมืองสิงคโปร์แล้วแต่ณวัน ๑ ๆ ๙ ค่ำ แลไปจากเมืองสิงคโปร์แต่ณวัน ๗ ๆ ๙ ค่ำ แลว่าเมื่อเรือไปถึงนั้นได้ยินเสียงปืนยิงโต้ตอบกันขนย้อม แต่จะรับรองกันอย่างไรจีนไม่รู้ หนังสือแลสิ่งของของทูตฝากเข้ามาก็มีอยู่ ครั้นกรมการจะเรียกเอาส่งมาโดยเร็วก็ไม่ให้ พวกเมืองสมุทปราการว่าจะพาตัวจีนมาด้วยให้คุมหนังสือขึ้นมาเถิด ก็ว่าหนังสือค้นหาไม่พบ ครั้นภายหลังว่าไม่ได้อยู่ที่ตัวจีน อยู่ที่กปีตันจะไปขอรับเอาจากกปีตัน ๆ ก็ไม่ให้ ว่าจะเอาไปให้กับกงสุลเอง ครั้นจะรับตัวกปีตันขึ้นมากับหนังสือให้มาส่งโดยเร็วก็ไม่มา ว่าจะมากับกำปั่นจนถึงกรุงจึงจะให้แก่กงสุล เมืองสมุทปราการจึงบอกความดังนี้ขึ้นมาที่กรุง ข้าจึงได้สั่งพระยาพิพัฒโกษาลงไปรับก็ไม่ให้ ว่าจะให้กับกงสุล

พระยาพิพัฒต้องขึ้นมาหากงสุล กงสุลให้มิศเตอร์ฝอเรศลงไปรับก็ไม่ให้ว่าไม่มีหนังสือตรากงสุลลงไปไม่เชื่อ พวกนั้นต้องกลับขึ้นมาขอหนังสือตรากงสุลลงไปรับ จึงได้หนังสือมาถึงเวรกรมท่าฉบับหนึ่ง ถึงกรมท่าฉบับหนึ่ง ถึงพระยาวรพงศพิพัฒนฉบับหนึ่ง กับหนังสือพิมพหลายฉบับกับหีบหนังสือเขียนหนังสือจดหมายเปนคำอังกฤษว่าให้ข้าใบหนึ่ง มิศเตอร์ฝอเรศได้ขึ้นมาแล้วเอามาให้กงสุล ๆ จึงเอาไปส่งศาลาเวรกรมท่าสองฉบับ ให้พระยาวรพงศฉบับหนึ่ง แต่หีบเขียนหนังสือนั้น ให้เอามาส่งกรมหลวงวงศาธิราชสนิทว่าให้เอามาให้ข้า ข้าได้แต่หีบเท่านั้นไม่รู้ว่าใครให้มา หีบนี้ได้รับวัน ๕ ๗ ๑๐ ค่ำ เวลาบ่าย ครั้นวันนั้นเวลาเย็นจึงทราบว่า หนังสือที่วางเวรกรมท่านั้น เจ้าพระยาวรวงศมหาโกษาธิบดีไม่อยู่ไปเมืองนครไชยศรี พระยาราชานุประพันธ์ก็ไม่อยู่ไปเมืองตราดหลายวันแล้ว ไม่มีใครฉีกออก ได้ฉีกออกแต่ของเสมียนตรากรมท่าก็เปนหนังสือเล็กไม่มีความ พระยาพิพัฒโกษาจึงมาทูลกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ๆ บังคับให้ฉีกออกแล้วเอามาให้ข้าอ่าน เปนเดนคนอื่นอ่านแล้วอ่านเล่า เขาอ่านให้ฟังทีเดียวแล้วเขาก็เอาไปเสีย ไม่ได้ฉบับไว้ ความข้าก็จำไม่ได้ เจ้าพระยารวงศมหาโกษาธิบดีก็ยังไม่มาจนวันนี้ ข้าจะว่าอะไรมาก็ไม่เปนธุระของข้าแล้ว ด้วยความในหนังสือนั้นไม่มีชื่อว่าให้กราบทูลเลย เปนแต่ว่าถึงพระยาราชานุประพันธ์ให้กราบเรียน ๆ พณ ๆ เจ้าพระยารวงศมหาโกษาธิบดีเท่านั้นจริง ๆ ผิดกับเยี่ยงอย่างหนังสือบอกมาแต่หัวเมืองต่าง ๆ ฤาข้าหลวง

ไปราชการทั้งปวง เพราะฉนั้นครั้งนี้ข้าเปนแต่คนกินเดนดอก เขาอ่านให้ฟังแล้วเขาก็เอาฉบับไปเสีย ด้วยหนังสือไม่ได้ถึงตัวข้า เขาจะเก็บไว้กราบเรียนเจ้าพระยาวิวงศมหาโกษาธิบดีตามสั่งมา

แต่จะว่าตามสังเกตได้บ้าง ความเรื่องที่เกิดรบกันที่เบงคล ที่พม่าเข้าริดแขกหลอกไทยว่าเปนแขกเทศอยู่ที่กรุง เรียกว่าบั้งกะหล่านั้น ความเรื่องนี้ข้าได้รู้นานแล้ว แต่ทูตยังไม่ได้ไปจากกรุง ด้วยได้อ่านหนังสือพิมพ์หลายฉบับ ซึ่งว่าเขาพูดเปนสองเสียงไม่ต้องกันนั้น ก็เปนเพราะทูตพูดภาษาพม่าเข้าริดแขกที่กรุง เพราะคำว่าเบงคล ที่พม่าเข้าริดแขกเรียกว่าบั้งกะหล่านั้นที่แท้เปนชื่อทั้งแผ่นดิน เหมือนคำว่าเซียมเปนชื่อเมืองไทย แต่พวกแขกพม่าที่กรุงเรียกเมืองกาลกัตตาเมืองหลวงว่าเมืองมังกะหล่า ผิดกับคำคนนอกไป จึงชวนให้ทูตเข้าใจผิด แลต้นความซึ่งทหารชาวเบงคลกำเริบนั้น กำเริบที่เมืองเมียรุดเมืองดิลิฮีก่อน ที่อื่น ๆ ก็กำเริบตามต่อ ๆ ไป ชาวเมืองใหญ่คือเมืองกาลกัตตา ที่พม่าเข้าริดแขกเรียกว่าเมืองบั้งกะหล่านั้นจึงตกใจด้วยอังกฤษน้อยตัวกลัวพวกทหารที่กำเริบจะมาฆ่าเสีย เลอรดกันนิงโคโวเนอเยเนรัล ที่พม่าเข้าริดแขกเรียกว่าเจ้าเมืองมังกะหล่านั้น จึงรวบรวมทหารชาวเข้ารักษาตัวในป้อมที่แชง กับอังกฤษนายห้างนายร้านกลัวจะมีไภยแก่ตัวจึงโดยสานออกจากเมืองกาลกัตตามาอยู่ที่เมืองอื่น ๆ เอาตัวรอด ถ้าเกิดที่เมืองกาลกัตตาเองแล้ว อังกฤษคงตายหมดไม่ทันหนีออกทเลเลย ความในหนังสือพิมพ์ต่อ ๆ มาต่าง ๆ ตามที่

ได้ข่าว ก็ได้มีเข้ามาทีกรุงเนือง ๆ ก็ได้ทราบอยู่แล้วแต่ก่อน
เพราะการเปนมาแต่ปลายเดือน ๖ นานอยู่แล้ว แต่ข้าหาได้เล่าให้ฟังไม่
พราะเห็นว่าการไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องทตที่ไป อนึ่งจะได้เอาใจช่วยแขก
ยงคาลีอย่างแผ่นดินเก่าก็หามิได้ เพราะเห็นเปนแท้ว่าแขกจะสู้ไม่ได้
ซึ่งแขกลุกขึ้นวุ่นวายดังนี้ ข่าวฦๅลงในหนังสือพิมพ์ว่าโคโวเนอเยเนรัล
ที่แขกพม่าเรียกว่าเจ้าเมืองมังกะหล่าชื่อเลอรดกันนิง คิดอ่านจะให้
คนเยงคาลี คือคนชาวเยงคลทั้งปวง ที่เรียกมาว่ามังกะหรีนั้นเข้ารีด
ถือสาสนาเยซูให้หมด จึงกดขี่กันด้วยอุบายต่าง ๆ พวกทหารชาวเมือง
นั้นจึงควบคุมกันกำเริบขึ้น ก็เพื่อจะให้ผู้ครองข้างอังกฤษเข็ดไม่กดขี่
ด้วยเรื่องจะให้ถือสาสนาต่อไป ถ้าอย่างไรคนต้นเหตุก็จะหลบหลีกหนี
เสีย คนปลายเหตุเพราะมากด้วยกัน ก็เห็นว่าอังกฤษจะไม่เอาโทษ
จึงพากันวุ่นขึ้นได้ง่าย ๆ มิใช่จะคิดโต้ทานรักษาบ้านเมืองต่อไปดอก
เข้าใจความแต่เพียงนี้ จึงหาได้เอาใจช่วยไม่ เพราะไม่ได้เอาใจช่วย จึง
ไม่ได้พูดถึงเนือง ๆ เพราะเปนการไกลไม่ได้เกี่ยวข้องกับเมืองเรา ทูต
เมื่อก่อนไปจึงหาได้ทราบไม่ เมื่อได้ความเห็นว่าเปนประหลาดก็บอกมา
นั้น ก็ชอบด้วยราชการหนักหนาแล้วไม่มีความผิดดอก ด้วยบอกความ
ที่รู้แล้วมานั้น แลความซึ่งบอกเข้ามาว่า ได้ฟังความเปนสองอย่างนั้นก็
ความอย่างเดียวนั้นเอง แต่เพราะหลงเรียกชื่อเมืองกาลกัตตาว่าเมือง
มังกะหล่าแปลโต้กันไปโต้กันมาก็เข้าใจเชื่อนไปดอก แต่ความที่ควรจะ

ยอกมีหนังสือเสนายดีมีฝากถึงมองติคนี เมื่อมองติคนีไม่อยู่แล้วได้ฝากใครไว้ ฝากใครไปก็ดี เมื่อขาดหลวงยิวเรนมาหามาว่ากระไรบ้างด้วยเรื่องมองติคนีฤาไม่ได้ว่าก็ดี อนึ่งหนังสือของข้าได้ฝากไปกับสรรเพธภักดีถึงมิศยอนยาเวนายห้างซึ่งเปนกงสุลเมืองเดนมาร์คนั้น ได้เอาไปให้เขาแล้วฤายังไม่ได้ ให้ฤาไม่พบตัวเขาฝากใครไว้ก็ดี แลได้พบตัวเขาฤาไม่ ถ้าพบตัวเขา ๆ ว่ากระไร ด้วยเรื่องจะทำสัญญาเมืองไทยกับเมืองเดนมาร์คนั้นก็ดี ความทั้งปวงนี้ควรจะยอกก็หาได้ยอกมาไม่ ฤาจะยอกเข้ามา หนังสือยอกนั้นจะตกอยู่ที่ใครข้าไม่ได้ทรายเลยจนวันนี้ ด้วยหนังสือทูตยอกเข้ามาคราวนี้กระจัดกระจายนัก แยกย้ายไปหลายแห่งหลายหนรู้บ้างไม่ได้รู้บ้าง หนังสือที่ฝากมาถึงพระยาวรพงศวงษพิพัฒน์นั้นเขาเอาไปส่งที่พระยาวรพงศพิพัฒน์ไม่พบ จึงมาส่งไว้ที่เวรกรมท่า ๆ เอาเข้ามาในวัง ส่งให้พระยาวรพงศพิพัฒน์ต่อค่ำ เปิดออกอ่านดูจึงได้รู้ว่าเปนหนังสือสรรเพธภักดีสั่งความถึงข้าเอง แลความซึ่งว่าควรจะยอกก่อนนั้นก็ไม่ได้ยอกเหมือนกัน ข้างปลายหนังสือมีความว่าสรรเพธภักดีฝากโคมกลอกมาให้ข้าคู่หนึ่ง ขวดน้ำสำหรับเดิรทางใบหนึ่ง หีบยี่ปุ่นก้าไหล่ทองใบหนึ่ง แต่ของก็ยังไม่ได้ จึงให้พระยาพิพัฒโกษาไปตามที่เรือก็ว่ายังค้นไม่พบ ต่อวัน ๗ ๓ ๆ ๑๐ ค่ำ เวลากลางคืนพระยาพิพัฒโกษาจึงเอาหีบมาจากกำปั่น ๓ ใบ ยอกว่าเขามอยให้มาเปนของทูตให้ข้า แต่หนังสือจดหลังหีบว่ากระไรก็อ่านไม่ออก ข้าอ่านดูได้ความว่าฝากให้ตัวข้าหีบหนึ่ง ให้มิศเตอร์อลเบศเตอร์เสมียน

อยู่ที่ตึกกงสุลนั้นหีบหนึ่ง ให้หลวงนาวาหีบหนึ่ง ข้าจึงได้สั่งพระยา
พิพัฒโกษาว่าให้เอาหีบที่ว่าให้หลวงนาวานั้นไปให้หลวงนาวาเกนิกร หีบ
ที่ให้กับเสมียนกงสุลก็เอาไปให้ที่ตึกกงสุล หีบที่ว่าให้ข้านั้นคัดออกได้
พบหีบเล็ก ๓ ใบ เปนหีบบุหรี่คู่หนึ่ง จดหลังว่าให้ข้าเองทั้งภาษา
อังกฤษแลภาษาไทย แต่หนังสืออังกฤษนั้นเปนลายมือหม่อมราโชทัย
แต่ไม่รู้ว่าของใครให้ข้าด้วยไม่มีหนังสือ หีบใบหนึ่งลั่นประแจไว้ลูก
ประแจก็ไม่มี แต่ข้าดูหลังหีบเห็นว่าให้ข้าแน่แล้ว ข้าจึงได้คัดออกก็ได้
ของที่สรรเพธภักดีว่าทั้งสามสิ่งในหนังสือถึงพระยาวรพงศพิพัฒน์ แต่
หีบบุหรี่กับหีบเขียนหนังสือนั้นก็ยังไม่รู้ว่าของใครฝากมา วัน ๑ ๕ ๗ ๑๐ ค่ำ
กรมหลวงวงศาธิราชสนิทเอาหนังสือพิมพ์หลายฉบับมาส่ง หนังสือพิมพ์
เปนของพระพิเทศพาณิชฝากมาถึงข้ากับเรือลำนั้น พวกลูกค้าอเมริกัน
ได้มาเอาไปส่ง ถึงณวัน ๒ ๕ ๗ ๑๐ ค่ำ เวลากลางคืนจึงไปได้ลูกประแจ
ที่บุตรสรรเพธภักดีอยู่ในวัง ท้าวอินทรสุริยามาแจ้งความว่า สรรเพธ
ภักดีฝากหนังสือมาให้หลวงบำยาสัยวาณิช ๆ ให้ข่าวมาส่งให้นายสีน้อง
นายหน่าย นายสีจึงส่งให้หลวงรามโยธิ ๆ จึงมาส่งให้ท้าวอินทรสุริยา
แลว่าในหนังสือนั้นมีความว่าหีบเขียนหนังสือใบหนึ่ง หีบบุหรี่คู่หนึ่ง
ให้ลูกสรรเพธภักดีอยู่ในวัง ๒ คนถวาย กับสิ่งของอยู่ในหีบลั่นประแจมา
ว่าของไปทวงยังไม่ได้ ได้แต่ลูกประแจมา ข้าจึงรับว่าของทั้งปวง
นั้นข้าได้ไว้แล้ว แต่ลางสิ่งหารู้ว่าใครฝากถึงไม่ พึงรู้เมื่อท้าวอินทร
สุริยาบอก อนึ่งท้าวอินทรสุริยาบอกว่าสรรเพธภักดีสั่งว่า ถ้าจะ

ฝากหนังสือถึงให้ไปฝากหลวงบ๋กยาสัยวาณิช หลวงนาวาเกนิกร แห่งใดแห่งหนึ่ง แลการซึ่งสั่งอย่างนี้ก็หาได้รู้แต่ก่อนไม่ เมื่อครั้งเมียสรรเพธภักดิตายท้าวอินทรสุริยาออกไปอยู่บ้าน เมียของข้าเองมาบอกว่าท้าวอินทรสุริยาจะใคร่ฝากหนังสือถึงสรรเพธภักดิด้วยเรื่องเมียตายนั้นจะฝากไปทางไหน ข้าจึงรับว่าข้าจะฝากไปให้เองได้ดอก เมียข้าจึงหยิบเอากระดาษแผ่นหนึ่ง กับเอนวิโลยอันหนึ่งไปให้ท้าวอินทรสุริยาเขียน ความที่ได้ข่าวว่าท้าวอินทรสุริยาจะฝากหนังสือนั้น ข้าก็ได้บอกไปในหนังสือฉบับหนึ่งก่อนแล้ว เพราะจะคอยท้าวอินทรสุริยาอยู่กลัวจะไม่ทันคราวเรือ ครั้นมาภายหลังเรือลำนั้นยังไม่ไป ท้าวอินทรสุริยาจึงฝากหนังสือให้เมียข้าเอามาให้ข้า ว่าให้ช่วยฝากถึงสรรเพธภักดิ หนังสือนั้นก็ติดรามาแต่บ้าน ตัวข้าก็ดีเมียข้าก็ดี ก็ไม่รู้ความว่ากระไรเลยจริง ๆ เอาใส่ในถุงหนึ่ง กับหนังสือของข้าก็ได้ฝากไปแล้ว แลข้าคิดว่าท้าวอินทรสุริยาก็อยู่ในวัง ลูกสรรเพธภักดิก็อยู่ในวัง ก็ถ้าจะฝากหนังสือถึงสรรเพธภักดิ ก็ควรจะฝากกับตัวข้า ข้าควรจะฝากไป ด้วยตัวข้าก็ใช้หนังสือกับพระพิเทศพาณิชอยู่เป่นนิจมิได้ขาด แลซึ่งฝากไปอย่างนี้ผิดสังเกตที่สั่งเสียไปไม่ชอบใจ ก็อย่าเพ่อเยิดหนังสือฉบับนั้นออกอ่านคืนมาเสีย ฤาสงไสยกลัวจะเยิดก็ติดราประจำมา ข้าจึงจะคืนให้ท้าวอินทรสุริยา ให้เขาเอาไปฝากหลวงบ๋กยาสัยวาณิช ฤาหลวงนาวาเกนิกร ต่อไปนี้ฝากไปตามที่สั่งไว้ก็ได้ดอก ตั้งแต่นี้ไปถึงท้าวอินทรสุริยาจะเอามาฝากข้าให้ช่วย

ฝากไปก็จะไม่รับฝากไปอีกเลยกว่าจะกลับมา ครั้นณวัน ๓ ๖ ๗ ๑๐ ค่ำ เวลากลางคืนนายจ่ารงรับหนังสือพระพิเทศพาณิชมาส่งข้าฉบับหนึ่ง จากพระยาโชฎึกราชเศรษฐี ความในหนังสือนั้นก็มีแต่เรื่องรับทูตที่เมืองสิงคโปร์ ความคล้ายกันกับหนังสือพวกทูตมาวางเวรกรมท่า แปลกกันแต่ที่หนังสือของพวกทูตว่าให้พระยาราชานุประพันธ์กราบเรียนเจ้าพระยารวิวงศมหาโกษาธิบดีเท่านั้น ไม่ได้ออกหานพานชื่อข้าเลยดูเหมือนไม่มีตัวแล้ว อีกฉบับหนึ่งก็มีแต่ถึงเสมียนตรากรมท่า ว่าที่บอกมาให้กราบเรียนนั้นถ้าเหลือเกินอยู่ให้ขอโทษ ทั้งสองฉบับชื่อข้าไม่มีเลย เปนนอกเศษนอกเลยไกลเสียหนักหนาทีเดียว ถึงที่พูดโต้มานั้นก็เปนไปลักรู้ของเขามาพูดเล่นดอกมิใช่กิจการอะไรของตัว แต่ที่หนังสือสรรเพชภักดินั้นมีชื่อว่าให้พระยาวรพงศพิพัฒน์เล่าให้ข้าฟัง แลหนังสือถึงท้าวอินทรสุริยาถึงลูกนั้น ก็มีว่าให้เอาของมาให้ข้ากับฝากของเล็กน้อยนั้นขอบใจหนักหนาแล้ว เพราะข้าได้เลี้ยงสรรเพชภักดิมาแต่เล็ก ๆ จึงได้ออกชอมาคำหนึ่งสองคำ ถึงกระนั้นสรรเพชภักดิเมื่อไปเข้าชื่อกับพวกทูตก็ออกชื่อข้าไม่ได้ ด้วยตัวไปคนเดียว แต่หนังสือพระพิเทศพาณิชนั้น เขาไว้ตัวเปนคนสนิทของข้า วางไว้ให้ดูการงานที่ดีแลชั่วในเมืองสิงคโปร์ เขาบอกมาก็ทำนองเปนหนังสือลับเขาบอกกับตัวข้าทีเดียวตามเคย ไม่ได้วานใครให้บอก แลว่าคาดการยาวไปข้างหน้าด้วย ว่าเห็นทูตจะไปถึงนั้นเมื่อนั้น ๆ จนถึงว่าเห็นจะได้เฝ้าเข้าวิคตอเรียที่วังชื่อเสนเยม แต่สำนวนพระพิเทศพาณิชนั้นก็มี

แต่ลูกยอแก่ไปเปนธรรมดา ครั้นมาณวัน ๔ ๗ ๑๐ ค่ำเวลาเช้ามารดา
หม่อมต่าย(๑) เอาขวดดินขาวเข้ามาส่งคู่หนึ่ง ยอกว่าหม่อมต่ายฝาก
เข้ามา แล้วสั่งเข้ามาว่าให้เอามาถวาย ข้าได้ซักว่าสั่งมาในหนังสือ
ฤาหนังสือมิมาฤา ก็ยอกว่าไม่มิเปนแต่สั่งมาปากเปล่า ครั้นข้า
พิเคราะห์ดูในจานรองขวดนั้น ก็เห็นลายมือหม่อมต่ายเขียนมา ว่าถึง
มิศแอนเยศเตอร์เปนเสมียนกงสุล ไม่ได้ให้ข้าดอก จะเอามาผิด
ข้าก็คืนไปเสียไม่ได้เอาไว้ ตั้งแต่ทูตไปก็คอยฟังข่าวอยู่ มิเรือลำนี้
เข้ามาก็เร็ว มาแต่เมืองสิงคโปร์ณวัน ๒ ๗ ๙ ค่ำ มาถึงปากน้ำ

๔

เจ้าพระยาณวัน ๓ ๗ ๙ ค่ำ มาแปดวันเท่านั้น เท่ากับเรือกลไฟเอน

๑๓

กอนเตอร์ลงไป แต่หนังสือกับสิ่งของที่ฝากมากว่าจะได้หลายวันมาช้า
โอ้เออยู่ที่นี่เอง แล้วก็กระจัดกระจายอ้อมค้อมไปต่าง ๆ เหมือนอย่าง
เล่ามานี้ ข้าได้ยินพระยาวรพงศพิพัฒน์เล่าให้ฟังว่าหนังสือราชทูตมาถึง
สมเด็จองค์น้อยฉบับหนึ่งแต่ท่านก็ไม่ได้ให้ข้าดู ข้าก็ไม่ได้ถามท่าน
ไม่ได้ สิบความว่ากระไรดอก เปนแต่เขาเล่าให้ฟังได้ยินแล้วก็นิ่งอยู่
ครั้งนี้จะได้ฟังข่าวทูตก็ยากหนักหนา ต้องใช้คนสิบสวนไปมาหัวกระทบกัน
ไปลำยากเต็มทีจึงรู้ข่าวบ้าง ข้ามีความวิตกนักว่าทูตไปครั้งนี้ จะตันทเล
เหมือนตาพักไปลังกา ซื้อผ้นขายกันชาก็มาเปนธระของทูตไปเสียหมด
เอาใจใส่น้ำท่วมทุ่งไปซอยที่ไหนยอกที่นั้น ข้าได้ยินเขาเล่ากันว่า

---

(๑) คือหม่อมราโชทัย ชื่อกระต่าย

สรรเพธภักดีบอกมาถึงเจ้าภาษีผันว่า ราคาที่นอกขึ้นแพงไปเพราะที่เมืองเขมรคล ที่เรียกว่าเมืองมังกะหล่าวุ่นวาย ให้กดราคาผันในกรุงให้แรงขึ้น การก็เข้าเรื่องตาพัก(๑) ครั้งโน้นออกไปเมืองสิงคโปร์ก็ไปคบกันกับจีนชูขุนยาลว่าเปนพวกพ้องกับยายเล็ก กับหลวงนายศักดิ์อยู่ ว่าพวกพ้องข้างตัวให้ซื้อผันเข้ามาขายกับเรือพุทธอำนาจ ตัวก็รับเงินของยายเล็กซื้อผันเข้ามา ครั้นเรือระบิลบัวแก้วไปลังกาไม่ได้จะกลับเข้ามา ก็เกิดหมองหมางกับนายน้อยเสมียนที่เปนหลวงศรีเยาวภาศจนเกิดวิวาทกันขึ้น ตาพักกับอ้ายบ้าบุญเพงพี่น้องของผัวยายเล็กต้องพาผันหนีไปเกาะหมาก พอเกิดความเมืองไทรก็ไปค้างอยู่ที่นั้นมีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้หา ก็ไม่ใคร่จะกลับเข้ามา ส่งแต่หนังสือสื่อ ๆ หา ๆ มาแต่ที่แพด้วยเรื่องผันฤาอะไรก็ไม่รู้จะขอดูก็ไม่ได้ ทำเอาข้าเปนนอกเศษนอกเลยเสีย ครั้นเข้ามาทางเมืองถลางพังงาผันมาถูกจับที่เมืองพังงา ตาพักก็ไม่มาช่วยเดิรเหินเที่ยวไปเที่ยวมาไปหาพระยาไชยากลิน พระยาบริรักษภูธรอ้อนวอนขอเอาผันคืน ครั้นเขาคืนผันให้แต่เขาไม่ให้เอาเข้ามา ตาพักก็ไปนอนขายผันอยู่สามเดือน ทำเลอนเบือนเต็มที เรื่องนี้

---

(๑) จะเปนพระศรีสุนทรโวหารซึ่งมักดำรัสเรียกว่าตาพัก หรือเปนคนอื่นสงไสยอยู่ ถ้าเปนพระศรีสุนทรโวหารก็คงเปนเมื่อตอนแรกสึกถูกเกณฑ์ไปลังกาเมื่อในรัชกาลที่ ๓

สรรเพธภักดีไม่รู้ฤๅ ตัวสรรเพธภักดีถึงไม่ได้เปนลูกขุนหลานนาง
ที่มีตระกูลถงกระนั้นเดียวนี้ก็เปนคนโตแล้ว ต้องรักษาตัวอย่าให้เปน
คนตื่นทเลเหมือนอย่างตาพักเมื่อครั้งไปลังกาจึงจะชอบ อย่าให้ปรากฎ
ว่าเปนคนเห็นแก่อ้ายเจ็กอีจีนมากกว่าเจ้านายของตัว เสียแรงเปนโต
เปนใหญ่ได้ลากขากดีก็เพราะเจ้าเพราะนายดอก ไม่ได้เปนดีด้วยยศศักด
สมบัติตามสกุลรุนชาติเหมือนเขาทั้งหลายทั้งปวงดอก อนึ่งการทูต
ครั้งนี้ข้าวิตกนัก ถ้าเปนแต่อย่างนี้แล้วข้าจะรู้งารู้การที่นี้ยากนัก ด้วย
หนังสือที่บอกมาไม่ได้ออกชื่อข้า วางเวรกรมท่าไม่ได้สั่งให้กรายทูล
เขาจะบอกก็ได้ เขาไม่บอกก็ไม่ได้รู้ เขาจะเล่าให้ฟังสักเพียงไรก็จะ
ได้รู้แต่เพียงนั้น จะเขียนหนังสือว่ากระไรออกมาข้างตามเหตุก็จำความ
ในหนังสือที่สั่งเข้าไปไม่ได้ด้วยต้นหนังสือไม่ได้อยู่ที่ตัว อนึ่งหนังสือ
วางเวรนั้นเขาก็อ่านที่กลางท้องพระโรงกลางสนามจันทร์ ถ้าข่าวที่ทูตไปดี
ก็เปนเกียรติยศ ถ้าไปไม่ดีก็จะอึงออฤๅชาปรากฎอัปยศอายเขา
ครั้นจะเรียกเอามาอ่านเองก็ไม่เปนมงคล ด้วยเปนชื่อเขาอื่นไม่มี
ชื่อข้า เดนอ่านเขาแล้วเหมือนกินเข้าเดนเขา ข้าคิดว่าเมื่อวัน ๗ ค่ำ
๑๔ ค่ำ ไปออกพระที่นั่งสุทไธศวริยรับความฎีกาของคนไพร่ที่ข้าศักดินา
เท่ากับทาสแลลูกทาสของพวกทูต มาอ่านเองเก็บไว้เองดีกว่าเอาหนังสือ
ของพวกทูตฝากถึงคนอื่นมาอ่าน ด้วยเรื่องฎีการ้องทุกข์นั้นออกชื่อข้า
เองทุกฉบับ ไม่ได้ออกชื่อคนอื่นสักฉบับหนึ่งเลย ถึงเสียเงินให้มันฉบับ
ละสองสลึงก็ไม่เสียดายเงินเลย ข้าวิตกอยู่ว่าการครั้งนี้ มาถือ

หนังสือหายาก 895.916 ก 196พ น.32 ป. 15848

ขนบธรรมเนียมอย่างนี้ ตัวข้าก็ลำยากยากนักหนาที่จะว่างารการไป ก็เมื่อหนังสือฝากข้าอยู่กลางทางกลางทเล ฤๅจะตกน้ำตกท่าไฟไหม้ไต้ลนหายเสียก็ไม่ควรเสียใจ ด้วยเปนเคราะห์ร้ายแล้วในที่ข้าอยู่แลหายเสียก็ดีนั้น ก็แต่หนังสือมากับเรือมาถึงกรุงนี้แล้ว ควรจะรู้ข่าวในวันมาถึงก็ได้รู้ข่าวช้าไป ๓ วันบ้าง ๗ วันบ้าง เพราะผู้ที่รับหนังสือเขายิ่งความเสีย เพราะในหนังสือนั้นมีเรื่องความถึงการเย่าการเรือนของพวกทูตฤๅของผู้ที่รับหนังสืออยู่สักประทัดฤๅสองประทัด ก็พาเอาเรื่องที่จะเปนกระทู้แก่ราชการสูญไปเสียด้วยก็ดี ช้าอยู่ก็ดี ให้ตัวอย่างความเปรียบเหมือนหนึ่งว่า ถ้าทูตจะมีหนังสือมาถึงเสนาบดีฤๅเจียสัวเจ้าภาษีนายอากรคนใดคนหนึ่ง บอกข่าวราชการฤๅเหตุการณ์สุขทุกข์ดีร้าย ในหนทางฤๅเมื่องที่ทูตไปที่เปนการที่ข้าควรจะได้พึ่งนั้นแล้ว ครั้นข้างปลายหนังสือจะมีว่า ได้ฝากแหวนฝรั่งผังพลอย เปนแหวนถ้วยแก้วดีมีราคา ฝากเข้ามาเพื่อจะให้ใส่ใช้สอย ฤๅให้ลูกสาวน้อยตามปราถนาฤๅจะให้ท่านผู้หญิงผู้ภรรยา ถ้าหากมีเข้ามาด้วยดังนี้สองสามคำห้อยท้ายหนังสืออยู่ ข้างผู้รับหนังสือนั้นกลัวข้าจะรู้จะฤษยาฤๅจะขอเอาแหวนนั้นมาดูก็ดี ถ้าให้แก่ลูกสาวกลัวข้าจะรู้ว่ามีลูกสาวก็ดี ถ้าให้แก่เมียกลัวข้าจะเล่าออกชื่อเมียก็ดี ถ้าผู้รับหนังสือนั้นหัวล้าน กลัวข้าจะล้อว่าหัวล้านใส่แหวนก็ดี ด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง ก็จะยึดหนังสือนั้นเสียทีเดียวไม่ยอกเลย ฤๅถ้าราชการนั้นเปนสำคัญ ก็จะให้เสมียน

คัดช้าอยู่ ๒ วัน ๓ วัน แลเลือกคัดแต่ข้อความที่ควรจะกราบทูลพระกรุณา ฤๅเอาไปเที่ยวปฤกษาข้างโน้นข้างนี้ โอ้เอ้อยู่หลายวันหลายคืน ฤๅอย่างหนึ่งข้างปลายหนังสือทูตจะสั่งฝากลูกสาวฤๅน้องสาวแลเมีย แก่ผู้รับหนังสือ ให้เอาใจใส่ระไวระวัง แม่ปริก แม่ตลับ แม่ประดับ แม่ถมยา แม่พริ้ง แม่พริ้ม แม่นิ่ม แม่นวล แม่ชุ่ม แม่ช้อย แม่พลอย แม่ลม้าย แม่สายสร้อย แม่สังวาล แม่ลม่อม แม่เสงี่ยม แม่แหวว แม่วัน แม่พัน แม่เพื่อน แม่เยื้อน แม่แย้ม แม่หรุ่น แม่ยี่สุ่น แม่กุหลาบ แม่วาด แม่เขียน แม่เอี่ยม แม่อิ่ม แม่หงิม แลอื่น ๆ มาแล้ว ฤๅจะฝากของเปนทองเปนแหวนมาให้พวกนั้นก็ดี ทูตก็คงกำชับมาในท้ายหนังสือว่าอย่าให้ในหลวงทรงทราบทรงพิ้งชื่อจะปลายพระราชหฤไทย การก็จะเปนไปเหมือนอย่างว่า คือการที่เปนข้อราชการก็จะช้าอยู่ฤๅสูญไปเสียบ้าง ก็ถ้าการที่ยอกเข้ามานั้นเปนการจะต้องตอบออกไปจากกรุงนี้โดยเร็วให้ทันท่วงทีในราชการ ถ้าว่าเรือที่เอาหนังสือมานั้น จะมาถึงเมืองสมุทปราการณวันอาทิตย์ ต่อไปในวันอังคารฤๅวันพุธจะมีเรือล่องลงไปลำหนึ่งฤๅสองลำจะไปสิงคโปร์ เมื่อเปนดังนี้ฤๅหนังสือที่ยอกมาถ้าได้รับในวันเรือมาถึง จะแต่งตอบไปให้ทันในวันสองวันก็ได้ ถ้าพ้นวันอังคารวันพุธนั้นไปสิ้นคราวเรือล่องจะต้องคอยอยู่อีก ๑๕ วัน ฤๅ ๒๐ วัน ฤๅเดือนหนึ่งจึงจะได้ฝากไปได้ ก็จะคลาศคลั้งคราวเสีย ทั้งที่จะเปนที่เสียใจใหญ่โตที่เดียว วิไสยหนังสือฝากกระบวรราชการ ก็ให้ตรงมาโดยราชการให้ทันราชการจึงจะชอบ

ก็มาเปนเหตุเพราะหนังสือฝากเล็กน้อยลับ ๆ ลี้ ๆ กะจุ๋กะจี๋ ก็พาให้กระบวรราชการเสียไป การเช่นนี้เคยเห็นมามาก ถึงไม่ได้รู้ก็คเนถูก เมื่อเปนดังนี้แล้วเห็นทีจะไม่พ้นครหาว่าทูตเมาทเล เหมือนตาพักไปลังกา ให้จัดแจงการยักเสียใหม่มาให้ดี ก็จะได้พึ่งข่าวทูตต่อไป ถ้าจะยืนตำราเก่าอยู่แล้ว ข้าก็ขี้เกียจจะสืบข่าวพวกทูต จะคอยพบเมื่อทูตมาถึงเมืองที่เดียว การสุขทุกข์ในบ้านในเรือนของทูตลางคนที่คุ้นเคยกับข้าพเจ้า ๆ ก็ให้คนไปสืบสาวเยี่ยมเยียนเอาใจใส่อยู่จะมีเหตุเภทไภยประการใด เขาจะยอกจริงฤๅไม่ยอกจริงก็ไม่รู้เลย ข้าพเจ้าจะยอกไปจริง ๆ จะเชื่อฤๅไม่เชื่อก็ไม่รู้เลย ด้วยข้าพเจ้าเปนหช้างหม้าหอย่นาตาอย่ไร่ ความเรื่องนี้ข้าพเจ้าก็ได้อธิบายมาในหนังสือฝากถึงนายพิจารณ์ฉบับหนึ่งนั้นแล้ว ใครยังไม่ได้อ่าน ก็ให้ขอเขาอ่านดูเทอญ ฯ

การที่จะยอกสุขทุกข์ในครอบครัวบ้านเรือนบุตรภรรยาของพวกทูตนั้นไม่ยอกไปแล้ว ให้สืบหนังสือเล็ก ๆ น้อย ๆ เอาเทอญ ฯ

จดหมายมาณวัน ๕ ๗ ๑๐ค่ำ ปีมะเสงนพศพ

ฉบับที่ ๙

พระราชหัตถเลขา ถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์ แลเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี

จดหมายมายัง พระยามนตรีสุริยวงศ์ราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดีอุปทูต ให้ทราบว่าเมื่อณวัน ๓ ๑๓ ๗ ๑๐ ค่ำเวลาเย็นมีเหตุยังเกิดขึ้นเปนที่ตกใจมากในพระบรมมหาราชวังนี้ เวลาย่ายวันนั้นข้าออกไปดูนาที่ท้องสนามหลวง ตัวข้าขี่ม้าออกไป แต่ลูกข้า ๔ คน ยิ่งเยาวลักษณ์ ทักษิณชา โสมาวดี ชายพ้าลงกรณ์ ไปบนรถที่ข้าเคยขี่ครั้นไปถึงที่ท้องสนามหลวง ลงดูนาดูสวนที่นั้นแล้ว เมื่อกลับมาตัวข้าไปขึ้นรถกับลูก ๔ คนด้วยกัน ขับรถกลับเข้ามาแล้วหาได้เข้าประตูวิเศษไชยศรีไม่ เลยลงไปดูการที่โรงทานนอก แลดูการที่ป้อมอินทรังสรรค์จะก่อแท่นเปนที่ยิงยี่ ไปหยุดอยู่ที่โน่นนานจนเย็นจวนค่ำข้าขับรถกลับมา ลูกข้า ๔ คนนั่งขนที่นั่งเต็มหมดจนไม่มีที่นั่งตัวข้าเอาข้างหลังยันเบาะเท้าทั้งสองยันพนักหน้ารถนั่งลอยมา เพราะเข้าของเล็ก ๆ น้อย ๆ ลูก ๔ คนหาประทุกมาเต็มซานหน้ารถไม่มีที่นั่งที่ยืน แลทางที่ไปนั้นมีแต่จะชักรถเลี้ยวข้างขวาอย่างเดียว ไม่มีทางที่จะชักรถเลี้ยวข้างซ้าย เพราะฉนั้นสายถือข้างซ้ายชำรุดอยู่ด้วยด้ายที่เย็บหนังแถบสายถือที่คล้องเหนี่ยวประวินที่ปากยังเหี้ยนม้าข้างซ้ายนั้นเบื่อยผุนัก แล้วหามีใครสังเกตไม่ ตัวข้าก็ไม่รู้เลย เมื่อ

รถตรงเข้ามาตามถนนประตูวิเศษไชยศรี ม้าก็เร็วเข้ามาตามตรง
ข้าก็ถือสายถือรวบเข้าทั้งสองสาย มือเดียวหน่วงไว้เบา ๆ ครั้น
กระบวรมาถึงที่ทางเลี้ยวจะไปวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พวกทหาร
แห่เลี้ยวเข้าไปข้างนั้นแล้วยืนอยู่ตามเคย ครั้นรถมาถึงมุมทิมสงฆ์ก็
เบาแตรติกลองตามเคย ม้าก็กระโชกวิ่งหนักเข้า ข้าเห็นกระโชก
นักกลัวลูกนั่งบนรถจะคมำลง จึงรั้งสายถือพร้อมกันทั้งสองสายรวบ
อยู่ในมือเดียวนั้นแรงหนักเข้ามา ม้าก็เดิรเลี่ยงเฉไปข้างซ้ายไม่รอช้า
ดังประสงค์ เพราะสายถือหนักไปข้างซ้ายข้างเดียวข้างขวาขาด
เสียแล้ว ข้าหาเห็นไม่ ด้วยหนังยังเกี่ยวอยู่ ข้าเห็นม้าเดิรเชือนไป
ผิดทางข้างซ้าย จึงแก้ยังเหียนข้างขวาชักหนักมาสายเดียว ปลาย
สายแถบก็หลุดออกมาข้าเห็นแล้ว ก็ร้องให้คนช่วยก็ไม่มีใครช่วยทัน
ข้างรถก็กระทบกับแท่นปากกลางต้นไชยพฤกษ์แลรั้วล้อม กงข้างซ้าย
ก็ขึ้นไปบนแท่นก่อด้วยอิฐ หลังคาประทุนรถกระทบปลายรั้วล่มเท
มาข้างซ้าย ข้าก็สิ้นที่พึ่งเพราะสายถือขาดเสียแล้ว ไม่รู้ที่จะทำ
อย่างไร ตัวข้าก็นั่งลอยนักแก้ตัวไม่ทัน พลัดตกหกตะแคงลงมา
กับทั้งลูก ๔ คน ตัวข้ากลัวรถจะทับตายเอามือขวาดันไว้ รถจึงทับ
ได้ที่ตคากข้างขวา แต่แขนซ้ายนั้นตัวทับลงไปยกขึ้นไม่ได้ รถทับ
ข้างขวากดลงไปกับอิฐเสียกไป แขนซ้ายแลตคากก็ถลอกซ้ำซอก
เปนแผลเจ็บหลายแห่ง แต่ตคากข้างขวาช้ำบวมห่อโลหิต กับซาย
โครงขวานั้นโสมาวดีพลัดตกทับลงจึงเจ็บช้ำยอกเสียดไป แต่ลูก ๔ คน

ที่ตกลงมาด้วยกันนั้น ชายจุฬาลงกรณ์ศิริยะแตกสามแห่งแต่น้อย
ลางแห่งฟกยวมบ้าง ยิ่งเยาวลักษณ์เท้าเคล็ดห้อยยืนในเวลานั้นไม่ได้
ขัดยอกที่สันหลังด้วยแต่มีแผลเล็กน้อย โสมาวดีก็มีแผลบ้างหลังบวม
แห่งหนึ่ง แต่ทักษิณชาป่วยมากจะเปนอะไรทันก็สังเกตไม่ได้ หลัง
เท้าขวาฉีกยับเยินโลหิตตกมากที่เดียว ขณะนั้นลูกก็ร้องไห้วุ่นทั้ง ๔ คน
แต่เดชะบุญคุณเทวดาช่วย ม้าก็หยุดไม่วิ่งไป คนวิ่งตามช่วยยกรถ
ที่ล่มขึ้นได้ ข้าก็ลุกขึ้นวิ่งมาได้ในขณะนั้น ลูก ๔ คนก็มีคนมาอุ้ม
ขึ้นได้ แต่ทักษิณชานั้นอาการน่ากลัวมาก โลหิตไหลไม่หยุดสัก
ชั่วทุ่มหนึ่งต้องแก้ไข แต่หมอว่ากระดูกไม่แตกเปนแต่เนื้อแหลก
เหลวไป ในกลางคืนวันนั้นให้ชักให้กระตุกตัวสั่นไป แต่แก้ไขมา
ก็ค่อยยังชั่วขึ้น แต่ยิ่งเยาวลักษณ์ครั้นเอาน้ำมันนวดก็หายแล้ว
โสมาวดีอาเจียรออกมาในเวลากลางคืนเปนแต่เสมหะไม่มีโลหิต ให้
กินยาก็หายเปนปรกติแล้ว ชายจุฬาลงกรณ์เปนแต่หัวแตกสามแห่ง
แผลเล็ก ๆ แต่ตัวข้านั้นป่วยบ้างที่ตคากขวายวมช้ำห่อโลหิตแห่งหนึ่ง
ชายโครงขวายอกเสียดช้ำไปแห่งหนึ่ง แต่แขนซ้ายชายสยักซ้าย
ข้างลงดินเปนแผลช้ำบ้างถลอกบ้างหลายแห่ง แต่มีแผลใหญ่สองแผล
ช้ำมาก เดียวนี้เปนบุพโพขาวค่นไหล แต่ค่อยยังชั่วแล้วไม่เปน
อะไร ในเหตุอันนี้ข้ากลัวคนจะตื่นไปต่าง ๆ ก็ไม่ได้บอกป่วยออกมา
ตามเวลาเสมอทุกวัน แลให้มีงารทำบุญสวดมนต์เลี้ยงพระสงฆ์

หล่อพระพุทธรูปมิละคอน ข้าก็พังสวดมนต์ไปเลียงพระสงฆ์ แลดูละคอน
ตามปรกติไม่ได้ยอกย้วย แผลหลายแผลก็ใส่เสื้อซ่อนเสีย หน้าตา
แลหัวดีอยู่แล้วแลเดิรได้อยู่แล้วก็ไม่เปนไรดอก
ตัวข้านี้คนรักเท่าผืนหนังคนชังเท่าผืนเสื่อก็ดี ถึงจะไม่สู้มีใคร
รักก็คงมีคนรักบ้าง เหมือนท่านผู้อื่นลางบางทีว่าคนรักมากแล้ว
ก็มีคนชังบ้างเหมือนกันฉันใด เมื่อจะว่าในการที่ไม่เปนวิสัยมนุษย์แล้ว
ถึงผีสางเทวดาที่ชังข้าก็จะมีรักข้าก็จะมีกระมัง ฤๅใครมีบุญแล้วก็จะ
ไม่มีแต่บุญไปทีเดียวจะมีบาปบ้าง ใครชาตารายีดีแล้วก็จะมีที่ร้ายบ้าง
ตัวข้าถึงจะมีบาปมากก็จะมีบุญบ้าง ชาตาไม่ดีแล้วก็จะมีที่ดีบ้างจึงได้
เปนเจ้าแผ่นดิน อย่าให้คนนั่งแช่งนอนแช่งมาหลายปีจนคนที่แช่งตาย
ไปก่อนก็จะมี หัวล้านไปก่อนก็จะมี จะว่ามีเหตุทั้งนี้เพราะบุญท่านผู้
อื่นทับ ผีสางเทวดาของท่านผู้อื่นมาตัดบังเหียนม้าเสีย บุญของข้า
ก็ยังโต้อยู่ ผีสางเทวดาที่ยังรักข้าอยู่ก็ช่วยข้าม้าจึงไม่วิ่งไป รถจึง
ไม่ได้ทับข้าแลลูกข้าให้เปนอันตรายฤๅเจ็บมากจนเสียราชการ ข้าจึง
ขอบใจเทวดาที่ช่วยข้าหนักหนา ได้ตั้งการสังเวยแลทำบุญบูชามิละคอน
ฉลอง เหตุนี้บังเกิดมีก็ไม่เปนอันตรายอะไรแก่ข้านัก ข้าคิดว่า
ชรอยเทวดาจะบันดาลพอให้เปนเหตุให้ได้เห็นใจคนต่าง ๆ ใครจะซื่อตรง
ฤๅลอกแลกคิดลึก ๆ ดั้น ๆ อย่างไรก็ได้รู้จักครั้งนี้ ให้เห็นใจขาว
ใจดำใจขลาดใจกล้าต่าง ๆ ข้าขอบใจเทวดาอารักษ์หนักหนาทีเดียว

ข้ากลัวคนอื่นเขาจะมีหนังสือยอกมาผิด ๆ ฤาอังกฤษจะไปเล่าความผิด ๆ จะวิตกไปถึงข้าถึงเมืองนี้ ข้าจึงริบยอกมาให้ (รู้) ที่จริงการนี้ความจริงที่เดียว กลับมาแล้วสืบก็จะได้ความจริงดังข้าเล่ามา ใครยอกมาฤาใครเล่าให้ฟังเกิน ๆ ผิด ๆ กว่านี้ อย่าเชื่อเลยเอาหนังสือนี้เถียงแทนเถิด ฯ

จดหมายมาณวัน ๖ ฯ ๓๐ ค่ำปีมะเส็งนพศก

๑

ฉบับที่ ๗

พระราชหัตถเลขา ถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์ แลเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี

จดหมายมาถึง พระยามนตรีสุริยวงศ์ราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดีอุปทูตให้ทราบ ว่า ๆ ข้า ๆ ได้ยินท่านผู้ใหญ่ในกรุงท่านพูดจากะการกันว่า เห็นจะได้หนังสือทูตฝากเข้ามาให้ข่าวที่กรุงก่อนถึงเมืองลอนดอนนั้น ๔ ครั้ง คือทูตจะได้เขียนฝากที่เมืองสิงคโปร์ครั้งหนึ่ง ที่เมืองอะไรมิรู้ข้าจำชื่อไม่ได้ว่าอยู่ที่ช่องที่เดียว ว่ายักกะตราแลชวานั้นแห่งหนึ่ง ที่ขึ้นบกที่เมืองสุเอศแห่งหนึ่ง ที่ลงท่าในทเลเมดิเตอรนียัง ชื่อเมืองอาเลกฉันเดอเรียอีกแห่งหนึ่ง ท่านคอยจะพ้องอยู่ แต่หนังสือที่ไปจากกรุงเนื่อง ๆ นั้นท่านคาดกันว่า เห็นจะไปคอยอยู่ที่เมืองลอนดอนที่แขกพม่าแลไทยเชื่อพวกนั้นเรียกว่าเมืองวิลาศนั้น ก่อนทูตไทยไปถึง ๆ

แต่ ๆ ข้า ๆ ไม่ได้หมายว่าจะได้พ้องกลางทางเลย ถึงจะมีเข้ามาก็คงจะสูสีซุบซิบกัน สูญหายไปอย่างก่อนนั้นแล ต่อเมื่อใดหนังสือของข้าพเจ้าได้ลงวัน ๖ ๗ ๑๐ ค่ำ ปีมะเสงนพศก หนังสือคู่ของฉบับนั้นได้ถึงมือท่านแล้วเมื่อใด ถ้าท่านคิดถึงข้าพเจ้าอยู่จงคิดยักย้ายอย่างธรรมเนียมไปเสียบ้าง ข้าพเจ้าจะได้พ้องบ้างดอกกระมัง ซึ่งท่านจะไว้ใจให้ข้าพเจ้าพ้องเดนความคนอื่นอ่านแล้วอ่านเล่า ให้ดู

หนังสือของคนอื่นฉีกแล้วนั้น ไม่ดู ไม่ฟัง ไม่อ่าน เปนแน่ ไหน ๆ ข้าพเจ้าก็เปนคนคนหนึ่ง เปนเจ้าชื่อเจ้าเสียงในราชสาสน การทูตานุทูตครั้งนี้จะให้กินเดนท่านผู้อื่นนั้นไม่กินแล้วในครั้งนี้เปนอันขาด ท่านอื่น ๆ ท่านได้หนังสือฝากของทูต ก็ให้ท่านอวดอ้อไปเถิด ข้าพเจ้าไม่ขอฟังเลยทีเดียว ว่ามาเปนคำขาดอย่าคาดอย่าหมายอย่างอื่นเลย ตั้งแต่เมื่อขึ้น ๆ ๑๐ นี้มา หนังสือของพวกทูตจะฝากเข้ามาที่กรุงถึงใครบ้าง ข้าพเจ้าก็ไม่ทรายเลย ถึงใครจะบอกก็ไม่ฟัง อย่าไว้ใจว่าความที่บอกมา ข้าพเจ้าจะทรายแล้ว ฯ

จดหมายมาณวัน ๑ ฯ ๑๐ ค่ำ ปีมะเสงนพศก

ฉบับที่ ๑๐

พระราชหัตถเลขา ถึงเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี

พ่อเพง ข้าเองตั้งแต่วัน ๖ ๆ ๑๐ ค่ำ ป่วยเปนไข้หวัดลง ครั้น
วัน ๗ ๒ ๑๐ ค่ำ กลางคืนให้ครั่นตัวมากขึ้น ปวดศีรษะจับหนาว ๆ ร้อน ๆ
ครั้นวันอาทิตย์วันจันทร์แรม ๓ ค่ำ ๔ ค่ำ เดือน ๑๐ ให้จับเชื่อมมัวทั้งกลางวัน
กลางคืนไม่ใคร่จะได้ตื่นปรกติอยู่ แผลเจ็บที่ชายโครงขวาลูกตกทับเมื่อ
รถถล่มนั้นพลอยกำเริบเพราะไข้เส้นเจือพิษ ให้รยมมากกว่าเปนไข้หวัด
ก่อน ๆ พี่น้องเจ้านายแลท่านขุนนางท่านตกใจ สงไสยว่าจะเปน
เพราะเจ็บช้ำวันนั้น คุณศรีสุริยวงศ์คิดจะให้กินยาถ่ายแรง ๆ ขับโลหิต
ภายใน แต่ข้ากลัวอยู่ จะถกยาร้อนในกำลังพิษไข้เจืออยู่ข้ายังไม่ยอม
กิน กรมหลวงสรรพศิลป์ให้กินยาหอมิวปาชิ่อย ๆ นัก ขับอุจาระ
ไปสองวัน คือวันจันทร์วันอังคารแรม ๔ ค่ำ ๕ ค่ำเดือน ๑๐ ให้เสียด
แดกข้างจำระมากนัก หมอคิดจะให้ฉีดน้ำชักอุจาระแต่ข้าไม่ยอม
ไม่เคยเอาอะไรใส่ทางทวาร ข้าก็กินยาหอลอเวหลายเมดแล้วก็ไม่ออก
ข้าจึงเอาดีเกลือละลายน้ำกินกับน้ำชาเข้าไปหลายถ้วย ต่อวัน ๔ ๆ ๑๐ ค่ำ ๖
เวลาเที่ยงจึงเซาะเดิรออกมาได้ อาการทั้งปวงก็คลายหายหมด
วัน ๕ ๆ ๑๐ ค่ำ ข้าก็ออกข้างหน้าเวลากลางวัน ขุนนางเจ้านายตื่นกัน
๗
เข้ามาเผ้าเหมือนวันถือน้ำ เวลาค่ำข้าก็ออกโดยปรกติเปนว่าหายแล้ว
แต่ชายโครงยังเจ็บเสียดอยู่เล็กน้อย เห็นจะเปนแต่เส้นเคล็ดไม่ช้าถึง

กระดูกดอก เพราะไม่มียวมแลช้ำดำแดงอะไรเลย จะเปนเส้นเคล็ดขัดเท่านั้น จะประคบแลริดน้ำมันก็จะหายไปดอก พ่อเพงอย่าวิตกเลย ทักษิณชาลกข้าก็ค่อยยังชั่วแล้ว แต่ยังเดิรไม่ได้ กับบางเวลาข้างเท้าแลขาข้างดีอยู่นั้นสั่นระทกไป เขาว่าเปนเพราะเทพจรไม่เสมอกัน ทั้งสองข้าง ๆ หนึ่งเจ็บเปนแผลใหญ่อยู่เทพจรเดิรไม่สดวก จึงกลับมาลงเดิรข้างหนึ่งแรงไปกว่าข้างหนึ่ง การก็จะไม่เปนอะไรดอก เมื่อแผลหายแล้วอาการก็เปนปรกติ

พระพรหมบริรักษ์เปนผู้ในท้อง ตายแล้วแต่วัน ๕ ๆ ๑๐ ค่ำ ที่พระ

พรหมบริรักษ์ว่างลง ข้าคิดว่าจะเลื่อนขมิ้นทิพเสนาเปนพระพรหมบริรักษ์ จะเอาขมิ้นไชยภูษาเปลี่ยนมาไว้ที่ขมิ้นไชยาภรณ์ ๆ นั้นจะเอาเปนขมิ้นทิพเสนา แลจึงจะเอาจ่าชุ่มบุตรพระยาอภัยรณฤทธิ์เปนขมิ้นไชยภูษาปลัดกรมพระอินทรเทพ จะได้เปนพวกเดียวกันในญาติพระยาอภัยรณฤทธิ์ดีแล้ว ๆ จึงจะได้เอานายเวกบุตรพระยาอภัยรณฤทธิ์เปนจ่าผลาญในกรมนั้นด้วย

ว่าดังนี้ข้าคิดว่าพ่อเพงจะชอบใจด้วยยินดีด้วยจึงบอกมา ถึงการนั้นมิใช่ธุระการงารของพ่อเพงก็ดี ว่ามาให้รู้จะให้พ่อเพงสบายใจ

อังกฤษบุตรนายห้างซื่อทอมาศคริศติมาอยู่ที่กรุงนานแล้ว บัดนี้จะไปเมืองลอนดอน รับว่าจะเอาธุระทูตไทย ถ้าจะต้องการซื้อหาสิ่งของใด ๆ จะช่วยแนะนำ ข้าได้พูดการกับเขามาแล้ว ข้าได้ให้ถือหนังสือมาให้พ่อเพงด้วยฉบับหนึ่ง ความคล้ายฉบับนี้แล

ข้าจะต้องการแว่นส่องแดดกลมอย่างหนึ่ง เรียกชื่อว่าชิเกลอ หันดูได้รอบตัวชั่วน้ำชั่วแล้งทุกแห่ง มิใช่กวาดราน แลเสกตัน คิดสิบหาที่เขาที่ดีที่ใหม่ให้ข้าใช้สักอันหนึ่ง ว่ากับมิศเตอทอมาศคริศติให้ช่วยหาให้เถิด

อนึ่งพ่อเพงจงเอาใจใส่ หานาฬิกาพกตลับทองเล็ก ๆ แต่ที่ทน ๆ ไม่ดีเสียเร็วนักมาให้หลาย ๆ ใบ ข้าจะแจกลูกข้าบ้างเมียข้าบ้างที่ข้ารักมาก ๆ จะได้มีของเล่นประหลาด ๆ บ้าง ฤาพ่อเพงจะคิดอย่างไรให้บ้างก็ตาม

ท้าวอินทรสุริยาเอาหนังสือมาฝากข้าฉบับหนึ่งให้ฝากถึงพ่อเพง ข้าได้ให้เอาไปให้หลวงบำกยาแล้ว เห็นเขาก็จะฝากมาแล้วกระมัง บัดนี้หนูบุญนาก หนูทับทิม หนูมรกฎ ลูกพ่อเพงก็อยู่ดีอยู่ทั้งสามคน ๆ

จดหมายมาณวัน ๔ ๆ ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็งนพศก

ฉบับที่ ๑๑

พระราชหัตถเลขา ถึงนายพิจารณ์สรรพกิจ

จดหมายยอกมายัง นายพิจารณ์สรรพกิจ ด้วยมารดานายพิจารณ์สรรพกิจป่วยมีอาการดังได้ยอกมาแต่ก่อน คืออาการให้เสียดให้แน่นท้องยวม ให้อาเจียรเปนคราว ๆ ได้หาหมอเชลยสักมาดูว่าเปนลมดานทคุณ หมอให้กินยาแก้ลมดานทคุณ กับกินยาของท่านเจ้าพระยานิกรบดินทรบ้าง อาการที่เสียดที่แน่นกับท้องยวมค่อยคลาย ค่อยกินอาหารสวยได้เวลาขนาดกลาง ค่อนถ้วยฝาขนาดกลางบ้าง อาการเสมออยู่ มาจนณวัน ๓ ๅ ๑๐ ค่ำ อาการหนักลงไปอุจาระวันละแปดเก้าครั้ง มาจนณวัน ๑ ๅ ๑๐ ค่ำ ไปอุจาระเวลากลางวันเก้าครั้งบ้างสิบครั้งบ้าง เวลากลางคืนสิบเอดครั้งบ้างสิบสองครั้งบ้าง เจือยุพโพโลหิตทุกครั้งๆละตะคันหนึ่งบ้างสองตะคันบ้าง กินแต่อาหารต้มได้เวลาละถ้วยฝาขนาดกลางบ้าง ค่อนถ้วยฝาขนาดกลางบ้าง อาการมาจนบัดนี้ยังเสมออยู่ เมื่อมีอาการผันแปรประการใด ถ้าได้ช่องจึงจะยอกมาครั้งหลัง อนึ่งได้ซักถามเจ้าจอมมารดาอึ่ง พระนายศรีสรรักษ์ แลนายจ่ายวด ว่าต้องกันว่าอาการครั้งนี้เห็นจะไม่คลาย แล้วคงจะทรดไปทุกทีแต่เห็นจะซักลากไปได้จนแรมเดือน ๑๑ ฤๅขึ้นเดือน ๑๒ แลว่ามารดานายพิจารณสั่งให้กราบเรียนเจ้าพระยานิกรบดินทรว่า ถ้าตัวถึงแก่กรรมแล้ว อย่าให้คิดเอาศพไว้ท่าบุตรเลย ด้วยบุตรไปทางไกลเวลานานจะกลับมา

ขอให้ปลงศพเสียเร็ว ๆ เถิด เมื่อบุตรกลับมาจะทำบุญอุทิศให้ได้ แล
ว่าภรรยานายพิจารณ์ก็มาเยี่ยมเยียนเอาใจใส่คนไข้ทุกเวลา แต่จะมา
อยู่ด้วยไม่ได้ เพราะบุตรชายที่ออกใหม่นั้นยังอ่อนนัก อย่าบ่นว่าสอน
สอดส่องรู้ล่วงเห็นความในครอบครัวเย่าเรือน ยอกมาทั้งนี้เพื่อจะให้สิ้น
วิตกดอก แลการที่บอกมาทั้งนี้ ถ้าผิดเพี้ยนไปกับพวกที่บ้านเขาบอกมา
ก็ขอโทษเสียเถิด ด้วยข้าเปนหูช้างหูม้า หูอยู่นาตาอยู่ไร่ ฯ

จดหมายมาณวัน ๖ ฯ ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็งนพศก

ฉบับที่ ๑๒

พระราชหัตถเลขา ถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน

จดหมายมายัง พระยามนตรีสุริยวงศราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดีอุปทูต จมื่นมณเฑียรพิทักษ์ตรีทูต หม่อมราโชทัยล่ามสำหรับพวกทูต จมื่นราชามาตย์กับนายพิจารณ์สรรพกิจพนักงานกำกับเครื่องราชบรรณาการ ให้ทราบข่าวจด ๆ ตามเดือนตามปีพอสิ้นวิตกถึงบ้านเมืองแลแผ่นดิน ณวัน ๓ ฯ ๑๐ ค่ำ เปนวันถือน้ำพระพิพัฒสัตยา เจ้านายทุกพระองค์ขุนนางทุกตำแหน่ง[๑๓] ทั้งพระบรม (มหา) ราชวัง แลพระยวรราชวัง ทั้งภรรยาข้าราชการทั้งปวงที่เคยมาก็มาประชุมพร้อมกัน รับน้ำพระพิพัฒสัตยาตามอย่างซึ่งเคยมาแต่ก่อนไม่มีเหตุอะไร เจ้านายแลข้าราชการฝ่ายใน ทั้งในวังนอกวังก็มาพร้อมกันรับน้ำพระพิพัฒสัตยาตามเคย เรียบร้อยไม่มีเหตุแปลกประหลาดอะไร ราชการอันใดในกรุงแลหัวเมืองก็ไม่มีการทั้งปวงเปนปรกติอยู่สิ้นทุกอย่าง ท่านทั้งปวงก็ไม่มีใครป่วยไข้แลมีเหตุอันใดเลย

แลการถือน้ำนี้ ทำได้แต่ในแขวงเมืองที่เรียกว่าเมืองน้ำพระพิพัฒสัตยาเท่านั้น จะทำจะถือในเขตแดนท่านผู้อื่น คือเมืองประเทศราชขึ้นไทยก็ดี ไม่ได้ขึ้นก็ดี นั้นไม่ได้ห้ามอยู่ เพราะถ้าไปถือในแขวงอื่นก็เปนถือน้ำของเจ้าของแขวงไป เพราะฉนั้นทูตอย่าหลงชวนกันถือน้ำในเรือก็ดีแผ่นดินก็ดี ของเจ้าอื่นนายอื่นเลย จะกำชับมาแต่เดิมก็ลืมไป

เสียการงารมากนัก เมื่อเวลาส่งทูตไปนั้น ถึงจะฝากน้ำพระพิพัฒ
สัตยาไปแต่กรุง ถึงได้ก็จะถือในแผ่นดินเจ้าอื่นนายอื่นไม่ได้ห้ามอยู่
จะถือได้เพียงแขวงเมืองสงขลาเมืองถลางพังงา แลเมืองประจันตคิรี
เขตเข้ามา ฤๅจะถือได้แต่บนเรือกำปั่นแลสำเภาเปนของกรุงเทพเท่านั้น
ที่อื่นไม่ได้ห้ามอยู่ ถึงข้าราชการไปราชการทัพนอกประเทศก็ดี เปน
ทูตไปญวนไปจีนก็ดีไม่เคยถือเลย จึงรู้อย่างธรรมเนียมในการถือน้ำ
พระพิพัฒสัตยาดังนี้แล

ตั้งแต่ณวันนั้นมาก็ตั้งพิธีสารทตามธรรมเนียม จนกวนเข้า
ปายาศในวันนี้แล วันนี้คือวัน ๖ ฯ ๑๐ ค่ำ ยีมะเสงนพศก มีสุริยุปราคา

๑๕

เห็นที่กรุงเทพนี้ จับทิศพายัพเวลาเช้า ๔ โมง ๖ บาท คือ ๑๐ นาฬิกา
กับ ๓๘ นาฑีแต่เที่ยงคืน จับมากกว่าที่เคยเห็นมาแต่ก่อนทุกครั้ง แสง
แดงเมื่อกลางคราธนั้นอ่อน เย็นไม่ร้อนเลยเหมือนแดดเวลาย่ายเย็น
ที่เดียว กลางคราธเที่ยงแล้ว ๑๖ นาฑี หลุดบ่าย ๒ โมง วันนี้ฝนไม่ตก
ไม่มีเมฆเลย ท้องฟ้าสอาดดีที่เดียว ฯ

เพราะฝนยังติดจะแล้งอยู่ ในข้างแรมนี้ฝนตกสามครั้ง ๆ หนึ่ง
ก็ได้น้ำเพียง ๑๔.๑๕.๑๖ ทสางค์ แต่ที่นอกกรุงคือกรุงเก่าลพบุรีสระบุรี
แลฉเชิงเทราปราจิณแลอื่น ๆ ฝนก็ชุกเชยอยู่ต้นเข้าไม่ตาย เข้าหางม้า
เข้าไร่เข้าเยากันสารทก็ได้เก็บเกี่ยวบ้างแล้ว ราคาเข้าเปลือกกรุงเก่า
เกวียนละ ๔ ตำลึง เข้าลพบุรีเกวียนละ ๔๒ ตำลึง เข้าสระบุรีเกวียนละ ๔๓ ตำลึง เข้า

นาสวนเกวียนละ ๕ ๑/๒ บัดนี้ท่านเสนาบดีคิดกันว่า ถ้าเห็นฝนน้อยก็จะไปขุดน้ำนากรุงเก่าในข้างขึ้นเดือน ๑๑ ด้วยกลัวน้ำจะลดเร็ว เหตุอื่นก็ไม่มี ข้าพเจ้าได้แจกเงินสุริยพิมพ์แก่เจ้านายและข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในครั้งนี้เปนอุปราคาเวลากลางวันคนตื่นกันมามากมาย ข้าพเจ้าคิดถึงพวกทูตานุทูตได้ฝากเงินแจกในสุริยุปราคาเปนเวลานักษัตฤกษ์มาให้พระยามนตรีสุริยวงศ์ ๑ ๑/๒ เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี ๑ ๑/๒ จมื่นราชามาตย์ จมื่นมณเฑียรพิทักษ์ นายพิจารณ์สรรพกิจ หม่อมราโชทัย ขุนทิพมงคล คนละ ๑/๒ นายเทศกับนายทศ แลล่ามแลเสมียนขุนหมื่น คนละ ๑/๔ ไพร่หกคน ๆ ละ ๑/๘ เปนเงิน ๙ ๑/๒ ห่อจดซื้อฝากมาพอให้ได้ในเวลาควรจะได้ในนักษัตฤกษ์เปนการมงคล เพื่อจะให้รู้ว่าการที่กรุงเปนปรกติอยู่ แลตัวข้าพเจ้าป่วยด้วยตกรถนั้น บาดแผลทั้งปวงก็หายแล้วเปนแต่ที่ชายโครงยังยอกเจ็บอยู่บ้าง แต่ไม่กำเริบขึ้นดอก

แม่เป้า(๑) มาถือน้ำไม่ได้ ด้วยมีครรภ์อยู่แล้วก็เดินไม่ได้ แต่ก็ไม่ได้ป่วยไข้อะไรดอก ฯ

จดหมายมาณวัน ๖ ฯ ๑๐ ค่ำ ปีมะเสงนพศก

๑๕

เวลาดึกสองยาม

---

(๑) เจ้าคุณเป้าภรรยาพระยามนตรีสุริยวงศ์

ฉบับที่ ๑๓

พระราชหัตถเลขา ถึงนายพิจารณ์สรรพกิจ

จดหมายมายัง นายพิจารณ์สรรพกิจให้ทราบ ด้วยเจ้าพระยานิกรบดินทร์ป่วยมาแต่ณวัน ๗ ๑๕ ๆ ๑๑ ค่ำ เวลายามเศษให้จับสั่นไปจนเวลา ๗ ทุ่มจึ่งส่าง รุ่งขึ้นณวัน ๑ ๆ ๑๑ ค่ำ เส้นขัฏฆาฏสดุ้ง กล่อนลงผ่กด้วยอาการที่จับก็จับเปนเวลา จับตั้งแต่เวลา ๓ โมงเช้า ไปจนบ่ายโมง ๑ จึ่งส่างบ้าง จับแต่เวลาบ่ายโมง ๑ ไปจนบ่าย ๔ โมงจึ่งส่าง ๆ แล้วให้เชื่อมมัว กรมหลวงสรรพศิลปปรีชา กรมหลวงวงศาธิราชสนิท พร้อมกันดูแล้วปฤกษาคุณ (กันให้ขุน ?) แพทย์พิทยา กัน หมอยาไปรักษากับหมอฉิมเชลยศักดิ์ให้ยา หมั่นแก้วรเลิศหมอนวดได้นวดบ้าง อาการที่จับก็ถอยไม่จับ อาหารต้มวันละ ๒–๓ เวลาบ้าง ได้เวลาละ ๗–๘ ช้อน อาการคลายมา จนณวัน ๖ ๆ ๑๑ ค่ำ อาการแปรไป ให้ปวดผ่กปวดตามน่าขา จึ่งได้หาจิ้นแสมาดูว่าที่ผ่กเปนวัณโรค จิ้นแสจึ่งประกอบยาทายาพอกยาต้มให้ ตั้งแต่วันนั้นมาจนณวัน ๔ ๑๓ ๆ ๑๒ ค่ำ อาการที่ผ่กค่อยคลาย อาหารสวยได้วันละสองเวลา เวลาละถ้วยฝาขนาดกลางบ้าง ค่อนถ้วยฝาขนาดกลางบ้าง อาการค่อยคลายขึ้นทุกวัน อาการแต่ก่อนนั้นก็ได้ให้กรมหลวงสรรพศิลปปรีชา กรมหลวงวงศาธิราชสนิท พระยาแพทย์ธรรมธาดา พระยาอมรสาตรประสิทธิศิลป พระยาประเสริฐ

สาตรดำรง พระบำเรอราช ไปชุมนุมดูอาการแล้ว เห็นพร้อมกันว่า อาการคงจะหายไม่เปนไข้หนักดอก อย่าให้นายพิจารณวิตกเลย

จดหมายมาณวัน ๔ ๕ ๗ ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก

อาการเจ้าพระยานิกรบดินทร ภายหลังแต่วัน ๔ ๕ ๗ ๑๒ ค่ำ มา ให้บวมที่ฝ่ก ขุนสรแพทย์ว่าเปนวรรณโรคประกอยยาพอก ให้พอกก็ไม่มิยุพโพ ข้าได้ให้กรมหลวงสรรพศิลปปรีชาไปดูแลอยู่ด้วย ให้หาหมออังกฤษไปดูด้วย การน่าวิตกมากอยู่

จดหมายมาณวัน ๑ ๗ ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็งนพศก.

ฉบับที่ ๑๔

พระราชหัตถเลขา ถึงหม่อมราโชทัย

จดหมายถึงหม่อมราโชทัยให้ทราบ ด้วยพระพิมลธรรม(๑) หลวงสุรินทรามาตย์ กลับ ข้าพเจ้าได้ทราบว่ากรมหมื่นเทวานุรักษนับถือว่าเปนพวกพ้องกัน จึงได้บอกข่าวมา เมื่อณวัน ๓ ๖ ๑๐ ค่ำ เวลายามเศษเพลิงเกิดขึ้นในกฏิพระพิมลธรรมไหม้กฏิสามหลัง เข้าของเสียหายมาก ด้วยเวลานั้นพระพิมลธรรมก็ไม่อยู่ ได้มีความมาในจดหมายถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์นั้นแล้ว แลหลวงสุรินทรามาตยป่วยมาแต่ณวัน ๗ ๑๓ ๘ ค่ำ อาการให้เมื่อยให้ยอกไหล่ทั้งสองข้าง หมอว่าเปนโรคไกษยบัฏฆาฏ จนณวัน ๕ ๗ ๙ ค่ำ อาการมากขึ้นให้อาเจียรกินอาหารไม่ใคร่ได้ ได้เวลาละคริ่งถ้วยฝาขนาดน้อยบ้าง ค่อนถ้วยฝาขนาดน้อยบ้าง แล้วก็ค่อยคลายสบายมา เมื่อวันรุ่งขึ้นแต่วันเพลิงไหม้กฏิพระพิธรรมแล้ว ก็ได้ไปช่วยเก็บเข้าของที่เพลิงไหม้เหลืออยู่บ้าง ครั้นณวัน ๗ ๑๑ ค่ำ อาการทรุดหนักลงอีก กินอาหารไม่ได้ ให้อาเจียรลูกขึ้นก็ให้หน้ามืด ได้หาพระยำเรอราชไปนวดตรวจดูเส้น พระยำเรอ

---

(๑) พระพิมลธรรม (จ) วัดประยุรวงศ์ เลื่อนเปนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ในบัดนี้

ราชว่าโทษเสมหะกับลมทำพิษ หมอเชลยศักดิ์ได้ให้ยากินอาการไม่
คลาย ครั้นณวัน ๒ ๗ ๑๑ ค่ำ ให้สอึกให้หอบ ตั้งแต่เวลาพลบค่ำไป
จนเวลา ๑๑ ทุ่มก็ถึงแก่กรรม เอาศพไว้ที่บ้าน กำหนดจะได้ทำการ
ปลงศพณวันศุกร์เดือน ๑๒.

จดหมายมาณวัน ๑ ๗ ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็งนพศก.

ฉบับที่ ๑๕

พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน

จดหมายมายัง พระยามนตรีสุริยวงศ ราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี อุปทูต จมื่นมณเฑียรพิทักษ์ ตรีทูต หม่อมราโชทัย ล่ามจมื่นราชามาตย์แลนายพิจารณ์สรรพกิจ พนักงารกำกับเครื่องราชบรรณาการ ในพวกทูตสยามไปเจริญทางพระราชไมตรีเมืองลอนดอนให้ทรายด้วยข้าพเจ้าขึ้นไปทอดกระฐินกรุงเก่าในวัน ๒ ๗ ๑๒ ค่ำ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์แลพระยาวรพงศพิพัฒน์ก็ไปกับข้าพเจ้าด้วย ได้กลับมาต่อวัน ๖ ๗ ๑๒ ค่ำ ครั้นมาถึงแล้ว เจ้าพระยาวิวงศมหาโกษาธิบดีเอาหนังสือพิมพ์บ้าง หนังสืออื่น ๆ บ้าง มาส่งว่า เรื่องจรจัดโจรรับมาจากพระพิเทศพาณิชสยามพิชิตภักดี มิใช่พระครูพิเชตดอก แลก็เพราะหนังสือนั้นเปนห่อใหญ่ ข้าพเจ้าแก้ออกแลเห็นห่อหนึ่งจดหมายมาว่าวางเวรกรมท่าข้าพเจ้าก็ส่งให้เจ้าพระยาวิวงศมหาโกษาธิบดี ในทันใดนั้นเจ้าพระยาวิวงศท่านแก้ห่อนอกออกเห็นหนังสือหลายฉบับ ถึงพระยาราชานุประพันธ์ ๑ ถึงพระยาวรพงศพิพัฒน์ให้กราบทูลพระกรุณา ๑ ถึงนายเวรกรมพระกระลาโหม ๑ ถึงนายราชบริรักษ ๑ ถึงพระยาวิสูตรโกษา ๑ ถึงหลวงนาวาเกนิกร แลหลวงบำรุกยาสัยวาณิชที่เดียวนี้เลื่อนที่เปนพระภาษีสมบัติบริบูรณ์ แลคนอื่น ๆ อีก ๆ ข้า ๆ จำไม่ได้.

ฉบับที่ว่าถึงพระยาราชานุประพันธ์นั้น พระยาราชานุประพันธ์ไม่อยู่ไปเมืองจันทบุรีนานแล้ว เจ้าพระยาวิวงศท่านจึงฉีกออกอ่านให้ ๆ ข้า ๆ

ฟังในขณะนั้นแล ความก็ทรายแล้ว แต่ที่ว่าถึงพระยาวรพงศพิพัฒน์ให้กราบทูลพระกรุณานั้น ขณะนั้นพระยาวรพงศพิพัฒน์ไม่ได้อยู่ที่นั้น ต้องคอยอยู่ต้องไปตามหาตัวพระยาวรพงศมาฉีกอ่าน กว่าจะได้อ่านได้ยากนักยากหนาที่เดียวอ้อมค้อมไปจึงได้ความ ความนั้นก็คล้ายกันกับหนังสือถึงพระยาราชานุประพันธ์ แปลกแต่ที่มีระยะทาง.

แลซึ่งว่ากัปเตนโอโกเลฮานมาชวนจะให้ไปทางอ้อมทวีปอาฟริกาทูตตอบดังเขียนมานั้นชอบด้วยราชการแล้ว อนึ่งทูตไม่ขึ้นที่ท่าอาเดนเพราะอังกฤษเจ้าท่าไม่มาหานั้นก็ชอบแล้ว ข้าพเจ้ายินดีด้วย แลซึ่งบอกเลียดลอออด้วยระยะทางนับกำหนดลองยิตูต แลลาติตูต Longitude & Latitude ที่เขียนมาเปนตัวไทยอย่างไรมิรู้ ข้าพเจ้าจำไม่ได้แล้ว ด้วยหนังสือเดียวนี้ไม่ได้อยู่ที่ข้าพเจ้าแล้วนั่นก็ดี ว่ากำหนดปรอท เซอมอมิเตอร์ วัดเยนแลร้อนก็ดี เขียนกำหนดระยะทางเปนไมล์ ที่เขียนมาว่าไหมเหมือนชื่อของที่เขาทอผ้าที่อังกฤษเรียกว่า.....นั่นก็ดี ก็เปนที่น่าชอบใจน่าฟังจำไว้ แต่เสียใจอยู่ว่าฉบับที่ฝากมานั้นถึงพระยาวรพงศ ครั้นอ่านแล้วเจ้าของเขาก็เอาของเขาไปเสีย ข้าพเจ้าก็เปนแต่เขาให้ฟังอ่านทีเดียวก็จำไม่ได้ ครั้นจะขอลอกเขาก็ขี้เกียจลอก อนึ่งชื่อลองยิตูด ลาติตูดแลไมล์ แลชื่อที่ต่าง ๆ ก็เขียนผิด ๆ ถูก ๆ ด้วยคำอังกฤษมาฟังเสียงเขาเขียนเปนไทยฟังพลัด ๆ พลาด ๆ เขียนมาเข้าใจยากไป.

ขอท่านทูตทั้งปวงเอ็นดูข้าพเจ้าว่าวานอังกฤษเขาเขียนเปนคำเปนเลขแลอักษรอังกฤษให้ถ้วนถี่แล้ว ฝากให้ตัวข้าพเจ้าเองทีเดียวฉบับหนึ่ง จะได้ฤาไม่ ถ้าฝากคนอื่นฉบับนั้นเขาก็จะเอาของเขาไปเสีย ข้าพเจ้าอ่านฤาฟังทีเดียวครั้งเดียวจำไม่ได้ ถ้าจะขอลอกเขาก็ขี้เกียจนักไม่พอที่จะเหนื่อย ฤาถ้าเจ้าของผู้รับหนังสือเขาไม่อยากให้ข้าพเจ้ารู้เขาปิดเสีย ข้าพเจ้าก็จะไม่รู้เลย.

หนังสือหลายฉบับซึ่งห่อมาด้วยกันนั้น เจ้าพระยารวิวงศมหาโกษาธิบดีท่านเอาไปหมดว่าจะไปแจกไปส่งตามที่ ข้าพเจ้าไม่ได้ฉีกออกอ่านดอกแต่สักฉบับหนึ่ง นอกกว่าที่ว่าแล้วข้าพเจ้าก็จะไม่สิ้นถามขออ่านเลย อย่าวิตกเลยว่าข้าพเจ้าจะรู้ความในหนังสือเหล่านั้น อย่าเสียใจเลยว่าหนังสือห่อนั้นมาตกถึงมือถึงที่ต่อหน้าข้าพเจ้าเข้าก่อน ข้าพเจ้าไม่ได้สอนสอดลอดรู้อะไรดอก ถึงลางคนในพวกทูตจะได้เพชรใหญ่เท่าเมดสวาดฤาสบ้าหัวลิง แลจะฝากมาให้พ่อตาแม่ยายซ่อนถวายท่านผู้มีบุญอื่น ๆ นอกจากตัวข้าพเจ้าก็จะได้ดอก ข้าพเจ้าก็จะไม่รู้ ข้าพเจ้าไม่สอนสอดลอดรู้จักอะไรอย่าวิตกเลย ถึงเจ็กจีนที่เขาได้รับธุระทูต ฝากหนังสือถึงลูกเมียเย่าเรือนให้ปิดมิดชิดนั้น เขาก็ปิดมิดชิดไม่ได้บอกอะไรแก่ข้าพเจ้าดอก.

แต่ถ้าลูกสาวคิรวคิเหร่ของบางคนในพวกทูต ถ้ามาใช้เปนคนเย่าเรือนข้าพเจ้าอยู่ ข้าพเจ้าหาสู้ชอบใจไม่ ที่จะให้รับหนังสือมาแต่เจ็กแต่จีนลับ ๆ ล่ ๆ เพราะข้าพเจ้าเคยสังเกตว่าตัวข้าพเจ้าถ้าจะฝาก

หนังสือถึงผู้หญิงที่ผัวเขามี ข้าพเจ้าเคยฝากถึงผัวเขาให้ผัวเขาให้แก่เมีย
เขาเอง ครั้นจะให้ผู้อื่นไปส่งแก่ผู้หญิงที่เปนเมียเขานั้น เห็นว่าไม่
ชอบกล แต่หนังสือของบิดาถึงบุตรไม่เปนที่รังเกียจ แต่คนถือมานั้น
ถ้าเปนผู้ชายอื่นมาลอบให้ไม่ให้ผัวเขารู้ก่อนนั้น ไม่ชอบกลเลย.

ถึงพระพิเทศพาณิชมิใช่พระครูพิเชตดอก ลางทีเขาฝากหนังสือ
ถึงเมียข้าพเจ้าบ้างก็มีหลายครั้ง เขาก็ห่อส่งมาให้ข้าพเจ้าให้ เขาไม่
ได้ฝากเจ็กจีนอะไรมาให้ เขาทำดังนั้นก็ชอบอยู่ ครั้งนี้ขาพเจ้าฝาก
กระดาษที่ตีพิมพ์ไว้แต่ก่อนประกาศ ด้วยให้ใช้ชอพระพิเทศพาณิชให้
ถูกทั้งไทยทั้งอังกฤษ จงแจกให้หม่อมราโชทัย แลเสมียนที่จะเขียน
ถึงเขานั้นทุกคนเถิด ให้เขียนให้ถูก ครั้งนี้พระพิเทศพาณิชเขาก็บอก
เข้าไปถึงข้าพเจ้าว่า หม่อมต่ายราโชทัยได้ฝากหนังสือให้ถึงตัวเขาฉบับ
หนึ่ง แต่อาเดนโดยกำปั่นเมล์ ความในหนังสือบอกว่ากระไร เขา
ก็บอกให้ข้าพเจ้าทราบทุกประการ เขารอบคอบเลียดลออดีอยู่.

จดหมายมาณวัน ๗ ๑๔ ๆ ๑๒ ค่ำ ปีมเสงนพศก

ฉบับที่ ๑๖

พระราชหัตถเลขา ถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน

จดหมายมายัง พระยามนตรีสุริยวงศ ราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี อุปทูต จมื่นมณเฑียรพิทักษ์ ตรีทูต หม่อมราโชทัย ล่าม จมื่นราชามาตย์ แลนายพิจารณ์สรรพกิจ ให้ทราบข่าวที่กรุงเทพ ฯ ว่าราชการไม่มีอะไร บ้านเมืองก็เปนปรกติดีอยู่ ไม่มีความไข้ความเจ็บ ฝนกลางมีอแล้งแต่ปลายมีอก็ชุกมาก น้ำกรุงเก่าก็งาม น้อยกว่าปีหลัง ๑๖ นิ้วเท่านั้น ราคาเข้าเมื่อฝนแล้งสงมากขึ้นไปน้อยหนึ่ง เพียงอย่างสงเข้าเปลือกนากรุงเก่า เพียงเกวียนละ ๔๒ บ้าง ๔๓ บ้าง บัดนี้ราคาเข้าก็ตกลงแล้ว เรือก็เข้ามาจะขนทุกเข้ามามาก ถึงวันละสองลำสามลำทุกวัน ในเดือน ๑๒ ปีนี้ ราคาญอยู่แต่กงสุลอังกฤษแลกงสุลอเมริกันรบกวนนัก ด้วยเรื่องรายฎรที่เอาของสินค้ามาขายไม่รับเงินเหรียญจะเอาเงินบาท ถึงมีหนังสือพิมพ์ประกาศก็ไม่ใคร่เชื่อฟัง อยากได้แต่เงินบาทตามเคย แลเงินบาทที่รายฎรขายของได้ก็เอาไปเสียหัวเมืองแลบ้านนอก แล้วก็พากันตื่นว่ามั่งมีเอาเงินซ่อนฝังดินเสีย เพราะวิสัยเมืองไทยแต่ก่อนมีเงินน้อย ไพร่ ๆ ไม่ใคร่มีเงิน ครั้นมีขึ้นตื่นว่ามั่งมีเก็บซ่อนสำสมเสีย ถึงจะส่งภาษีอากรก็ส่งเปนเงินเหรียญเสียโดยมาก เพราะฉนั้นผู้ครองแผ่นดินก็มีเงินบาทน้อยไป มีแต่

เงินเหรียญ ถึงเบี้ยหวัดก็จะต้องแจกกันด้วยเงินเหรียญ ช่างเงินทำเงินขาท[๑]ก็ไม่ใคร่จะทันคนต้องการใช้ เพราะกงสุลรบกวน ที่กรุงก็ได้จัดช่างทำเงินให้มากขึ้น จนถึงทำได้วันละ ๘๐/๙๐ แล้วก็ยังไม่ใคร่จะพอประสงค์ของลูกค้าผู้จะแลกใช้ เพราะเหตุนี้ เดี๋ยวนี้ข้าพเจ้าจะใคร่ได้เครื่องมือที่จะทำเงินเหรียญ ตามอย่างตราไทยที่ให้อย่างไปแก่เจ้าหมื่นสรรเพธภักดีนั้น แล้วขอท่านทูตานุทูตจงเอาใจใส่ในการนี้พอจะพูดชี้แจงแก่เลอรดกลาเรนดอน ให้เขาช่วยคิดอ่านก็ว่าแก่เขาเถิด จะได้ทำนุบำรุงบ้านเมือง เพราะว่าเป่นเงินตราไทยน้ำเงินอย่างไทยแล้ว เห็นรายฎรจะเชื่อถือใช้สอยเหมือนเงินขาท แลประสงค์ของข้าพเจ้าจะใคร่ให้เป่นเงินเหรียญละขาท แลกึ่งขาท แลสลึง แลเฟื้อง ให้เห็นตราชักงดงามดีเป่นเกียรติยศต่อไปด้วย จะให้ทำได้ง่ายได้เร็วด้วย จงคิดเอาใจใส่ให้เลอียด ตรานั้นจะทำอย่างไรจึงจะได้มากเหมือนกันมาก เมื่อติในแบบทำเงินเหรียญยังเยินไปข้างจะทำเพิ่มเติมอย่างไร แลเครื่องซึ่งจะทำนั้นเอาแต่พอกำลังไทยจะทำได้ ถึงจะทำได้เพียงวันละ ๑๐๐๐๐ ขาท ๒๐๐๐๐ ขาท เท่านั้นก็เป่นดีอยู่แล้ว ถึงจะต้องลงทุนเงิน ๒๐๐ ชั่ง ๓๐๐ ชั่งก็ตาม แต่อย่าตื่นเครื่องกลไฟกลพื้นไปนัก จะยากหลายอย่างไป ถึงจะหนักแรงคนข้างก็ตาม คิดอ่านการข้างต้น ๆ ไปก่อน อย่าเพ่อตื่นการปลายพิศวงการปลาย

---

(๑) คือเงินอย่างพดด้วง

เปรียบเหมือนการตีพิมพ์หนังสือ การต้นคือทำสิ่วเหล็กตีลงให้เปนตัว
ทองแดง แล้วหล่อในโมล์เปนตัวดีบุก แล้วเอามาเรียงเปนบันทัด
ปรับลงตั้งที่แล้ว ถ้าจะเอาพิมพ์ไว้นานๆจะตีให้มากกลัวลูกพิมพ์จะยับ
จึงต้องเอาดินขาวเรียกว่าเคลมาตำเปนผงโรยลงให้หนา ทับลงให้
มากแลเอาน้ำเชื้อพรมประรดลงให้ติดกันแล้ว ครั้นแห้งจึงยกขึ้นแล้ว
เอาดีบุกหลอมลงในแผ่นดินขาวนั้น ถอดออกมาเปนพิมพ์ดีบุกแล้ว จึง
ถึงบทที่จะตีในกระดาษเปนการปลาด แลมิหมออเมริกันฤๅอังกฤษ
มาเล่าว่า ที่เมืองอังกฤษแลเมืองอเมริกานั้น เขาตีพิมพ์หนังสือด้วย
เครื่องกลไฟ มีกลโดยมากทำหมึกเองคนไม่ต้องทา เปลี่ยนวาง
แลยกกระดาษเองคนไม่ได้ต้องลำบากทำ เปนแต่จัดแจงไว้แล้ว ใส่
เครื่องจักรกลไฟไว้แล้วการก็ทำไปเอง วันหนึ่งตีพิมพ์ได้สามแสน
สี่แสนแผ่นกระดาษได้ ไทยตื่นๆได้ฟังก็ร้องอ้อๆแล้วมาเล่าก้อ
ไปว่าเครื่องเมืองนอกเขาอย่างนี้ ดีกว่าที่มีอยู่ในโรงพิมพ์เมืองไทย
อย่างนี้อย่าใช้เลยสั่งเอาใหม่ เครื่องกลไฟดี คนไม่ต้องเหนื่อยประ
หลาทดี คนพวกที่ว่ายุดังนี้ คือเรียกว่าคนตื่นไฟ ไม่คิดถึงการ
ต้นแลความต้องการเลย ว่าให้ซื้อเครื่องกลไฟเปลืองทุนเสียเปล่าๆ
การต้นคือจะเรียงลูกพิมพ์ให้ถูกให้เรียบร้อยให้แล้วเร็วสำคัญกว่า ถ้า
คิดเอาทุนจ้างคนเรียงใช้การให้พอให้เร็ว จะคิดว่าหาเครื่องกลไฟดี
พิมพ์ในกระดาษ การข้างต้นยุ่งมากหลายอย่าง ตั้งแต่หล่อในแบบ
ทองแดงในโมล์มามิใช่ฤๅ คนเมืองไทยเล่าอ่านหนังสือก็น้อย ถ้า

ติมากก็เสียกระดาษเปล่ามิใช่ฤๅ การแรกเริ่มจะทำการติพิมพ์เงิน
เหรียญนี้ก็เหมือนกัน เมืองไทยการช่างมือก็หยาบ วิชาก็น้อย ทุนก็
ยังน้อย ถึงถ้าทองแลเงินเหรียญทำขึ้นได้ ผู้จะต้องการใช้แลรับจับจ่าย
ซื้อขายก็ยังน้อย คนโง่คนเปรียวมาก ถ้าจะคิดโตใหญ่ตื่นไฟตื่นพืน
ในการปลายก็จะเสียทุนเปล่า เมื่ออย่างนั้นจะไม่คิดทำเล่า ก็คิด
อายแก่เจ้าเวียตนามมินมาง(๑) เขายังคิดทำเงินเหรียญมังกร มีชื่อ
เขาใช้ในเมืองญวนได้ แลองค์พระหิรักษรามมหาอิศราธิบดีเขาก็
ได้ทำเงินเหรียญเขมรใช้ในเมืองเขา ถึงเขาเปนแต่เมืองขึ้นแก่เรา
การทำเงินเหรียญเสียดังนี้ ก็เปนการกันเงินแดงดียิ่งนัก ถ้าหาก
ว่าเราจะทำแล้ว เราจะไล่เลียงเนื้อน้ำเงินเสียให้เหมือนเงินไทย แล้ว
ทำตามน้ำหนักยาท สลึง เฟื้อง ตามน้ำหนักที่รายฎรผ่ายเราเคย
ใช้รู้ทั่วกันแล้ว เห็นว่าจะเปนที่เชื่อที่ไว้ใจใช้ได้เร็วกว่าเงินเหรียญ
ตราเมืองอื่นเปนแน่แท้ เพราะฉนั้นข้าพเจ้าขอกำชับมาแก่ท่านทูตา
นุทูตให้เอาใจใส่หาเครื่องมือเครื่องจักรสำหรับทำเงินเหรียญ ทั้งทำ
ตราตามอย่างซึ่งได้ให้มาแก่พระนายสรรเพธภักดีมานั้น แต่ให้รู้
การต้นการปลายการสำคัญแลไม่สำคัญ คิดให้รอบคอบ คือจะทำ
เหรียญทองก็ได้เงินก็ได้ พอให้เปนเกียรติยศแก่แผ่นดินของข้าพเจ้า

จดหมายมาณวัน ๒ ฯ ๑๒ ค่ำ ปีมะเสงนพศก.

๑

---

(๑) เจ้าแผ่นดินญวน ยังเปนอิศรอยู่ในสมัยนั้น

จดหมายยอกเพิ่มเติมมาว่า เมื่อบันทัดทั้งหลายในหนังสือนี้แต่ง
แล้วเขียนแล้ว ข้าพเจ้าได้พบอ่านข่าวมีในหนังสือโหมนิว ว่าผู้ครอง
ข้างอังกฤษ ให้ช่างสร้างเครื่องมืออัดฝ่ายสำรับหนึ่ง เครื่องทำเงิน
เหรียญสำรับหนึ่ง เปนสามจักร ๆ ที่หนึ่งสำหรับทำแผ่นเงินเหรียญ
จักรที่สองสำหรับตีกดตราเงิน จักรที่สามสำหรับทำริมเงินเหรียญ
เครื่องเหล่านั้นทำดีมาก เกลี้ยงเกลามากหนักหนาเปนอย่างดีที่เดียว
เครื่องเหล่านี้ผู้ครองข้างอังกฤษจะถวายไปแก่เจ้าแผ่นดินเมืองไทย แต่
เครื่องจักรที่ทำนั้น เปนเครื่องจักรทำการด้วยมือคน เพราะในเมือง
ไทยไม่มีเครื่องกลไฟใช้ ถ้าคำที่ว่าในหนังสือพิมพ์โหมนิวนั้นว่าจริง
ข้าพเจ้าคเนว่าการนั้น เห็นผู้ครองข้างอังกฤษจะให้ทำตามคำของ
มิศเตอร์ปากสั่งไปแต่ก่อน จงคิดว่าแก่เขาให้สมควรเถิด ซึ่งเขาทำ
เปนแต่เครื่องใช้ด้วยมือนั้นก็ชอบอยู่แล้ว ขอท่านทูตานุทูตจงเอาใจใส่
ให้เลอียดนั้นเถิด ตราตัวอย่างนั้นจะได้ ให้แก่มิศเตอร์ปากไปฤาไม่
ข้าพเจ้าก็ลืมไปเสียแล้ว ถ้ายังไม่ได้ ให้ไปก็จงเอาตัวอย่างที่ให้พระ
นายสรรเพธภักดีไปนั้น สำแดงปฤกษาแก่ผู้ครองข้างอังกฤษเถิด
การทำตรานั้นเห็นจะทำด้วยใช้เครื่องแซ่เครื่องไฟฟ้า ซึ่งไม่มีในเมือง
ไทย ถ้าพอจะได้ก็หามา เพราะการที่จะทำตราให้เหมือนกันเสมอไปนั้น
เปนการสำคัญที่จะทำเงินเหรียญ.

อนึ่งทูตานุทูตทั้งปวงจงรู้ว่าอาการเจ้าพระยานิกรบดินทร์ ซึ่งยอกมาแก่นายพิจารณ์สรรพกิจแต่ก่อนนั้น บัดนี้อาการคลายแล้ว บุพโพไหลออกจากฝักมากที่บวมก็ยอบแล้ว แพทย์หมอทั้งปวงเห็นพร้อมกันว่าจะหายไม่เปนอะไรต่อไป อย่าให้นายพิจารณ์วิตกเลย.

จดหมายมาณวัน ๑ ฯ ๑๒ ค่ำ ปีมเสงนพศก.

ฉบับที่ ๑๗

พระราชหัตถเลขา ถึงพระยามนตรีสุริยวงศ แลเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี

จดหมายมายัง พระยามนตรีสุริยวงศ ราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี อุปทูต ให้ทราบว่าข้าพเจ้ายังวิตกอยู่ว่าเครื่องจักรทำเงินที่หนังสือพิมพ์กล่าวว่าผู้ครองข้างอังกฤษให้ทำจะถวายไปแก่เจ้าแผ่นดินกรุงไทยนั้น เขาจะให้มาในพระบรมมหาราชวังนี้ ฤๅจะถวายในพระบวรราชวังก็ยังไม่ทราบแน่ ด้วยข้าพเจ้าเปนคนไม่สันทัดเสียงฤๅชาปรากฏ ท่านข้างโน้นท่านก็เปนผู้พอใจมีของประหลาทท่านกว้างขวางกว่าข้าพเจ้า ถ้าการนั้นเปนของถวายในพระบวรราชวังไป ครั้นของมาถึงกรุงเครื่องนั้นก็เปนของนิ่งอยู่ เปนแต่ของเครื่องเล่นไป เพราะการทำเงินตรากฎหมายฝ่ายไทยมิได้แต่ข้างพระบรมมหาราชวัง จะต้องคิดอ่านยักย้ายถ่ายเทว่ากันวุ่นวายไป ผู้ครองข้างอังกฤษเขาจะเข้าใจอย่างไรก็ไม่ทราบ เพราะฉนั้นให้สืบดูให้แน่ถ้าผู้ครองข้างอังกฤษเขาคิดจะถวายเครื่องนั้นในบวรราชวังแล้ว ก็อย่าว่าถุ้มเถียงแย่งชิงเลย คิดลงทุนสั่งเขา ขอแก่เลอรดกลาเรนดอน

ให้เขาทำให้ข้างพระยรมมหาราชวังนี้ให้ได้ เขาจะให้ลงทุนก็ลงเถิด
อย่าให้ข้าพเจ้าได้ความอัปยศ เพราะประสงค์อันนี้ประสงค์มานานแล้ว
เพื่อจะกันเงินแดง.

จดหมายมาณวัน ๑ ฯ ๑๒ ค่ำ ปีมเสงนพศก.

ฉบับที่ ๑๙

พระราชหัตถเลขา ถึงนายพิจารณ์สรรพกิจ

จดหมายมาถึงนายพิจารณ์สรรพกิจให้ทราบ ว่าอาการเจ้าพระยานิกรบดินทรนั้น เดี๋ยวนี้ก็คลายแล้ว นายจ่ายวดยอกมาว่าเมื่อณวัน ๕ ฯ ๑๒ ค่ำ เวลา ๑๐ ทุ่มเศษ ที่ผักข้างซ้ายแตกสองแผล เล็กกว่าก้านพลู มีบุพโพ ๒ ตะคัน ครั้นณวัน ๖ ฯ ๑๒ ค่ำ เวลา ๕ โมงเช้า มีบุพโพอีกตะคันหนึ่ง ให้ยวมขึ้นที่เหน่าเท่าผลมนาว หมอว่ายวมเพราะผักที่แตก ครั้นมาจนณวัน ๒ ฯ ๑๒ ค่ำ หมอเห็นว่าเปนวรรณโรคแท้ ขุนสารแพทย์จินแสจึ่งพร้อมกันประกอบยาเกลื่อน อาการที่ผักคลายขึ้นมาก แต่อาการที่ยวมเหน่ายังเสมออยู่ แต่หมอก็ว่าหมอคิดจะประกอบยาเกลื่อนเพราะเห็นว่ายังอ่อนอยู่ แต่ว่าถ้าเกลื่อนไม่ไปก็คงจะมีบุพโพจะต้องลำบากเปนหลายวัน แต่ท่านนั้นเดี๋ยวนี้กสบายขึ้นมาก อาหารสวยได้เวลาละถ้วยฝาขนาดกลางข้าง ค่อนถ้วยอย่างนั้นข้างเสมอทุกเวลา แลอาการเจ้าพระยานิกรบดินทรครั้งนี้ข้านึกวิตกไป ว่าหม่อมเจ้าเล็กในกรมหมื่นสุนทรธิบดี เธออยากจะให้ท่านกับท่านผู้หญิงลิ้มสองคนตายายนี้ตายเสียมานานแล้ว ด้วยเธอคิดว่าเธอจะได้เข้าบ้านนั้นสดวก จะได้เข้าไปหลับนอนในบ้านนั้นสบายใจ

ด้วยเห็นว่าเจ้าจอมมารดาอึ่งแลขาดแลนวลก็ดี พระยาจ่าแสนยดีพระยา
ราชานุประดิษฐ แลพระนายศรีสรรักษ์ก็ดี จะว่าอะไรเธอได้
ด้วยเปนแต่ลูกท่าน ถ้าท่านตายายทั้งสองไม่มีแล้ว เธอก็จะยุย
ให้วิวาทเปนความมรดกกันขึ้น ครั้นวิวาทกันเสียก็จะไม่มีใครว่าใคร
ใครกลัวเกรงใคร เธอจะได้เข้าออกอยู่กินได้ตามสบายใจ ส่วน
มรดกก็คงจะได้บ้าง เธอจะคิดเห็นดังนี้ ข้าแคลงใจไปดังนี้ เพราะ
ทราบว่า ๕ ปีมาแล้ว เธอให้คนเดิรเหินลอบไปมาอยู่ในบ้านนั้น แล
คนรับใช้ลับ ๆ ในบ้านนั้นก็เดิรไปมา ถึงเธอปิดความไม่ให้เจ้าพระยา
นิกรบดินทรแลท่านผู้หญิงลืมรู้ แต่พวกนักเลงในวังเขาก็รู้อยู่ด้วยกัน
มาก จนเข้าหน้าถึงเปนหน้าช้างหม้าก็ดี ครั้งนี้ท่านผู้หญิงล้มก็ตาย
ลงแล้ว ข้าวิตกไปกลัวเธอจะเห็นเปนที่ว่า ครั้งนี้สมคิดคาดหมาย
ไว้ครึ่งตัวแล้ว ถ้าเจ้าพระยานิกรบดินทรตามท่านผู้หญิงไปเสียด้วย
ทีเดียว ก็จะได้ว่ามรดกฤๅลงทุนทำบุญให้ทานให้แล้วไปเปนครั้งหนึ่ง
คราวเดียวจะได้เศษเลยไว้มาก ๆ จะได้เล่นหวยฤๅเล่นอะไรให้
สบายใจกระมัง เพราะเหตุนี้ข้าแคลงไปว่า หม่อมเจ้าเล็กเธอ
จะแต่งคนไปติดสินบลแก่เมียเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เจ้าพระยานิกรบดินทร
ท่านใช้สอยนวดพันปฏิบัติอยู่เปนนิตย์นั้น ให้ลอบนวดบีบเอาที่สำคัญ ๆ
ในตัวท่าน เมื่อท่านหลับไหล ฤๅเปนลมมัวมึนอยู่อย่างไรไม่รู้ตัว
ดอกกระมัง จึงเกิดวรรณโรคอย่างนี้ขึ้น ท่านไม่เคยเปนแต่หนุ่ม
จนแก่เลย เหตุใดจึงเปนขึ้นดังนี้น่าสงไสย ข้าได้ถามนายจ่ายวด

ว่าท่านเมื่อนอนหลับนั้น ใช้ให้เมียเล็ก ๆ น้อย ๆ ปฏิบัตินวดพั้น ฤาไม่ นายจ่ายวดก็รับว่าท่านใช้ดังนั้นอยู่ ข้าได้สั่งกำชับให้ไปบอกแก่เจ้าจอมมารดาอิ่ง ให้รีบให้มากอย่าไว้ใจคนพาล ๆ ดังนี้ นายจ่ายวดบอกข้าว่าได้บอกแก่เจ้าจอมมารดาอิ่งสองครั้งแล้วก็นิ่งอยู่ ข้าคิดอย่างไรก็บอกมาให้รู้ ว่านี้ก็เปนการที่ข้าวิตกไป ถ้าไม่ชอบใจก็อย่าโกรธถือโทษเลย.

จดหมายมาณวัน ๒ ฯ ๑๒ ค่ำ ปีมเสงนพศก.

๘

(บุตรธิดาเจ้าพระยานิกรบดินทรกับท่านผู้หญิงลิ้ม ที่มีนามในพระราชหัตถเลขานี้

๑ เจ้าจอมมารดาอิ่ง ต่อมาได้เปนท้าวสมศักดิ์ ในรัชกาลที่ ๕ เปนเจ้าจอมมารดากรมหลวงวรเสรฐสุดาในรัชกาลที่ ๓

๒ คุณหญิงจันทร์ ทราบว่าทำราชการในรัชกาลที่ ๓

๓ คุณหญิงนวล จะได้ทำราชการหรือไม่ได้ทำไม่ทราบแน่

๔ พระยาจ่าแสนย์บดี (ช่วง) ภายหลังได้เปนพระยาไชยวิชิตผู้รักษากรุงเก่า

๕ พระยาราชานุประดิษฐ (ชื่น) ภายหลังได้เปนพระยามหาอำมาตย์

๖ หมื่นศริสรรักษ์ (บุญรอด) ภายหลังได้เป็นพระยาราช
วรานุกูล ในรัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นเจ้าพระยาพลเทพ
แล้วเป็นเจ้าพระยารัตนบดินทรที่สมหนายก

๗ นายพิจารณ์สรรพกิจ (ชื่อทองอยู่) ภายหลังได้เป็น
หลวงเดช นายเวร แต่ถึงแก่กรรมแต่ต้นรัชกาลที่ ๕)

ฉบับที่ ๑๗

พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน

จดหมายมายัง พระยามนตรีสุริยวงศราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดีอุปทูต จมื่นมณเฑียรพิทักษ์ตรีทูต หม่อมราโชทัยล่าม จมื่นราชามาตย์ นายพิจารณ์สรรพกิจ ให้ทราบ ว่าข่าวคราวที่กรุงเทพมหานครก็ไม่มีอะไรนัก มีแต่ราชการเล็กน้อยข้างหัวเมืองมหาดไทยเมืองอัตปือมีใบบอกลงมาว่า ข่าส่วยทองเมืองนั้นขัดขวางไม่เสียส่วย เมื่อให้ท้าวเพียไปเร่งส่วยก็จับท้าวเพียฆ่าเสีย จะขอให้มีตราขึ้นไปถึงหัวเมืองลาวใกล้เคียงให้รวบรวมกองทัพสักพันหนึ่ง แล้วยกขึ้นไปตีข่าขัดส่วยทองพวกนั้นเสียให้ยับเยินเข็ดหลาบสักครั้งหนึ่ง แต่ฝ่ายเจ้าแผ่นดินแลเสนาบดีที่กรุงปฤกษาเห็นพร้อมกันว่า เหตุนี้จะเปนอย่างไรไม่ทราบ เปนแต่ได้ฟังความข้างเดียวจะเอาเปนแน่ไม่ได้ ด้วยวิสัยเจ้าบ้านผ่านเมืองที่ไกล ๆ ลางเมืองก็จะรักใคร่ไพร่บ้านพลเมือง ลางเมืองก็จะกดขี่ไพร่บ้านพลเมืองหาผลหาประโยชน์ของตัวฝ่ายเดียว ฝ่ายไพร่เมืองไกล ๆ จะมีวิสัยมาฟ้องร้องอุทธรณ์เจ้าบ้านผ่านเมืองก็ไม่มี มีแต่ว่าเมื่อร้อนรนแล้ว ถ้าคุมกันเปนพวกเข้าได้ก็จะต่อสู้ ถ้าสู้ไม่ได้ก็จะคิดหนีตามวิสัยชาวป่า ถ้าจะให้มีกองทัพขึ้นไปดังขอลงมา ก็เกรงว่าไพร่อื่น ๆ ที่เสียส่วยอยู่ แลไพร่เมืองใกล้เคียงจะแตกตื่นตกใจหนีเข้าป่าไปเสีย จะเสื่อมผลประโยชน์ในจำนวนส่วยที่ได้แก่แผ่นดินนั้น

มากไป จึงได้คิดพร้อมกัน มีตราขึ้นไปให้เจ้าพระยานครราชสีมา(๑) จัดแจงคนขึ้นไปสืบการดู ให้รู้การที่จริง แลคิดอ่านจัดแจงระงับเสีย ให้เรียบร้อยเปนปรกติ เพราะเหตด้วยส่วยเมืองเหล่านี้ เจ้าพระยาบดินทรเดชาได้จัดแจงไว้แต่ก่อน เจ้าพระยานครราชสีมาเปนบุตรเจ้าพระยาบดินทรเดชาได้ไปด้วย รู้การทั่วถึงทุกประการ เห็นการว่าเจ้าพระยานครราชสีมาจะจัดแจงให้เรียบร้อยสงบได้จะไม่ต้องยกกองทัพไป

อนึ่งเมืองตากบอกลงมาว่า เมืองเชียงใหม่มีหนังสือบอกมาถึงว่า พวกยางแดงควบคุมกันตั้งตัวว่าเปนผู้มีบุญ ว่ามีลักษณลื้นเปนเสี้ยว มือเปนใบขนุน พวกยางแดงพวกนั้นคุมกันไปรบติเอาบ้านหลายบ้าน ในเขตแดนเมืองมาลเมียน อังกฤษก็ได้กะเกณฑ์คนขึ้นไปรบพวกยางแดงหนีข้ามแม่น้ำสาลวิน มาข้างแขวงเมืองเชียงใหม่ แล้วแต่งคนเข้ามาล้อเลียนเมืองเชียงใหม่ขันจะสู้รบ พวกเมืองเชียงใหม่ได้แต่งคนออกไปจะให้จับ ได้รบสู้กันบ้างเหราะแหระเล็กน้อย พวกยางแดงตายบ้างพวกเชียงใหม่ตายบ้างข้างละสองสามคน พวกยางแดงถอยหนีไป พวกเชียงใหม่ยังคิดอ่านติดตามไปรบสู้กันอยู่ แต่ข่าวอันนี้เมืองเชียงใหม่ก็หาได้บอกมาที่กรุงไม่

อนึ่งเจ้าเมืองมาลเมียน มีหนังสือมาที่เมืองตากสามฉบับ ฉบับหนึ่ง กล่าวโทษลาวขึ้นฝ่ายไทย ว่าไปจับช้างผู้ร้ายลัก ใน เขตแดนเมือง

---

(๑) เจ้าพระยานครราชสีมา (แก้ว สิงหเสนี) ภายหลังได้เปนเจ้าพระยายมราช

มาลเมียน ไม่ยอกแก่เจ้าบ้านผ่านเมืองก่อน อีกสองฉบับว่าด้วยผู้ร้ายฆ่าคนตายที่เมืองมาลเมียนหนีเข้ามา ขอให้ช่วยติดตามจับตัวให้เหตุนี้เปนสลักสำคัญก็ไม่มี

ในกรุงเทพมหานครนี้ ยังแจกเบี้ยหวัดในจำนวนเงินใหญ่ ๆ แจกเปนเงินเหรียญ ที่สิบตำลึงให้ ๒๕ เหรียญ ที่สิบสองตำลึงให้ ๓๐ เหรียญ ที่สิบห้าตำลึงให้ ๓๖ เหรียญบ้าง ๔๐ เหรียญบ้าง ที่ชั่งหนึ่งให้ ๕๐ เหรียญ ที่ชั่งห้าให้ ๖๐ เหรียญ ที่ชั่งสิบให้ ๘๐ เหรียญ ที่สองชั่งให้ ๑๐๐ เหรียญ ที่สองชั่งห้าให้ ๑๑๐ เหรียญบ้าง ๑๒๐ เหรียญบ้าง ที่สองชั่งสิบให้ ๑๓๐ เหรียญบ้าง ๑๔๐ เหรียญบ้าง ที่สามชั่งให้ ๑๕๐ เหรียญ ที่สามชั่งสิบให้ ๑๘๐ เหรียญ ที่สี่ชั่งให้ ๒๐๐ เหรียญ ที่ห้าชั่งให้ ๒๕๐ เหรียญ ที่หกชั่งให้ ๓๐๐ เหรียญ ที่เจ็ดชั่งให้ ๓๕๐ เหรียญ ที่แปดชั่งให้ ๔๐๐ เหรียญ ที่สิบชั่งให้ ๕๐๐ เหรียญ ที่ ๑๒ ชั่งให้ ๖๐๐ เหรียญ ที่สิบห้าชั่งให้ ๗๕๐ เหรียญ ที่ ๒๐ ชั่งให้ ๑๐๐๐ เหรียญ ที่สามสิบชั่งให้ ๑๕๐๐ เหรียญ ฝ่ายเจ้านาย กรมหลวงวงศาธิราชสนิทนี้ให้ ๒๐๐๐ เหรียญ สมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อยก็ให้ ๒๐๐๐ เหรียญ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ให้ ๑๕๐๐ เหรียญ เจ้าพระยารวิวงศมหาโกษาธิบดีให้ ๑๐๐๐ เหรียญ เจ้าพระยายมราช[๑] ให้

(๑) เจ้าพระยายมราช (นุช บุณยรัตพันธุ์) ภายหลังได้เปนเจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายก

๖๐๐ เหริยญ เพราะมีความชอบที่ได้ คิดอ่านเจรจากับอังกฤษ อเมริกัน แลฝรั่งเศส จัดแจงการแผ่นดินให้มีผลประโยชน์มากขึ้นนั้น เซอรอเบิตส จอมเบิกกงสุล (อังกฤษ) คนใหม่ได้ข่าวว่ามาถึงเมืองสิงคโปร์แล้ว แต่ไม่โดยสานเรือลูกค้าเข้ามายังคอยเรือรบอยู่ ฤๅไม่ได้เรือรบ ก็จะเช่าเรือเข้ามาทั้งลำ เพราะว่าจะเชิญพระราชสาสนสมเด็จพระนางวิกตอเรียเข้ามาด้วย ได้ข่าวมาว่าดังนี้

อนึ่งแจ้งข่าวมาให้ทราบ ว่าณวัน ๕ ๗ ๑ ค่ำเพลายามเศษ เกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่โรง ของ พระองค์เจ้า มหาหงส์ ใน กรมหมื่น สุรินทรรักษ์ เพราะที่นั้นเย่าเรือนกระท่อมห้อมหอรุงรังมากแลทางคับแคบนัก หามีใครในบ้านเรือนพวกนั้นช่วยกันดับไม่ มีแต่ขนของ คนจะเข้าช่วยดับก็ไม่มีทางคับแคบนัก จนคนในบ้านนั้นออกไม่ได้ตายในไฟคนหนึ่ง เรือนหม่อมเจ้าในวังกรมหมื่นสุรินทรรักษ์(๑) แลเรือนข้าราชการที่ใกล้เคียงติดกันกับหมู่นั้น แลโรงงารของนายด้านทำการในพระราชวังนี้ แลด้านทำการในวัดพระเชตุพนติดพันกับวังนั้นก็ไหม้เสียหมด ครั้นลมพัดบ้วนไปมาหวนกำแพง เพลิงไหม้ร้อนแรงนักคนเข้าตัดทางก็ไม่ได้ ไฟไหม้ขึ้นมาข้างบนจนกำแพงโรงไหมใกล้พระคลังสินค้า ข้างล่างไหม้ลงไปจนตพานฉนวนวัดพระเชตพน คนที่ไปดับตั้งรับอยู่ที่นั้นได้ช่วยกันย้อแย่งสกัดไว้ เพลิงจึงหยุดเพียงนั้น การเปนอันน่ากลัวนักที่บ้อมภูผาสุทัศน์ เพราะเพลิงไหม้ใกล้บ้อมจนหลังคาร้อนเปนควัน ในบ้อม

---

(๑) วังนั้นอยู่ที่เหนือท่าเตียน

มีดินบ้นอยู่ จะเอาไว้ก็ใช่จะเอาออกมายกไปอื่นก็ใช่ ต้องเอาน้ำรดดิน
เสียให้ชุ่มโชกทีเดียวจนพ้นกลัว ลูกไฟร่วงลงแล้วจึ่งขนออกมาได้
เอาไปเสียอื่น แลบ้อมนั้นรดน้ำรักษาไว้ได้ ข้าพเจ้าก็ไปอยู่บนบ้อม
นั้นด้วย เสียแต่ประตูยอดท่าช้างท่าเรือข้างล่าง ไฟไหม้บ้านแลทับ
หลังหมด ที่นั้นวังหน้าท่านไปรับอยู่ก็ดับไม่ได้ เพราะตักน้ำมาแต่สระ
วัดพระเชตุพนไม่ใคร่จะทันจะพอ คิดโรงเรือนที่ไหม้เสียนั้น เรือน
หม่อมเจ้าในกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ๒๘ หลัง โรงพระองค์เจ้ามหาหงส์
๓ หลัง เรือน ๑๓ หลัง เรือนข้าราชการแลรายฎร ๔๔ หลัง ศาลาวัด
สองหลังครึ่ง โรงงารของในหลวง ๙ โรง ประตูท่าช้างล่าง ๑ ซึ่ง
บอกข่าวมาทั้งนี้ท่านราชทูตแลขุนนางมาตย์เห็นจะเข้าใจว่า บอกข่าว
หม่อมเจ้าในกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ซึ่งเปนญาติของท่านกระมัง ฤาเห็น
ท่านทั้งสองจะคิดสงสารแต่หม่อมเจ้าพวกนั้นกระมัง การไม่ควรจะคิด
อย่างนั้นจะสงสารอย่างนั้นดอก ด้วยตัวข้าพเจ้าก็เปนญาติกับท่านทั้งสอง
ไม่ห่างไปกว่าพวกกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ตัวข้าพเจ้าท่านทั้งสองนั้นก็ดี
ท่านอิก ๔ คนในพวกทูตก็ดีควรจะสงสารด้วยเสียมาก เพราะตัวไม้
ในโรงงารนั้นเปนของจะทำที่อยู่ข้าพเจ้า แลพระอารามหลวง ไหม้เสีย
หมด ถ้าจะคิดเปนไม้ต้นก็มากกว่าร้อยต้น แลเครื่องเขียนที่ด้านเบิก
ไปกับน้ำมันก็เสียหมด ดับได้แต่ไม้ซุงยังไม่ได้เลื่อยเหลืออยู่กึ่งบ้าง
ค่อนบ้าง สัก ๙ ต้น ๑๐ ต้นเท่านั้นแล้ว เพราะเปนเจ้าแผ่นดินต้อง
เสียค่าทำขวัญหม่อมเจ้าพวกในกรมหมื่นสุรินทรรักษ์แลข้าราชการซึ่ง

เพลิงไหม้เรือนนั้น ตามอย่างพระยาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเคย
พระราชทานครั้งก่อน เปนเงิน ๑๑ ชั่ง เสื้อผ้าเปนอันมากราคาประมาณ
๔-๕ ชั่งอีก เพราะฉนั้นควรจะสงสารข้าพเจ้าให้มาก ทกคนเงินที่ให้
ไปนั้นก็ไม่ได้เอาเงินคลัง เอาเงินภาษีที่ขึ้นกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ซึ่ง
เปนส่วนพระคลังสินค้าตกมาส่งให้ข้าพเจ้าใช้สอยอยู่ตามยังคับสมเด็จองค์
น้อย ท่านให้ไว้แต่แรกแม่ตานี(๑) ตายแล้วมานั้น แลเมื่อแรกเกิด
เพลิงขึ้นในทิศนั้น ข้าพเจ้าเห็นใกล้ตกใจริบลงไปว่าจะเข้าช่วยรักษา
บ้านสรรเพธภักดี ครั้นลงไปได้ความว่าเพลิงไหม้ขึ้นมาข้างบน แลข้าง
ตพานวัดพระเชตุพน กรมพระพิทักษเทเวศร์ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท
แลเจ้านายราชวรวงศ์หลายองค์ ตั้งรับอยู่มากที่ตพานวัดพระเชตพน
แล้วข้างบนเปนปลายลมสำคัญใกล้วังด้วย ข้าพเจ้าจึงได้รับอยู่ที่ข้อม
ภูผาสุทัศน์ ดูให้สมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อย เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ
เจ้าพระยารวิวงศมหาโกษาธิบดี เจ้าพระยายมราช ช่วยกันรักษาโรงไหม
แลพระคลังสินค้าไว้ให้ได้ พระยาเพ็ชรพิไชยรักษาข้อมอยู่กับข้าพเจ้า
สรรเพธภักดีอย่าน้อยใจว่าไม่ไปช่วยรักษาบ้าน ด้วยห่างอยู่แล้วเวลา
นั้นเปนต้นลม ด้วยเห็นเปนแน่ว่าจะไม่เปนอะไร

บอกข่าวมาถึงพระยามนตรีสุริยวงศราชทูตผู้เดียว ให้ทราบว่า
แม่เข้าป่วยให้ไอมากนอนไม่หลับ อาหารไม่ใคร่จะได้ ว่าเปนด้วยโทษ

---

(๑) เจ้าจอมมารดาของกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เปนพี่ต่างมารดา
กับสมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่แลองค์น้อย

ครรภ์แก่ตามเคย แต่ก็ยังไม่คลอดบุตรจนทุกวันนี้ ญาติพี่น้องข้างตัวท่านก็ดี ข้างพวกแม่เบ้าก็ดี บุตรทุกคนแลภรรยาน้อยทุกคน อย่าให้ออกชื่อรายตัวเลย อยู่ดีกินดีอยู่ทั้งสิ้น ไม่มีเหตเภทพาลอะไร

บอกข่าวถึงสรรเพธภักดีอุปทูต ให้ทราบ ว่าหลวงรามโยธิพี่ชายก็ดีพี่น้องอื่นก็ดี ภรรยาหลายคนที่มาอยู่กับท้าวอินทสวริยาในพระราชวังแลอยู่บ้านบิดามารดาเขานั้นก็ดี ก็อยู่ดีด้วยกันทั้งสิ้น บุตรสามคนนั้นก็อยู่ดีอยู่หมด ขึ้นมาเล่นมาใช้อยู่ที่บนพระที่นั่งมหามณเฑียรนี้กับข้าพเจ้าอยู่ทุกวัน ไม่มีเหตุอะไรในครอบครัวของสรรเพธภักดีที่ควรจะบอกมา

บอกข่าวถึงจมื่นมณเฑียรพิทักษ์ตรีทูต ให้ทราบ ว่ากลิ่นมารดาก็ดี ภรรยาทาสที่อยู่แพก็ดี ก็อยู่สบายดีอยู่ แต่พระพรหมสรินทร์นั้นป่วยมาแต่ก่อนแล้ว เดี๋ยวนี้อาการก็คลายแต่ยังไปรับราชการไม่ได้ เหตุอื่นก็ไม่มีอะไร

บอกข่าวถึงหม่อมราโชทัยล่าม ให้ทราบ ว่ากรมหมื่นเทวานุรักษ์(๑) ประชวรมากมาแต่เดือน ๑๑ ให้หอยหืดอย่างเคยประชวรแต่ก่อน บัดนี้อาการก็คลายแล้วแต่เห็นจะไม่เปนปรกติได้ แลหม่อมเจ้าหญิงในกรมขุนอิศรานุรักษ์ ๓ องค์ ชื่อหม่อมเจ้าจิตร ๑ หม่อมเจ้าประภา ๑ หม่อมเจ้าเรไร ๑ ป่วยเปนโรคที่อังกฤษเรียกว่า..... ตายแล้วทั้งสาม หม่อมเจ้าเรไรแลหม่อมเจ้าประภานั้นได้ปลงศพแล้ว แต่หม่อมเจ้าจิตรยังไม่ได้ปลงศพ เพราะยายเกิดมารดามั่งมีจะคิดอ่าน

---

(๑) บิดาของหม่อมราโชทัย

ทำบุญให้มาก อนึ่งนกมารดาหม่อมราโชทัยก็อยู่ดีอยู่ดอกไม่ป่วยไข้อะไร อนึ่งหม่อมหนูภรรยาอยู่ที่บ้านก็อยู่ดีอยู่ไม่มีเหตุอะไร

ยอกข่าวถึงขุนราชามาตย์ ให้ทราบ ว่าพึ่งมารดาก็ดีพ่อบ้านที่อยู่เมืองเพ็ชรบุรีก็ดี ก็อยู่สบายดีอยู่ไม่มีเหตุอะไร บุตรชาย ๒ คนแลสุ่นภรรยาที่โกรธกันแลภรรยาทาสที่อยู่บ้านก็อยู่เปนสุขดีไม่มีเหตุการณ์อะไร

ยอกข่าวถึงนายพิจารณ์สรรพกิจ ให้ทราบ ว่าพันภรรยาก็ดีบุตรชายที่เกิดใหม่ก็ดีก็อยู่สบายดีอยู่ บิดามารดาภรรยาก็อยู่ดีอยู่ แต่อาการเจ้าพระยานิกรบดินทรนั้น ภายหลังแต่ยอกมาก่อนอาการก็คลายมากแล้ว ท่านลุกนั่งขึ้นได้แต่ยืนเดียรยังไม่สนัด อาหารก็ได้เสมอปรกติบ้างน้อยกว่าปรกติบ้าง อนึ่งเมื่อท่านได้เบิยหวัดแล้ว ท่านยื่นเรื่องราวให้พระนายศริสรรักษ์มาให้ข้าพเจ้าขอออกนอกราชการ ความในเรื่องราวของท่านได้คัดห่อใส่มาให้ดูด้วยแล้วในนี้ พระนายศริสรรักษ์ว่าท่านยื่นมาดังนี้เพราะท่านสงสัยว่าเปนยามเคราะห์จะถอยวาสนา ก็จะให้สิ้นเคราะห์เสียคราวหนึ่ง ด้วยการขอออกนอกราชการ ดังพระสงฆ์เสียสละของนิสสัคคิย์ เพราะฉนั้นจึงไม่อยากจะถอดท่าน ข้าพเจ้าจึงผ่อนให้ตามใจท่าน ข้าพเจ้าสั่งให้ส่งตราพระราชสีห์มามอยไว้ให้เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ ดูแลว่าราชการแทนที่ไปกว่าท่านจะหาย ข้าพเจ้าคิดว่าเมื่อท่านหายแล้ว ก็จะให้ท่านเปนจางวางกรมมหาดไทย ว่าราชการ

ไปตามสติปัญญาของท่าน(๑) อย่างครั้งเจ้าพระยาอภัยราชา แลเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ แลเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี แต่แผ่นดินก่อน ๆ แลการศพท่านผู้หญิงลิ้มนั้น กำหนดว่าจะได้ชักมาเมรุวัดกัลยาณมิตร วัน ๔ ๆ ๑ ค่ำ จะได้ปลงวัน ๖ ๆ ๑ ค่ำ ท่านว่าตัวท่านจะหายขึ้น จะมาได้ก็ดีฤๅมาไม่ได้ก็ดี ก็ให้พระยาจ่าแสนยดิพระยาราชานุประดิษฐ แลพระนายศรีสรรักษ์พร้อมกัน จัดแจงทำการศพเสียให้แล้วเถิด ฯ

จดหมายมาณวัน ๆ ๑ ค่ำปีมเสงนพศก(๒)

---

(๑) ในสมัยนั้นได้โปรด ฯ ให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงกำกับราชการมหาดไทยอยู่แล้ว

(๒) เห็นจะพระราชทานไปพร้อมกับฉบับที่ ๒๐ เพราะเรื่องติดต่อกัน

ฉบับที่ ๒๐

พระราชหัดเลขา ถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์ แลเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี

จดหมายถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์ราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี อุปทูต ให้ทราบ ว่าบัดนี้วังหน้าท่านซื้อเรือสกุเนอลำหนึ่งเปนเรืออเมริกัน ท่านจัดแจงเปนเรือรบเรือพระที่นั่ง พระราชทานชื่อว่าเรือพระที่นั่งมงคลราชบัลลังก์ จัดแจงสอาดสอ้านงามหมดจดดีหนักหนาน่ารักน่าชม ท่านเสด็จลงไปทอดพระเนตรการทำเองทุกวัน ตั้งแต่เดือน ๙ มา ครั้นการเสร็จแล้วในแรมเดือน ๑๒ ท่านรับเงินไปแจกเบี้ยหวัดข้าราชการสิ้นเงิน ๑๐๐๐ ชั่ง แล้วให้มารับเงินไปรวมหยดไว้อีก ๑๐๐๐ ชั่งยังไม่แจก ก่อนท่านมาลาข้าพเจ้าว่าจะไปประพาสลมทะเลสักเดือนเศษ ท่านเสด็จไปกับเรือพระที่นั่งมงคลราชบัลลังก์ แต่วัน ๖ ๗ ๑ ค่ำ เวลากลางคืนแล้วแล่นไปข้างฝั่งทะเลตวันออก ✤✤✤✤✤ ท่านก็ได้ตรัสบอกข้าพเจ้าแล้วว่าท่านจะเสด็จไปถึงเมืองจันทบุรี แล้วจะเสด็จกลับมาทอดพระเนตรช้าหงส์ให้ทันในเดือนยี่ แล้วจะเสด็จไปเมืองสระบุรี ประทับอยู่จนจวนพิธีตรุษจึงจะกลับมาดังนี้หลัง ฝ่ายตัวข้าพเจ้าเมื่อท่านไม่อยู่ในหน้าแล้งแลน้ำท่ายังล่ามากอยู่ เปนคราวที่จะได้ไปเที่ยวสดวกสบาย จะไปเที่ยวเมืองกรุงเก่า ฤๅเมืองลพบุรี เมืองเพ็ชรบุรี เมืองราชบุรี เมืองนครไชยศรี ดูการพระปฐมเจดีย์ฤๅที่อื่นก็ไม่ได้ เพราะว่าถ้าข้าพเจ้าไปแล้วเจ้านายขุนนางก็จะไปเสียด้วยมาก ผู้จะอยู่กรุงน้อยตัวไปเห็นไม่ควรจำจะต้องอยู่รักษาพระนคร ระวังคอยดับเพลิงแลอื่น ๆ

เมื่อท่านข้างโน้นอยู่กรุง ถ้าเกิดเพลิงไหม้ที่ไกล ๆ แล้วจะนิ่งเสีย
ไม่ไปก็ได้ ต่อที่ใกล้ ๆ ริมวังเจ้านายแลบ้านขุนนางผู้ใหญ่จึงต้องไป
ครั้นเมื่อท่านข้างโน้นไม่อยู่เกิดเพลิงขึ้นที่ไหน ๆ เมื่อใด ๆ ก็ต้องรีบไป
ช่วยดับเองเร็ว ๆ ให้จงได้ ครั้นจะไม่ไปด้วยเห็นว่าไกลฤๅลำบากผู้คน
ไม่พรักพร้อม ถ้าเพลิงไหม้มากไป รายฎรก็จะโทษเอาว่า ข้าพเจ้าแก่
คร่ำคร่าง่อนแง่นไม่แข็งแรง ✣✣✣✣✣ เพราะฉนั้นต้องรวังคอยดับเพลิง
แลเครื่องมือจะดับเพลิงนั้นสำคัญอยู่ก็คือสูบน้ำ สูบที่มีอยู่สองสาม
สำรับแต่ก่อนเมื่อยี่หลัง เมื่อเกิดเพลิงที่วังกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์นั้น
ก็เอาไปใช้ได้ เพราะได้แก้ไขไว้ดีใหม่ ๆ ครั้นเมื่อเกิดเพลิงครั้งนี้
ลากเอาไปจะใช้ดับเพลิงที่ประตูท่าช้างสูบน้ำก็ไม่ขึ้นเลย เพราะลำท่อหนัง
หนูกัดขาดทลุไปยังไม่มีใครซ่อมแซม เตรียมที่ในกระบอกสูบนั้นหนู
เข้าไปทำรังกัดไม้แลหนังลูกสูบเสียหมดจะถอดออกดูก็ไม่ออก เหล็ก
ควงเปนสนิมติดกันไปหมด การรักษาของไม่ดีไม่มีใครเอาใจใส่นี่ก็
เปนธรรมเนียมของข้าราชการเมืองไทยอยู่แล้ว วันนั้นวังหน้าท่านอวด
ก้อไป ท่านว่าสูบอย่างเช่นเอาไปนั้น เปนสูบอย่างเก่าเขาไม่ใช้แล้ว
เขาจึงขายเสียแก่คนโง่ ๆ สูบอย่างใหม่ของท่านมีอยู่เล็กกว่านี้อีก แต่
แรงกว่าอย่างนี้สองเท่าสามเท่า ห่อหนังนั้นก็ไม่ได้เย็บด้วยด้ายแลบ่าน
ตริงด้วยมุดทองเหลืองแน่นหนาดี แต่อวดก็อวดไป วันนั้นก็ไม่เอามาใช้
เสียดายอยู่ฤๅอย่างไรไม่ทราบ การที่ท่านทูตานุทูตได้ไปอยู่กรุงลอน

ดอนครั้งนี้ ก็เปนช่องที่จะได้หาของดี ๆ ขอท่านจงเอาใจใส่หาสูบ
อย่างใหม่ แลเครื่องมือดับไฟอย่างไรดี ๆ ที่ควรพอกำลังไทยจะใช้ได้
จะรักษาได้นั้น มาให้ข้าพเจ้าเปนกำลังไว้สำหรับดับเพลิงสักสำรับ ๑
ฤๅ ๒ สำรับ ข้าพเจ้าจะดีใจมาก แต่อย่าตื่นเครื่องจักรพื้นจักรไฟไป
กลัวจะเกินวาศนาไทยจะใช้ จะเปนแต่เครื่องพ่อออไปเสียเงินเปล่า ๆ
คิดเอาแต่ที่ไทยจะใช้ได้ แลเปนของไม่สู้โตใหญ่พอเอาลากฤๅยกไป
ตามถนนเล็ก ๆ เมืองนี้ได้ ไม่คับถนนขัดทางยกแลเรือ

อนึ่งเรือพระที่นั่งสกุเนอมงคลราชบัลลังก์ของวังหน้านั้น เขาเล่าฤๅ
กันมากสรรเสริญว่าหมดจดงามดีนักเรือใครสู้ไม่ได้ ก็ถ้าท่านทูตานุทูต
ได้ไปเมืองลอนดอนทั้งที ถ้าแม้นจะคิดอ่านหาเรือกำปั่นสกเนอที่ทำ
ด้วยเหล็กย่อม ๆ ให้ข้าพเจ้าใช้เล่นสักลำหนึ่งจะได้ฤๅไม่ เรือกำปั่น
ทำด้วยเหล็กทั้งลำเขาว่ามี แลมีเรือลูกค้าลำหนึ่งพึ่งเข้ามาในสอง
สามวันนี้ เขาฤๅว่าทำด้วยเหล็กทั้งลำเรือแลเสาหน้าเสากลาง เว้นแต่
เสาท้ายเปนไม้ด้วยอยู่ใกล้เรือนเข็ม กลัวเข็มจะชี้ทิศผิดจึงต้องทำด้วย
ไม้ไว้เสาหนึ่ง คุณพระยาศรีสุริยวงศ์ท่านลงไปว่าจะดูท่านยังไม่ได้มา
เล่าให้ฟัง ข้าพเจ้ายังไม่ทราบแน่ แต่ถ้าทูตานุทูตจะเอาใจใส่ไต่ถาม
หาเรือเหล็กเล็ก ๆ ที่เขาจะขายฤๅจะสั่งให้เขาทำจะได้ฤๅไม่ จะเปนเรือ
กลไฟฤๅเรือแล่นใบก็ตามจะเห็นควร ถ้าทุนจะเสียเพื่อเรือเหล็กนั้นไม่
มากนักอยู่ในสามร้อยชั่งลงมาแล้ว ข้าพเจ้าก็จะยินดีซื้อไว้ใช้เล่นสัก
ลำหนึ่ง พอเปนเกียรติยศแก่ข้าพเจ้า อนึ่งถึงจะซื้อเรือไม่ได้ก็ดี ขอ

ท่านทูตานุทูตจงเอาใจใส่จัดซื้อเครื่องแต่งเรือกำปั่นแล่นใบกำปั่นกลไฟมาบ้าง ตามอย่างของใหม่ ๆ ดี ๆ ในเมืองข้างยุโรป มาเพื่อจะแต่งเรือกลไฟที่ทำอยู่ที่กรุง ฤๅเรือจรจับโจรแล่นโผนเผ่นทะเลของข้าพเจ้า เพื่อจะเปนอย่างเรือรบไว้สำหรับรักษาหน้าวังดังเรือที่วังหน้านั้นด้วย แลเรือรบก็ดี เรือที่นั่งพระเจ้ากรุงลอนดอนฤๅเจ้านายในเมืองลอนดอนก็ดี เขาตกแต่งอย่างไรสังเกตมาให้รู้ จะคิดแต่งเรือรบฤๅเรือที่นั่งของเราบ้าง สิ่งของที่ประหลาทจะหาในทเลอินเดียทเลจีนนี้ไม่ได้ ก็สนใจมาบ้างตามได้ตามกำลังทุน อนึ่งกระบี่เขา ๆ มีสายเข็มขัดคาดกับเอ็วได้ จงสนใจหามาหลาย ๆ เล่มที่ดี ๆ แต่ผักแลด้ามให้ทำงาม ๆ แปลกกว่าของที่มีอยู่กลุ้ม ๆ แลให้เปนตราช้างตรามงกุฎของไทย เพราะดาบที่มีตรารูปสิงโตกับม้ามีเขาของเมืองอังกฤษก็ดี ตรารูปสมอของอิศเตินกุมปนีก็ดี ตรานกอินทรีของยุในติศเตศอเมริกาก็ดี ข้าพเจ้าจะคาดใช้เองฤๅเจ้านายพี่น้องลูกหลานข้าพเจ้าจะใช้ไม่ได้ ถ้าหามาไว้สำหรับเปนของประทานขุนนางในกรุงแลหัวเมืองหลาย ๆ เล่มก็จะดีอยู่ ดาบของสำหรับประทานนั้นไม่สู้ดีนักก็ได้

อนึ่งแจ้งความมาว่าตั้งแต่แรมเดือน ๑๒ มา ฝนเหือดแล้งเข้าแล้ว แต่น้ำไม่ใคร่จะลด ลดวันละกระเบียดสองกระเบียดมาจนขึ้นเดือนอ้ายนี้น้ำจึงลงวันละนิ้ว ๑ นิ้วเศษ เข้านาทุ่งนาสวนงามทุกตำบลได้ผลทุกแห่งบริบูรณ์ แต่มีข่าวมาแต่เมืองเขมรว่า ในแผ่นดินเมืองเขมรจนตลอดเมืองญวน ปีมเสงนี้ฝนน้อยกว่าปีมโรงมาก ทำนาได้ผลส่วน

หนึ่งทำไม่ได้ผล ๒ ส่วนฤา ๓ ส่วน แลตั้งแต่แล้งเข้ายืน ลมว่าวลม
อุตราพัดหลวงก็พัดแต่อ่อน ๆ รดูร้อนมากหนาวน้อย ความไข้พิษไข้
จับพังดชกชมหนาหเข้า

ในพระราชวังนี้ พระองค์เจ้าข้างในสิ้นพระชนม์สองพระองค์ พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามาลี ๑ ประชวรโรคผีในท้องสิ้นพระชนม์วัน ๕ ๓ ๗ ๑ ค่ำ เวลาเกิดเพลิงไหม้นั้น พระยรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสิมพลี ๑ ประชวรพระโรคไข้พิษลงเมื่อวัน ๔ ๕ ๗ ๑ ค่ำ สิ้นพระชนม์ในวัน ๗ ๑๒ ๗ ๑ ค่ำ พระศพทั้งสองยังเอาไว้ที่ศาลาสูงต้นสนตามเคย พระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้าสัมจิน ประชวรไข้พิษมาแต่วัน ๓ ๗ ๑ ค่ำ บัดนี้พระอาการก็คลายแล้วแต่เสียพระจริตมากไป กรมขุนอิเภศรบวรก็ประชวรเปนไข้จับเปนประดง พระอาการมากนักอยู่ ในข้าราชการพระมหาเทพก็ป่วยเปนไข้เบาเปนบุพโพดวย อาการว่าไม่สู้มากนัก แลอื่น ๆ ก็มีบ้างขี้เกียดจด แล้วยอกมาพอเปนอุทาหรณ์ตัวอย่าง แลในครอยครัวบุตรภรรยาข้าพเจ้านั้นอยู่ดีเปนสุขอยู่ด้วยกันสิ้น เหมือนกับครอยครัวของท่านทูตานุทูต

จดหมายมาณวัน ๕ ๓ ๗ ๑ ค่ำ (๑) ปีมเสงนพศก

---

(๑) วันมีพระราชหัตถ์ที่ปรากฏในนี้ว่า เดือนอ้ายขึ้น ๓ ค่ำ มีวันทรงยอกข่าวในพระราชหัตถ์ไปถึงขึ้น ๙ ค่ำ ๑๒ ค่ำ สันนิษฐานว่าจะทรงร่างพระราชหัตถ์ แลลงวันมีพระราชหัตถ์ไว้ก่อน แล้วทรงแซกเรื่องลงภายหลัง อาลักษณ์ผู้เขียนพระราชหัตถ์มิได้แก้วันมีพระราชหัตถ์จากร่างเดิม จึงปรากฏอยู่อย่างนั้น

ฉบับที่ ๒๑

พระราชหัดถเลขา ถึงเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี

จดหมายมายังพ่อเพ็ง สรรเพธภักดิให้ทราบว่า อ้ายอาจารย์ภู่ที่เมืองสุโขไทยนั้น ยังมิจับตัวได้มาแล้ว มันหนีขึ้นไปยวชเปนเถนอยู่ที่เมืองยอง แขวงเมืองนครลำปาง ได้ข่าวลงมาที่กรุงด้วยมีผู้ไปเห็นมากล่าว พระยาราชวรานุกูลได้มีหนังสือขึ้นไปให้เมืองนครลำปางสืบจับตัวมันรู้เข้าหนีลงมาแอบอิงอยู่ที่วัดแขวงเมืองพรหมบุรี ตั้งทำเงินแดงแลเปนหมอน้ำมนต์รดรักษาไข้ไว้ตัวเปนผู้วิเศษ แล้วก็พดเพ้อเจ้ออวดตัวมันว่าแต่ก่อนอยู่เมืองสุโขไทยเปนคนดีไม่กลัว พระยาสุโขไทยจะทำไมไม่ได้ จึ่งลงมาทูลกล่าวโทษที่กรุง ในหลวงให้ตามสืบจับตัวก็จับไม่ได้ ถึงใครจะฆ่าก็ไม่ตาย ถึงจะเอาถ่วงน้ำเสียก็ไม่กลัว พระสงฆ์รูปหนึ่งเปนข่าวพระยาสุโขไทยไปขอน้ำมนต์ อ้ายภู่ก็อวดมาดังนั้น พระสงฆ์นั้นก็ไม่รู้จักอ้ายภู่ เปนแต่ได้ยินออกชื่อนาย จึ่งเอาความมาเล่าให้พระยาสุโขไทยฟัง พระยาสุโขไทยให้คนที่รู้จักตัวอ้ายภู่ไปสอดแนมดูก็รู้จักว่าอ้ายภู่แน่แล้ว ผลัดชื่อเสียว่าเถนจัน พระยาสโขไทยจึงขึ้นไปจากกรุง ริบไปคิดกับพระพรหมประสาทศิลปกรมการไปล้อมจับ อ้ายภู่โดดหนีลงน้ำว่ายข้ามน้ำไป พวกนั้นลงเรือพายไล่จับได้ตัวเมื่อจวนจะขึ้นฝั่งได้ ได้ตัวมาส่งที่กรุงวัน ๕ ฯ ๑ ค่ำ แล้วได้ให้ไต่ถามก็รับว่าทำ

เงินแดงจริง แลทำหนังสือให้คุมสักคนที่เข้าด้วยดังนั้นจริง คนโกง ๆ เช่นนี้มักหาเจ้านายพาล ๆ พอใจคบนักเลง ข้ากลัวคนพันนี้มันจะยุยงคนบ้า ๆ โง่ ๆ ให้ฮึกหาญบุ่นร้วบุ่นวัง จะก่อเหตุให้เจ้านายที่คบคนพันนี้หม่นหมองไป ข้าก็วิตกอยู่อีกว่าตัวข้าก็มีลูกมากรากดก รูปพรรณลูกเต้าหน้าตาก็ต่าง ๆ ขาวบ้างดำบ้าง กลัวคนพันนี้มันจะเที่ยวอวดว่ามันล่องหนหายตัวเข้ารั้วเข้าวังได้ จึงต้องคิดทำลายเสีย อย่าให้มันโวได้

ครอบครัวบุตรภรรยาของพ่อเพ็งดีอยู่หมด ไม่มีเหตุที่จะยอกมา จงเรียนพระยาราชทูตว่าแม่เข้านั้น ครรภ์ก็แก่แล้วแต่ยังไม่คลอด ให้นอนไม่หลับให้ไอมาก แต่เขาว่าเป็นตามเคยเมื่อครรภ์แก่ไม่เป็นอะไร

จงยอกนายพิจารณ์ว่า เจ้าพระยานิกรบดินทรอาการก็คลายแล้ว การศพท่านผู้หญิงลิ้มจะได้ทำวันแรม ๘ ค่ำ ๙ ค่ำ ๑๐ ค่ำ เดือนนี้สามวันที่วัดกัลยาณมิตร ภรรยานายพิจารณ์เข้ามาปฤกษาท้าวสมศักดิ์ว่า เมื่อการศพนั้นจะโกนผมได้ฤามิได้ ท้าวสมศักดิ์ว่าผัวไม่อยู่เห็นจะไม่ควร แลซึ่งท้าวสมศักดิ์ว่าไปดังนี้ ข้าไม่รู้ด้วยเลย ข้าก็เห็นว่าไม่ต้องการจะว่า เคยห้ามแต่ข้าในเจ้านายที่ไปทัพ

หนังสือที่จะฝากถึงตัวข้านั้น จะเริ่มขึ้นว่าข้าพระพุทธเจ้า เจ้าหม่นสรรเพธภักดี ขอพระราชทานกราบถวายบังคม แล้วกราบทูลมาให้ทรงทราบใต้ฝ่าลอองธุลีพระยาทด้วย (จนว่า) กราบทูลมาแต่เมือง— ค่ำ—ณวัน—ค่ำปี ดังนี้ก็จะควรดอก ฤาจะให้หม่อมราโชไทยฤาวานเสมียนอังกฤษเขียนเป็นภาษาอังกฤษมาก็ได้ แล้วจึงลงชื่อมา ข้าก็จะ

อ่านได้ แต่นอกห่อนั้นต้องลงอักษรไทยว่า “ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายในพระบรมมหาราชวัง” (ฤๅ) ในพระยาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ แล้วลงอังกฤษดังนี้

.....

.....

ดังนี้นอกห่อนอกถุงให้ได้ ทำอย่างเช่นมีมาก่อนนั้นลำยากแก่ข้านัก สามคราวแล้ว กลางทางที่เมืองสิงคโปร์ครั้งหนึ่ง ที่อาเดนครั้งหนึ่ง ที่อาเลกแซนเดอครั้งหนึ่ง หนังสือข้าได้ว่ามาด้วยความลำยากนี้ ก็ส่งมาหลายฉบับแล้ว แต่เห็นจะไม่ถึงมือพ่อเพ็งที่กลางทาง จะถึงในเมืองลอนดอนที่เดียว เพราะหนังสือส่งมากับเมล์จะเลยไปก่อน การที่จะเขียนหนังสือถึงตัวข้าเอง ดังให้อย่างมานี้ ถึงท่านพระยาราชทูตแลตริทูต แลหม่อมราโชทัยกับข้าหลวงกำกับ ๒ นาย เขาจะไม่ยอม ก็จงทำเปนหนังสือลับมาแต่พ่อเพ็งคนเดียวเถิด ด้วยพ่อเพ็งเปนคนเดิมต้นเรือนของข้า ข้าควรพูดกับเจ้าของตัวตรง ๆ ไม่ควรจะอ้อมค้อมไปหาคนห่าง ๆ ให้ข้าได้ความลำยากแลเปนคนนอกเศยนอกเลย อ่านหนังสือเดนคนอื่นอ่านไม่ชอบใจเลย หนังสือฉบับนี้ก็ล่าแล้วจะพบพ่อเพ็งที่เมืองลอนดอน ฤๅจะไปถึงต่อเมื่อกลับเสียแล้วก็ไม่ทราบ แต่อดไม่ได้ก็เขียนมากระนั้นแล ถ้าแม้นข้าได้หนังสือฝากพ่อเพ็งสักฉบับหนึ่ง ตรงตัวก็จะดีใจ ด้วยตั้งแต่ทูตไปหนังสือของทูตฝากมา ข้าไม่ได้ไว้ดูสักฉบับหนึ่งเลย อ้อนวอนมาหนักหนาแล้ว พ่อเพ็งจงได้สงสาร

เอนดูเถิด ด้วยการอื่น ๆ ข้าไม่ติเตียนอะไรเลย เสียใจนักแต่ที่ไม่ได้หนังสือฝากตรงตัวเท่านั้น ทูตไปทั้งทีนานถึง ๔ เดือนเศษมาแล้ว รู้สิ่งใดคิดการอะไรที่ควรได้จะได้ว่าเตือนสติให้ ปัญญามา ก็มัวแต่ต้องเขียนว่าเรื่องนี้เรื่องเดียวจนสิ้นเรี่ยวแรงแลเวลาไปเสีย ไม่ได้เขียนแลว่าเรื่องอื่นเลย

เมื่อวัน ๖ ๆ ๑ ค่ำ ได้ยินว่าลูกค้าอเมริกันที่กรุง ซื้อเรือฉลอมลำหนึ่งทำใบผ้าแล้ว แล่นออกไปทอดคอยรับจ้างจะรับคนนอกที่เข้ามาแลหนังสือฝากเข้ามาให้ถึงกรุงโดยเร็ว ครั้นเรือกำปั่นลำหนึ่งมาถึงก็แล่นออกไปรับกัปตันกับเมียกัปตันเข้ามา กัปตันนั้นเมาสุรามากคิดกันกับเจ้าของเรือแล่นต่อไปลำอื่นหลายลำ แล้วรับเอาหนังสือฝากในลำอื่นมามากกว่า ๓๐๐ ฉบับ แล้วแล่นเข้ามา ถูกลมอุตราจัดที่ชายชำแระใน พัดไปข้างอ่าวท่าจีนคนในลำเมาสุรานัก แก้เรือไม่ได้เรือล่มคนจมน้ำตายเสีย หนังสือฝากทั้งปวงก็หายหมด ได้ยินว่าหนังสือเลอรดกลาเรนดอนมาถึงกงสุลยินเยล ๓ ฉบับก็จมน้ำเสียไม่ได้ คุณพระยาศรีสุริยวงศ์แลท่านกรมท่าว่าอยู่ว่าเห็นหนังสือของพวกทูตจะมีมาแล้วแต่จะจมน้ำเสียพากันวิตกอยู่ ครั้นหนังสือยอกมาแต่อาเลกแซนเดอลงวัน ๗ ๆ ๑๕ ๑๑ ค่ำมาถึงครั้งนี้ ข้าก็คเนว่าหนังสือของทูตานุทูตที่จะยอกมาโดยขนบราชการก่อนฉบับนี้ แลที่หลังฉบับที่ส่งมาแต่อาเดนนั้นเห็นจะไม่มี แต่หนังสือสู ๆ สี ๆ ลับ ๆ ลอย ๆ นั้น ข้าไม่รู้ด้วย

ว่าดังนี้เพราะการที่ทูตไปถึงเมืองสุเอศ วัน ๕ ๗ ๑๓ ๑๑ ค่ำ แลเดิรบกไป
จะลงเรือที่เมืองอาเลกแซนเดอ ในวัน ๑ ๗ ๑๑ ค่ำนั้น คุณพระยาศรี
สุริยวงศ์ท่านได้ทรายก่อนหนังสือพวกนี้มาถึง ท่านบอกแก่ข้าหลายวัน
มาแล้ว ข้าได้รู้ก่อนนี้จริง ๆ จึงคาดคเนว่าเห็นหนังสือสู ๆ สี ๆ ลี ๆ
ลับ ๆ นอกขนบราชการ เปนแต่ลอบส่งมาแต่เจ๊กจีนลูกค้า ที่กว้างขวาง
ค้าขายในกรุงนั้นจะมี ว่ามาทั้งนี้เปนความสัตย์ความจริง

จดหมายมาณวัน ๓ ๗ ๑ ค่ำ ปีมเสงนพศก

ฉบับที่ ๒๒

พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน

จดหมายมายัง พระยามนตรีสุริยวงศ ราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี อุปทูต จมื่นมณเฑียรพิทักษ์ ตรีทูต หม่อมราโชทัยล่ามให้ทรายด้วยข้าพเจ้ากัยกรมหลวงวงศาธิราชสนิทกับท่านเสนาบดีคิดอ่านพร้อมกันว่าครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในปีรกาเบญจศกจุลศักราช ๑๑๗๕ เปนปีที่ ๕ ในราชกาลนั้น คิดเปนคฤศตศักราช ๑๘๑๓ มีแขกเทศปลอมเปนพระสงฆ์เข้ามาในกรุง เอาสิ่งของมาถวายในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย อ้างว่าพระสังฆราชในลังกาทวีปให้เข้ามาเยี่ยมเยียนพระพุทธสาสนาในกรุงเทพมหานคร ด้วยเหตุนี้เปนเดิม ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงได้ทรงพระปรารภเหตุนั้น ทรงพระราชศรัทธาให้มีสมณสาสนสมเด็จพระสังฆราชแลให้พระภิกษุสงฆ์ ๘ รูป ชื่อจันทโชติ คือพระสุธรรมไมตรี(๑) แลองค์อื่น ๆ คุมเครื่องพระราชอุทิศเปนพุทธบรรณาการออกไปถวายบูชาพระทันตธาตุในมาลิกมาฬกณเมืองเสงขัณฑนคร ในปีกุญสัปตศก จุลศักราช ๑๑๗๗ เปนปีที่ ๗ ในราชกาลนั้น คิดเปนคฤศตศักราช ๑๘๑๕ นั้นครั้งหนึ่งแล้วครั้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปีฉลูตรีศก

---

(๑) เข้าใจว่าพระสุธรรมไมตรี (ห้อง) ผู้ที่อยู่ณพระปฐมเจดีย์เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

จุลศักราช ๑๒๐๓ เปนปีที่ ๑๘ ในราชกาลนั้น คิดเปนคฤศตศักราช ๑๘๔๑ มีพระสงฆ์ชาวลังกาทวีปเที่ยวชนยทจาริกมาถึงกรุงเทพ ฯ แลเมื่อจะกลับไปได้ชักพาพระสงฆ์ในกรุงเทพ ฯ นี้ออกไปลังกาทวีป ครั้นพระสงฆ์กลับมาแจ้งการในลังกาทวีป ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบแล้ว จึงได้ทรงพระราชดำริห์จะจัดแจงการเหมือนครั้งในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อณปีมโรงฉศก จุลศักราช ๑๒๐๖ เปนปีที่ ๒๑ ในราชกาลนั้น คิดเปนคฤศตศักราช ๑๘๔๔ จึงได้ให้มีสมณสาสนสมเด็จพระสังฆราช แลสิ่งของเครื่องทรงพระราชอุทิศบูชาพระบรมทันตธาตุ ในมาลิกมาฬกณเมืองเสงขัณฑนคร กับไทยธรรมบางสิ่งเพื่อถวายพระสงฆ์ในลังกาทวีป มอบให้พระภิกษุ ๕ รูป คือพระสมุทมุนีแลองค์อื่น ๆ กับข้าราชการบางนายคุมออกไปบูชาที่พระทันตธาตุ ณเมืองเสงขัณฑนคร ในลังกาทวีปนั้นอีกครั้งหนึ่ง กับสืบทราบว่าครั้งแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาเก่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวหลายพระองค์ก็ได้ให้มีพระสงฆ์ผู้ใหญ่ ๆ กับขุนนางชื่อพระสุธรรมไมตรีแลอื่น ๆ ออกไปลังกาทวีปบูชาพระทันตธาตุ แลจัดแจงการพระพุทธสาสนาให้ตั้งอยู่แลเปนไป ได้เปนเกียรติยศแก่กรุงสยามสืบมาจนทุกวันนี้ แลครั้งนี้จึงคิดกันว่าจะจัดแจงให้พระสงฆ์บางรูป แลข้าราชการบางนายคุมสิ่งของเครื่องบูชาเปนพุทธบรรณาการอุทิศออกไปบูชาที่พระทันตธาตุอีกสักครั้งหนึ่ง ตามอย่างครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า

เข้าอยู่หัว เปนลำดับแผ่นดินมานั้นโดยสมควร เพราะฉนั้นขอสั่งมาให้ทูตา
นุทูตคิดอ่านกันไปพูดกับเลอรดกลาเรนดอนเสนาบดีผู้ว่าการต่างประเทศ
ว่าพระทันตธาตุณเมืองเสงขัณฑนครในลังกาทวีปนั้น เปนที่นับถือของ
ชาวสิงหฬทวีป ว่าเปนพระทนต์ของพระพุทธเจ้าแท้ ชาวประเทศอื่น
ที่ถือลัทธิพุทธสาสนาอย่างเดียวกันกับชาวสิงหฬทวีปนั้น คือไทย มอญ
พม่า เขมร ลาว ชาวประเทศจีนอินเดียเหล่านี้ ก็พลอยนับถือตาม
แต่โบราณมา เพราะเหตุนั้นแต่ก่อนมา พระเจ้ากรุงสยามในแผ่นดิน
ที่ล่วงแล้วไป ก็เคยทรงพระราชศรัทธาแต่งเครื่องพระราชอุทิศณเพาะ
เปนพุทธบูชาในพระบรมทันตธาตุ ณมาลิกมาฬก ในเสงขัณฑนคร
ในสิงหฬทวีปหลายครั้ง แต่ครั้งอำนาจเจ้าลังกาเก่ายังเปนไปอยู่นั้น
ได้ทราบว่าข้างฝ่ายสยาม พระเจ้าแผ่นดินก็ได้ทรงจัดแจงให้มีทูตานุทูต
เชิญพระราชสาสน แลคุมเครื่องมงคลราชบรรณาการออกไปทรงยินดี
เจริญทางพระราชไมตรีแก่พระเจ้าแผ่นดินด้วย ฝ่ายพระสังฆราชก็ได้
จัดแจงสมณสาสนกับเครื่องไทยธรรมของฝากถึงพระสงฆ์ผู้ใหญ่ในสิงหฬ
ทวีปด้วย พร้อมกับเครื่องพระราชอุทิศสักการบูชาพระบรมทันตธาตุ
แลผู้ครองฝ่ายสิงหฬทวีปที่เปนพวกเจ้าลังกาเก่า ก็ได้รับรองโดยทาง
พระราชไมตรี แลได้อนุเคราะห์นำทูตานุทูตให้ได้นมัสการพระทันตธาตุทำ
สักการบูชาในเวลาอันควร แลเมื่อทูตานุทูตกลับก็ได้มีพระราชสาสน
ตอบมาโดยทางพระราชไมตรี พร้อมกับสมณสาสนของพระสงฆ์ผู้ใหญ่
ในสิงหฬทวีป มาถึงพระสังฆราชาธิบดีในกรุงสยามด้วย ครั้นเมื่อ

แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น แผ่นดินสิงหฬทวิปทั้งสิ้นเปนของอังกฤษแล้ว ฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามก็ยังไม่ทรงทราบอย่างธรรมเนียมฝ่ายข้างอังกฤษถนัด เมื่อจะแต่งทูตานุทูตไปนมัสการพระทันตธาตุ ทำพุทธบูชาตามเคยโดยอย่างแต่ก่อน ก็ไม่ทรงทราบว่าผู้ครองฝ่ายอังกฤษจะชอบใจรับฤาไม่ ด้วยทราบว่าอังกฤษถือสาสนาอย่างอื่น พระทันตธาตุตกเปนแต่ของพระสงฆ์แลชาวเมืองที่ยังถือพระพุทธสาสนาอยู่ จึงได้ให้มีแต่สมณสาสนของสมเด็จพระสังฆราชไปถึงพระสังฆนายกในสิงหฬทวิป แลหนังสือขุนนางพนักงารการต่างประเทศนำไปถึงผู้ครองฝ่ายอังกฤษพอให้ทราบว่า พระสงฆ์แลคฤหัสถ์ฝ่ายสยามออกไปนั้น เพื่อธุระเยี่ยมเยียนด้วยการพระพุทธสาสนาเท่านั้นดอก ไม่เกี่ยวข้องด้วยการแผ่นดินเลย แลผู้ซึ่งออกไปนั้นก็ได้ไปถึงแลบูชาพระทันตธาตุสมพระราชประสงค์พระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามทั้งสองครั้ง แต่ลำบากบ้างด้วยเหตุต่าง ๆ เพราะเปนแต่การรับรองของพระสงฆ์ แลชาวเมืองสิงหฬทวิปที่ยังถือพระพุทธสาสนาอยู่นั้น พวกนั้นก็ไม่ใคร่จะมีสามัคคีต่อกัน พวกหนึ่งจะพาไปทางหนึ่ง พวกอื่นจะพาไปทางอื่น ว่ากล่าวถุ้มเถียงแย่งกันไปเย่อกันมา เพราะผู้เปนใหญ่ในแผ่นดินไม่ได้รับรอง แลบังคับบัญชาให้ไปในทางเดียวแลอย่างเดียว สิ่งของเครื่องที่ส่งออกไปเปนเครื่องพุทธบูชาแลไทยธรรมถวายพระสงฆ์นั้น ครั้นขึ้นบกแล้วก็มีผู้เกาะครองยึดไว้ให้ต้องเสียภาษี เมื่อพวกสยามซึ่งไปนั้นกลับมา บางทีก็มีหนังสือขุนนางผู้น้อยในผู้ครองข้างอังกฤษตอบมาบ้าง บางครั้งก็ไม่มี

ด้วยเหตุนี้ก็หาเปนเกียรติยศแก่กรุงสยามนักไม่ เปนแต่เห็นแก่การกุศลในพระพุทธสาสนา ซึ่งเคยประพฤติมาก็จัดแจงออกไปพอเปนอันสำเร็จในการพระราชกุศลเท่านั้น ก็บัดนี้กรุงสยามได้รับความพระราชไมตรีอันสนิท ด้วยพระเจ้ายริตาเนียซึ่งเปนพระเจ้าแผ่นดินใหญ่เปนเจ้าของเกาะสิงหฬลังกาแล้ว แลพระเจ้าแผ่นดินกรุงไทยในแผ่นดินประจุบันนี้ ก็ยังหาได้แต่งเครื่องพระราชอุทิศพุทธบูชา ให้ทูตสยามคุมออกไปนมัสการพระทันตธาตุไม่ พระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามบัดนี้ก็มีพระราชประสงค์จะใคร่ประพฤติตามอย่างแผ่นดินที่ล่วงแล้ว ถ้าแม้นจะแต่งทูตออกไป ถ้าผู้ครองข้างอังกฤษอยู่ในทวีปลังกาสิงหฬ รับรองให้เรียบร้อยสมควรแก่ทางพระราชไมตรี ให้ดีกว่าครั้งก่อนได้จะดีจะสมควรหนักหนา เลอรดกลาเรนดอนจะยังคับมาโดยสมควรจะได้ฤๅมิได้ ปฤกษาเลอรดกลาเรนดอนดูจะว่าอย่างไร อนึ่งถ้าได้ช่องจะว่าต่อไปก็คิดพูดว่าเล่นทีงเสียอีกอย่างหนึ่งลองดู เลอรดกลาเรนดอนจะว่าอย่างไร คือว่าเล่าเรื่องเก่าว่าได้ยินเล่าสืบมา ว่าก่อนนี้ไป ๓๐๐ ปี เมื่อครั้งพวกโปรตุเกศ ได้ครองทวีปลังกาสิงหฬอยู่ พระเจ้ากรุงหงสาวดีที่เรียกว่าเจ้าหงสาลันดำบ้าง พระเจ้าทศทิศวิไชยบ้าง ได้แต่งทูตไปขอซื้อพระทันตธาตุกับฝ่ายผู้ครองโปรตุเกศ ว่ากล่าวราคากันเปนเงิน ๓๓๓๐ ชั่งครั้นยอมกันแล้ว พวกชาวลังกาที่รักษาพระทันตธาตอยู่จะเอาส่วนเงินให้มาก พวกผู้ครองข้างโปรตุเกศจะให้แต่น้อยวิวาทกันขึ้น พวกลังกาจึงไปยุยงล่อลวงพวกทูตมอญ ว่าพระทันตธาตุนั้นมีฤทธิ์ พวกโปรตุเกศมาเอาไปว่าจะขายให้แก่มอญ ก็หนีกลับมาหาพวกลังกาสิงหฬ พวก

ลังกาสิงหฬพบที่กองดอกไม้เอาไปเก็บซ่อนเสียแล้ว เห็นโปรตุเกศจะต้องเอางาช้างฤๅอะไรทำรูปแทนลวงขายให้ไปแก่มอญ มอญคงจะไม่ได้พระทันตธาตุที่แท้ไป ครั้งนั้นพวกมอญที่เปนทูตไปก็ยังไม่ได้เห็นพระทันตธาตุไม่รู้จักถนัดว่าแท้ไม่แท้ ครั้นได้ฟังดังนั้นก็เกิดสงไสยขึ้นมาเสียดายเงินอยู่ ก็หาได้ซื้อมาเมืองมอญไม่ ก็บัดนี้ตั้งแต่โปรตุเกศครองเมืองมาจนถึงแผ่นดินเกาะลังกาสิงหฬตกเปนของอังกฤษ ก็นานมากว่า ๓๐๐ ปีมาแล้ว คนชาวทวีปสิงหฬลังกาก็กลายไปเข้ารีตสาสนาพระเยซูคฤศต์เสียมากแล้ว คนที่ถือพระพุทธสาสนาอยู่ดังเดิมนั้นเบาบางไปแล้ว ถ้าแม้นเลอรดกลาเรนดอนจะชักชวนให้พวกชาวลังกายินดียอมพร้อมกับผู้ครองข้างอังกฤษ ให้ขายพระทันตธาตุให้ผู้ครองข้างฝ่ายสยามด้วยราคาคล้ายกับครั้งผู้ครองข้างโปรตุเกศ จะขายแก่พระเจ้าหงสาวดีครั้งโน้นได้ เห็นผู้ครองข้างไทยจะยินดีซื้อเอาไปไว้บูชา ด้วยบัดนี้คนสยามที่เคยได้เห็นพระทันตธาตุจำได้ถนัดนั้นก็ยังมีตัวอยู่ แลผู้ที่นับถือนั้นก็มีมาก ถ้าเลอรดกลาเรนดอนคิดอ่านให้สำเร็จ พระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามเห็นจะทรงขอบคุณมาก แลคเนว่าชาวสิงหฬลังกาที่จะหวงแหนพระทันตธาตุนั้น ก็เข้าสาสนาพระเยซูเสียมากแล้ว พระทันตธาตุนั้นก็ไม่เปนของต้องการของอังกฤษดอก เห็นจะอยากได้เงินมากกว่าจะหวงพระทันตธาตุไว้กระมัง ว่ามาทั้งนี้ก็เปนการว่าเล่นดอก ถ้ามีที่ว่าก็ว่าเปนว่าเล่นเถิด ฯ

จดหมายมาณวัน ฯ ๗ ค่ำ ปี

(พระราชหัตถเลขาฉบับนี้ไม่ปรากฏวันเดือนปี บางทีจะเปนแต่ทรงร่างแล้วมิได้ส่งไป)

ฉบับที่ ๒๓

พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน

จดหมายมายัง พระยามนตรีสุริยวงศ ราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี อุปทูต จมื่นมณเฑียรพิทักษ์ ตรีทูต หม่อมราโชทัยล่าม จมื่นราชามาตย์ นายพิจารณ์สรรพกิจ ให้ทราบ ว่าวัน ๑ ฯ ๑ ค่ำ ๕ เรือสลุบกลไฟอังกฤษชื่อฝูรี รับเซอรอเบิตสจอมเบิก กงสุลอังกฤษคนใหม่ เข้ามาส่งถึงนอกหลังเต่าปากน้ำเจ้าพระยา เซอรอเบิตสจอมเบิกจึงให้คนอังกฤษลงเรือโบต คุมหนังสือห่อหนึ่งซึ่งได้รับมาแต่พระพิเทศพาณิชริบขึ้นมาส่งเวรกรมท่าว่าให้ถวายโดยเร็ว ห่อหนังสือนั้นได้ถึงมือข้าพเจ้าวัน ๒ ฯ ๑ ค่ำ ๖ ข้าพเจ้าได้แก้ออกดู เพราะในห่อนั้นสลักหลังเปนตัวอังกฤษว่า ถึงข้าพเจ้าเองหารู้ว่าหนังสือของทูตไม่จึงได้แก้ออกเห็นหนังสือแปดฉบับฤๅเก้าฉบับ สลักหลังว่าวางเวรกรมท่าฉบับ ๑ วางเวรกระลาโหมฉบับ ๑ ถึงพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ ๒ ฉบับ ถึงพระยาวิสูตรโกษาฉบับ ๑ ถึงคุณบ้านล่างฤๅบ้านกลางอย่างไรมิรู้ฉบับ ๑ ถึงคุณอะไรมิรู้จำไม่ได้แล้วฉบับ ๑ ฤๅ ๒ ฉบับลืมเสียแล้ว ถึงหลวงยักษา หลวงนาวา ฉบับ ๑ เปนแปดฉบับฤๅเก้าฉบับด้วยกัน ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่มีถึงข้าพเจ้าสักฉบับหนึ่ง ข้าพเจ้าก็ไม่ได้แก้ออกอ่านดอก คืนให้ท่านกรมท่าไปต่อหน้ากรมวงศา กรมอลงกฎแลเจ้านาย

อื่น ๆ หลายองค์ แลเจ้าพระยามุขมนตรี พระยานราราชมนตรี
พระยาโชฎึกราชเศรษฐี พระศรีสหะเทพ เห็นพร้อมกัน ข้าพเจ้าไม่ได้
อ่านเลยไม่ได้ฉีกเลยจริง ๆ สักฉบับหนึ่ง แต่ฉบับที่วางเวรกรมท่านั้น
ท่านกรมท่าฉีกออกที่นั่นเองแล้วท่านก็อ่านให้ฟัง เนื้อความก็เล่าเรื่อง
ที่ไปต่อไปจากเมืองอาเดน ซึ่งบอกมาแล้วแต่ครั้งก่อนจนถึงเมือง
อาเลกแซนเดอรียาจะลงเรือข้ามทเลแดงไปนั้น แลหนังสือนั้นลง
วัน ๗ ๑๕ ๆ ๑๑ ค่ำ แต่พระยาวรพงศ์พิพัฒน์เวลานั้นไม่อยู่ กรมวงศา
ให้ไปตามตัวมาได้แล้ว จึงได้ฉีกออกส่งให้ ข้าพเจ้าอ่านในหนังสือ
สองฉบับนั้น ฉบับหนึ่งความก็ลอกกันจากฉบับที่วางเวรกรมท่านั้นเอง
ฉบับหนึ่งเปนหนังสือสรรเพธภักดีว่าออกตัวออดแอดเข้ามาต่าง ๆ แล
เพราะความในฉบับหนึ่งก่อนนั้น ว่าให้กราบทูลพระกรุณาแลออกชื่อ
ข้าพเจ้ามาด้วยนั้น ก็ขอยใจแล้วที่มิยศอยู่ในเศษที่จะได้ฟัง ไม่เปน
คนนอกเศษนอกเลยไปทีเดียว แต่ว่าต้องอ่านหนังสือของเขาอื่นที่เจ้า
ของเขาอ่านเสียแล้ว ถึงกระนั้นเพราะออกชื่อข้าพเจ้า ๆ จึงจะตอยมา
โดยจริง ใบบอกที่วางเวรกรมท่า แลที่บอกมาถึงพระยาวรพงศ์พิพัฒน์
ครั้งนั้นก็ดี ครั้งก่อนนั้นก็ดี ข้าพเจ้าไม่ติเตียนดอกว่าเพ้อเจ้อยืดยาวไป
ฤๅว่าตื่นไป เมื่อเขียนมาได้มากก็ได้ฟังเลียดลออดี ถึงเขียนมา
ใช้ตัวผิด ๆ ก็พออ่านประจบประแจงเอาได้ดอกไม่เปนไร ถ้ามีธุระการ
งารมากจะบอกมาแต่ใจความสั้น ๆ ก็ไม่ว่าอะไรดอก เสียใจนักอยู่

อย่างเดียวแต่ที่ฉบับไม่ได้ ไว้แก่ตัวสักฉบับหนึ่งเลย ตั้งแต่ทูตานุทูตไป
แล้วจนบัดนี้ เมื่อเข้าของเขามีเขาก็เอาของเขาไปเสีย ถึงที่เมือ
จะแต่งหนังสือตอบจะจำชื่อตัวคนชื่อเมืองที่เปนคำแขกคำฝรั่งที่ข้าพเจ้าไม่
เคยเรียกก็ลืมไปเสีย เหมือนชื่อเมืองอาเดน เมืองสุเอศ เมืองอาเล็ก
แซนเดอริยา เมืองเหล่านี้เคยได้ยินบ่อย ๆ ก็จำได้ แลเมืองแขก
เตอเกสองเมือง ฤๅชื่อเจ้าแขกนั้น จำไม่ได้จะออกชื่อก็ไม่ถูก แล
การซึ่งทูตานุทูตรับความเชิญเจ้าเมืองแขก ที่พูดไม่รู้จักภาษากันเปน
แต่ได้ไปกินโต๊ะด้วยกันก็ดี แลความที่พูดจากันกับเจ้าแขกเตอเก
เมืองอะไรจำไม่ได้แล้วนั้นก็ดี ก็ชอบด้วยราชการอยู่แล้วทุกประการ
ควรสรรเสริญทั้งสิ้น ไม่มีที่ติเตียนอะไรดอก แต่ข้าพเจ้าเสียใจนักว่า
หนังสือข้าพเจ้าฝากไปถึงเนือง ๆ ตั้งแต่เดือนเก้าปลายเดือนมาจนบัดนี้
ที่เปนหนังสือถึงทูตานุทูตทั้งหกนายก็มี ถึงแต่ราชทูตอุปทูตก็มี ถึง
รายตัวต่าง ๆ ทุกคนก็มี ได้ส่งไปเนือง ๆ แลหนังสือนั้นได้ขึ้นเรือเมล์
วันใด พระพิเทศพาณิชย์บ้าง มิศเตอร์วิลสอนบ้าง เขาก็บอกเข้าไป
ให้ทราบ ว่าหนังสือได้ไปแล้วแต่เมืองสิงคโปร์ในวันนั้น ๆ ทุกครั้ง
แต่เห็นหนังสือจะล่วงไปคอยอยู่ในเมืองลอนดอนเสียหมด จะไม่ได้พบ
ในกลางทางที่เมืองสุเอศก็ดี เมืองอาเล็กแซนเดอริยาก็ดีเลยทีเดียว
ข้าพเจ้าคาดการว่าเดี๋ยวนี้ท่านก็จะถึงเมืองลอนดอนแล้ว เห็นท่านจะ
อ่านหนังสือเหล่านั้นคืนหนึ่งก็จะไม่หมดอีก ข้าพเจ้าอุสาหเขียนหนังสือ
ฝากให้ข่าวถึงท่านเนือง ๆ ดังนี้นั้น ด้วยคิดว่าท่านทั้งปวงก็ไม่เคยไป

ไกลไปนาน เมืองนี้ก็เปนบ้านง่อนเมืองแง่น แต่อยู่ที่นี่เองบางที
รายฎรก็มักตื่นกัน ประเดี๋ยวฦๅอย่างนั้นประเดี๋ยวลั่นอย่างนี้ ครั้น
ข้าพเจ้าจะให้ข่าวขาดระยะห่างไป ก็กลัวว่าท่านทั้งปวงจะวิตกไปว่า
เหตุอย่างไรมี จึงไม่มีหนังสือไปถึงหายไป อนึ่งบ้านเมืองก็ล้วนแต่
จากคารุง ๆ รัง ๆ เปนรังไฟรังผึ้น กลัวท่านทั้งปวงจะวิตกถึงบ้าน
เรือนว่าไฟจะไหม้ เพราะฉนั้นไฟไหม้ไต้ลนที่ไหนก็บอกไปทุกที ใคร
ไข้ใครตายฦๅถ้อยความอะไรมี ก็ออกชื่อออกเรื่องบอกไปทุกครั้ง
ก็เพื่อจะให้ท่านทั้งปวงได้ไว้ใจเปนแน่ ว่าบ้านเรือนบุตรภรรยาญาติ
ครอบครัวของท่านนอกจากที่ออกชื่อตามมีเหตุไปนั้นอยู่ดีอยู่สิ้น ท่าน
ทั้งปวงจะได้ตั้งหน้าคิดอ่านจัดแจงพูดจาว่าขานให้สมควรแก่ประสงค์ของ
ราชการแผ่นดินไปฝ่ายเดียว ไม่ต้องแลเหลียววิตกระวังหลัง ครั้นว่า
จะส่งฦๅบอกแต่การสำคัญ ๆ การเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่เคยบอกไป ก็
ถ้าเจ็กจีนที่เขากว้างขวางรับเอาหนังสือของบุตรภรรยา ฦๅคนสนิทชิด
เชื้อของคนบางจำพวกในทูตานุทูตคนใดคนหนึ่ง กล่าวไปด้วยเรื่อง
ไฟไหม้ไต้ลน ฦๅเหตุอะไรอันหนึ่งเล็กน้อยล่อม ๆ แล่ม ๆ ไปถึงใคร
สักคนหนึ่งในพวกทูตานุทูต ก็จะเกิดฦๅกันขึ้น ว่าได้ข่าวมาว่าไฟไหม้
ทีนั่นทีนี่ ฦๅเหตุนั้นมีเหตุนี้เกิด ก็จะเปนที่วิตกของท่านทั้งปวงไป
จะสงสัยว่าข้าพเจ้ายังคงความร้ายเสียไม่บอก จึงอุสาหบอกมาทุกสิ่ง
ทุกครั้งให้ทรายสิ้นสงสัย จนท่านเข้าใจคาดการได้เปนแน่ ว่านอก
จากเหตุที่บอกออกไปแล้ว เหตุอื่นไม่มีไม่ต้องวิตก แลเมื่อคิดไป

การที่ข้าพเจ้ายอกออกไปนั้น ควรจะคิดแล้วว่าเพื่อเจ้าไปตื่นไป ในกรุงนี้ขุนนางฤาษหาดเล็กตำรวจที่เรียกว่าเปนข้าราชการของเจ้าแผ่นดิน เขาตั้งบ้านเรือนอยู่ไกล ๆ เข้ามาเปนเวลาลางวันก็ไม่มา ก็หนังสือของทูตยอกมาถึงเขาให้ยอกแก่ข้าพเจ้า เขาอ่านทีเดียวแล้วเขาก็เอาไปเสียไม่ได้ฉบับไว้ ถึงที่จะเขียนหนังสือตอยไปก็จำไม่ได้ ฤาลืมไปจะอ่านอีกก็ไม่มีฉบับอยู่ที่ตัว ครั้นจะให้ไปตามเอามาก็ช้าไปลำยากไป ถ้าอย่างไรท่านจะเขียนฝากให้ถึงตัวข้าพเจ้าไม่ได้แล้ว จะฝากให้ถึงเมียข้าพเจ้าบ้างเปนไรดีกว่าฝากถึงขุนนาง ด้วยเมียข้าพเจ้าอยู่ในวังหมดไม่ได้อยู่บ้านต่างหาก ถึงกระนั้นจะฝากถึงเมียที่โกรธกันอย่าก็จะไม่ได้อ่าน ต่อให้ถึงเมียที่ชอบกันอยู่ เมื่ออยากจะอ่านเมื่อไรจะได้เรียกเอามาอ่านเมื่อนั้น เมียคนไรดีอยู่ เมียคนไรโกรธกัน สรรเพธภักดีทราบอยู่หมดแล้ว

ณวัน ๓ ๑๕ ๗ ๑ ค่ำ ข้าพเจ้าได้ชักชวนพระสงฆ์ แลรายฎรแล้วพากันขึ้นไปพร้อมด้วยกระบวรหลวง แห่พระไสยพระแสน มาแต่วัดเขมาภิรตาราม ชักไปณวัดประทุมวนาราม แล้วได้ทำบุญแลมีงารฉลองสามวันในอารามนั้น มีทั้งหุ่นโขนละคอน แลดอกไม้เพลิงเปนงารใหญ่ รายฎรก็ออกไปดูงารมากมาย ตัวข้าพเจ้ากับบุตรภรรยาก็ออกไปค้างอยู่ที่วังประทุมวันถึง ๔ คืน ไม่ได้กลับเข้ามาที่ในกรุงนี้ วังหน้าท่านก็ไม่เสด็จอยู่ ถึงกระนั้นในพระบรมมหาราชวังนี้ คุณศรีสุริยวงศ์ท่านรับเข้ามารักษา เพราะสมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อยไปอยู่ที่ประทุมวัน

กับข้าพเจ้าด้วยกัน ในพระบวรราชวังนั้นเจ้าพระยามุขมนตรี อยู่รักษาการทั้งปวงก็เปนปรกติเรียบร้อยดีอยู่จน ๆ ข้า ๆ กลับมา ด้วยเหตุนี้พึงรู้เถิด ว่าบ้านเมืองเราอยู่เปนปรกติดีอยู่ไม่มีเหตการณ์ใด ถ้าไม่ปรกติแล้วจะเปนอย่างนี้มิได้ อย่าฟังหนังสือเล็ก ๆ น้อย ๆ ของคนไพร่ ๆ หูเบา ๆ ฟังฦาเล่าผิด ๆ ถูก ๆ ยอกออกไปเลย

อนึ่งเมื่อวัน ๑ ๗ ๑ ค่ำ มีคนอังกฤษสองคนถือปืนเข้าไปในวัดโสมนัสวิหาร ไปยิงนกพิราบที่พระเจดีย์หลังพระวิหารหน้าพระอุโบสถ พระอริยมุนี[๑]มาห้าม อังกฤษสองคนก็กลับไป ครั้นช้ามาอีกสักโมงหนึ่งมีอังกฤษพวกหนึ่งเข้าไปทั้งลูกจ้างบ้างอังกฤษบ้างประมาณ ๑๐ คน ไปยิงนกที่พระเจดีย์อีก เวลานั้นเปนเวลาพระสงฆ์ลงไปทำวัดอยู่ในพระวิหาร พระสงฆ์องค์หนึ่งมาห้าม คนที่ยิงปืนไม่ฟัง เอาปืนกระทุ้งเอาพระสงฆ์ก็เกิดชกต่อยกลุ้มรุมตีรันกันขึ้น พระสงฆ์จับพวกอังกฤษได้ ๔ คน เอาตัวไปส่งพระอริยมุนี ๆ ถามว่ามาแต่ไหน ยอกว่าไปจากบ้านหมอบรัดเลริมวังกรมวงศา พระอริยมุนีว่าจะจับเอาพวกนั้นมาส่งที่วังกรมวงศา พวกพ้องของอังกฤษเข้ามาอ้อนวอนรับผิดรับชอบขอให้ปล่อยเสียเถิดอย่าเอาไปส่งเลย รับทำหนังสือสัญญาให้ว่าถ้อยความไม่ว่าแล้วขอให้เปนเลิกกัน พระอริยมุนีเอาหนังสือสัญญาไว้แล้วปล่อยตัวไป พวกที่อยู่บ้านหมอบรัดเลไม่พ้อง แต่พวกที่อยู่บ้านอื่น

---

(๑) พระอริยมุนี (ทับ) ได้เลื่อนเปนพระพรหมมุนีในปีนี้ ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้เปนสมเด็จพระวันรัตน

ไปพ้องแก่กงสุลคนเก่า ๆ มีหนังสือมาถึงกรมท่าอายัดพระสงฆ์ไว้ แล้วทำใบพ้องมาพ้องว่าพระสงฆ์ตี ความก็จะต้องชำระกัน แต่เสนาบดีผู้จะชำระเห็นว่าติดการฉลองพระที่ประทุมวันอยู่ ผัดไว้ว่าต่อวัน ๒ ฯ ๑ ค่ำ งารเลิกแล้วจึงจะชำระ พอถึงวันนั้นเข้ากงสุลคนเก่าก็มาคืนเสียว่า กงสุลคนใหม่มาถึงแล้วตัวเปนสิ้นธุระ ไม่มีอำนาจเปนกงสุลแล้วจะขอลากลับไป การที่จะชำระนั้นเปนธุระของกงสุลคนใหม่ ความก็ยังค้างกันอยู่ กงสุลคนใหม่นั้นได้จัดให้พระนายไวยวรนาถลงไปรับ พึ่งมาถึงกรุงในวันนี้แล้ว แลความก็ยังไม่ทันได้ว่ากันเพราะเขาพึ่งมาถึง ได้ยินว่ากงสุลคนนี้คุมพระราชสาสนแลสิ่งของที่สมเด็จพระนางเจ้ากรุงลอนดอนฝากมาให้ข้าพเจ้าบ้าง ขอกราบเรือให้ลงไปรับ แต่จะเปนสิ่งไรยังไม่ทราบ

แลการซึ่งอังกฤษเข้าไปยิงนกในวัดวาอารามนี้ แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้เกิดวิวาทที่วัดเกาะวัดสำเพ็งครั้งหนึ่งแล้ว พระสงฆ์กับอังกฤษติกัน พระสงฆ์ว่าอังกฤษข่มเหงเข้าไปยิงนกในวัด อังกฤษก็เถียงว่านกมิใช่สัตว์ของพระสงฆ์เลี้ยงอยู่อย่างเปดไก่ เปนสัตว์บินอยู่ในอากาศไม่มีเจ้าของ ครั้งนั้นตัดสินกันอย่างไร ข้าพเจ้าก็ไม่ทราบการก็สงบกันไป เมื่อครั้งมิศเตอร์ปากรับหนังสือสัญญาเข้ามาเปลี่ยน ขอทำหนังสืออธิบายสัญญานั้น ข้าพเจ้าก็ได้วิตกว่าวิไสยอังกฤษ วันอาทิตย์แล้วก็เที่ยวยิงนกเล่นเปนปรกติ ฝ่ายพระสงฆ์ไทยถือลัทธิว่าวัดเปนที่มิอภัยเปนที่อาไศรยของ นก, เนื้อ, ปลา,

ไม่ให้มีผู้ฆ่าผู้ฟัน ครั้นใครเข้าไปยิงนกในวัด ฤๅจับปลาหน้าวัดก็ว่าเกิน
เลยจับทุบถองตีโยย ได้ยินความดังนี้เนือง ๆ ครั้นอังกฤษเข้ามาค้า
ขายอยู่มากมาย กลัวจะเข้าทำลุยลายวัดวาอาราม ก่อให้เกิดถ้อย
ความอย่างนี้เนือง ๆ ข้าพเจ้าจึงได้ว่ากับท่านเสนายดี ที่ไปพูดกับ
มิศเตอร์ปากให้ว่ากล่าวขอเสียอย่าให้อังกฤษเข้าไปยิงนกในวัด แต่ฝ่าย
ท่านเสนายดีเล่า ท่านก็สนัดข้างยิงนกยิงหนูอยู่ด้วยกัน ที่ข้าพเจ้าว่า
ไปนั้นท่านจะเอาหูใส่ฤๅไม่เอาหูใส่ ท่านจะได้ว่าฤๅไม่ได้ว่าก็ไม่ทราย
เดียวนี้ท่านว่าท่านได้ว่าแล้ว แต่ส่วนข้าพเจ้าได้ดูหนังสืออธิบายสัญญา
ที่มิศเตอร์ปากทำนั้น ต่อเมื่อจะเสร็จกันแก้ไม่ได้แล้ว เห็นว่าการ
อันนี้ไม่มีว่าไว้ จึงได้ว่ากับมิศเตอร์ปากเอง ว่าวิสัยพระสงฆ์ในพระ
พุทธสาสนาถือว่าจะดูการฆ่าสัตว์ต่อหน้าไม่ได้ แลที่ใดเปนที่วัดที่นั้น
เปนที่ให้อภัยแก่สัตว์ ไม่ให้มีผู้ใดมาฆ่ามาฟันสัตว์ที่อาศรัยอยู่
แลการที่จะรักษาดังนั้นแผ่นดินต้องเปนที่พึ่ง วิสัยแผ่นดินก็จะต้อง
ให้พลเมืองถือสาสนาตามใจตัว เพราะฉนั้นจะขอเสียอย่าให้อังกฤษ
ยิงนกในวัดแห่งใดแห่งหนึ่งเลย ความก็ได้เกิดมีมาแต่หลังครั้งหนึ่ง
แล้ว มิศเตอร์ปากจดหมายเอาถ้อยคำข้าพเจ้าไป ว่าจะยอกกับเซอยอน
โบวริงแล้วก็นิ่งไป แลครั้นมาเกิดความอย่างนี้ขึ้นอีก ฝ่ายอังกฤษ
ก็ว่าไม่รู้ถืออยู่ว่าไม่ผิดความจะว่ากับกงสุลใหม่ จะตกลงมิตกลง
อย่างไรก็ไม่ทราย ก็ถ้าความมิตกลง เขายอกกล่าวขึ้นไปลอนดอน

อย่างไร เมื่อทูตานุทูตยังอยู่ในกรุงลอนดอน ถ้าเขาต่อว่าก็โปรด
ช่วยว่ากล่าวชี้แจง ดังความข้าพเจ้าว่ามานี้ด้วย

อนึ่งกฎหมายฝ่ายไทย ข้าพเจ้าก็ได้ประกาศไว้แต่ก่อนทำหนังสือ
สัญญากับอังกฤษ ว่าอำเภอกองตระเวนน้อยตัวคนพาลมาก ถิ่นฐาน
บ้านเรือนของใครใครรักษา ถ้ามีผู้บุกรุกอุกอาจเข้ามาก่อการเหลาะ
วิวาทติรันฟันแทงในรั้วในกำแพงที่ถิ่นฐานบ้านของใคร ให้เจ้าบ้าน
เปนชนะผู้บุกรุกเปนแพ้ ถึงจะมีบาดแผลก็ไม่ว่าให้ได้เบียปรับเลย
กฎหมายดังนี้ข้าพเจ้าก็ได้บอกแก่มิศเตอร์ปาก แลได้เขียนคำประกาศ
ฉบับไทยให้ด้วยแล้ว ก็แลที่อังกฤษยิงนกวิวาทกับพระสงฆ์ครั้งนี้ ก็เปน
ที่ริมพระเจดีย์ อยู่ในกำแพงชั้นในของวัดที่มีกำแพงถึงสองชั้น มิใช่
จะเปนวัดโถงวัดร้างว่างเปล่าเหมือนวัดสวนจนรู้ยากว่าวัดฤๅไม่ใช่วัดเมื่อ
ไรมี แผนที่วัดนั้นลางคนในพวกท่านทูตานุทูตก็จะได้เห็นจำได้อยู่แล้ว
ซึ่งยอกมาทั้งนี้พอให้ท่านรู้ไว้ ถ้าไม่มีใครว่ากล่าวอย่างไรก่อน ก็อย่า
เพ่อไปเกากวนวุ่นวายขึ้นก่อนเลย ฯ

จดหมายมาณวัน ๓ ฯ ๑ ค่ำ ปีมเสงนพศก

ฉบับที่ ๒๔

พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน

จดหมายมาถึง พระยามนตรีสุริยวงศราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดีอุปทูต จมื่นมณเฑียรพิทักษ์ตรีทูต หม่อมราโชทัยล่าม แลจมื่นราชามาตย์ นายพิจารณ์สรรพกิจ ข้าหลวงกำกับเครื่องราชบรรณาการ ให้ทราบ ด้วยเซอรอเบิตสจอมเบิกกงสุลอังกฤษคนใหม่ มาถึงกรุงแล้วในวัน ๕ ๗ ๑ ค่ำ แล้วให้หนังสือมาถึงข้าพเจ้าว่า ได้ถือพระราชสาสนสมเด็จพระนางพระเจ้ากรุงลอนดอนวิกตอเรีย เข้ามาสองฉบับ ให้ข้าพเจ้าฉบับหนึ่ง ถวายวังหน้าฉบับหนึ่ง กับเครื่องราชบรรณาการหลายสิ่ง แต่ได้มากับตัวแต่ ๓ สิ่ง กระบี่ฝรั่งทำอย่างพระขรรค์ ๑ ปืนไมเนไรเฟอลเครื่องเงิน ๑ กับตัวอย่างเงินเหรียญอังกฤษ แลอย่างเงินเหรียญไทย ตามอย่างซึ่งมิศเตอร์ปากเอาออกไปนั้น ๒ หีบหนังเล็ก แลว่าเครื่องทำเงินเหรียญเครื่องยิบฝ้าย แลสิ่งอื่นหลายสิ่งก็มีมาด้วย แต่ยังมากับเรือกำปั่นแล่นใบอ้อมทางเขปคุดโหบ ยังไม่มาถึงเมืองสิงคโปร์ เมื่อเซอรอเบิตสจอมเบิกมาจากเมืองนั้น แต่เห็นว่าคงจะตามมาโดยไม่ช้า แลเซอรอเบิตสจอมเบิกได้ส่งมาแต่หนังสือของเลอรดกลาเรนดอนถึงข้าพเจ้าก่อน ความใน

หนังสือนั้นว่าขอกความว่าพระเจ้ากรุงลอนดอน ตั้งเซอรอเบิตสจอมเบิก
คนนี้ มาเปนกงสุลในเมืองไทย แลว่าสรรเสริญเซอรอเบิตสจอมเบิก
ไปต่าง ๆ รับรองมาว่าเปนคนดีแท้ แลว่าตั้งแต่นี้ไปผู้ครองฝ่ายสยาม
จะให้หนังสือบอกกล่าวขึ้นไปถึงผู้ครองฝ่ายอังกฤษณกรุงลอนดอน คือ
พระราชสาสนแลหนังสือเสนาบดี ก็ให้มอบให้เซอรอเบิตสจอมเบิกรับ
ส่งไปเถิด อย่าให้ต้องส่งไปเมืองฮ่องกงอย่างแต่ก่อนเลย ถึงพระ
ราชสาสนแลหนังสือเสนาบดีณกรุงลอนดอน ก็จะส่งมาตรงถึงเซอรอ
เบิตสจอมเบิก ให้ส่งที่กรุงนี้เทอญ ไม่ต้องส่งมาฮ่องกงอ้อมค้อมไป
ให้ป่วยการวันไม่ต้องการ แลยอกว่าครั้งนี้เซอรอเบิตสจอมเบิกได้เปน
ผู้รับเครื่องราชบรรณาการมาใช้แทนของที่ตกน้ำที่เมืองสิงคโปร์ แต่ครั้ง
ก่อนนั้นด้วยเท่านั้น แต่พระราชสาสนนั้นเซอรอเบิตสจอมเบิกยังไม่ได้
ส่ง ขอให้แห่แหนแลแต่งรับรอง ดังครั้งมิศเตอร์ปากเข้ามานั้น
ข้าพเจ้าก็ยอมทำตามนัดจะรับต่อวัน ๒ ๑๑ ๑ ค่ำ ด้วยจะต้องจัดแจงการ
รับให้สมควร แลในวัน ๗ ๑๑ ๑ ค่ำ เซอรอเบิตสจอมเบิกขึ้นมาหา
ข้าพเจ้า เอาดิโปลมา ของพวกรอยาลแอศตรอนนอมิกอลสอไซยิติ
ตั้งแต่งข้าพเจ้าเข้ามาให้เปนผู้เข้าพวกด้วย แลหนังสือมาจากอังกฤษ
มีชื่อบ้างมาส่งให้ข้าพเจ้า ในเวลานั้นก็ไม่ได้พูดด้วยราชการอะไรเปน
แต่พูดการเล่นต่าง ๆ ทั่วนั้น ดูเปนหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสเบิกบานดี
อวดแต่ความรู้วิชาหาของประหลาด ๆ ไปไม่ได้ว่าหยุกหยิกรบกวนอะไร
ชอบกลอยู่ ครั้นวัน ๒ ๑๓ ๑ ค่ำ ก็ได้พร้อมกันแห่พระราชสาสนเหมือน

ครั้งมิศเตอร์ปาก แล้วก็ได้เลียงดูกงสุลคนใหม่คนเก่า แลเสมียน แลล่ามแลหมอ ๗ คนด้วยกันเสร็จแล้ว แลในพระราชสาสนนั้น มีความแต่ว่าพระเจ้ากรงลอนดอนได้ฟังข่าวว่าเครื่องราชบรรณาการซึ่งมาครั้งก่อน เปนอันตรายเสียโดยมากที่เมืองสิงคโปร์ก็เสียพระทัย ครั้นจะหามาใช้แก้ไขใหม่โดยเร็วก็ลำบาก เพราะบ้านเมืองห่างกันนัก ด้วยของดี ๆ จะทำขึ้นก็ช้าจึงต้องรอมานาน บัดนี้ของทั้งปวงจัดเสร็จแล้ว ได้มอบของเหล่านั้นที่มีบาญชีกำกับมาด้วย แก่เซอรอเบิตสจอมเบิก ซึ่งตั้งให้เปนกงสุลเข้ามาอยู่ในกรุง แลว่าในของเหล่านั้น ของสิ่งหนึ่งเห็นว่าจะเปนประโยชน์มาก คือเครื่องกดบิบฝ้าย ขอถวายเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีเปนที่เพลิดเพลิน แต่ของนอกนั้นจัดแจงทำตามคำมิศเตอร์ปากว่า สิ่งไรจะเปนของต้องการในกรุงก็จัดเข้ามาแทนที่ของเก่าที่เปนอันตรายเสียนั้น ใจความในพระราชสาสนนั้นเพียงเท่านี้

แลในบาญชีนั้น เครื่องทำเงินเหรียญสามสำรับ ซึ่งได้ออกชื่อไว้แต่ก่อนก็มีมาด้วย แลของอื่นหลายสิ่ง อย่าให้ต้องออกชื่อช้าไปเลย ข้าพเจ้าได้ปฤกษากับเซอรอเบิตสจอมเบิก ว่าจะริบตอบพระราชสาสนแลตอบหนังสือเลอรดกลาเรนดอนไปโดยเร็ว ให้ทันทูตไทยยังอยู่ในเมืองนั้น เซอรอเบิตสจอมเบิกก็รับว่าจะยินดีรับไป แต่ครั้นมาคิดดูเห็นว่าของบรรณาการก็ยังมาไม่ถึงพร้อม ได้มาถึงแล้วแต่ของที่ออกชื่อแล้วข้างต้นนั้น ครั้นจะรับไปในพระราชสาสนว่าได้รับแล้ว

หมดก็จะเปนปดไป ครั้นจะว่าได้รับแต่เท่านั้นยังไม่ได้รับเท่านั้น ก็จะเปนจู้จี้จุกจิกไปด้วยของเล็กน้อย จึงจะขอรออยู่ก่อนจนกว่าของจะครบว่าดังนี้เซอรอเบิตสจอมเบิกก็เห็นชอบด้วย เพราะฉนั้นจึงบอกมาให้ท่านทูตานุทูตทั้งปวงรู้ ถ้าอย่างไรจงให้ข่าวแก่เลอรดกลาเรนดอนเถิด ว่าพระราชสาสนแลหนังสือเลอรดกลาเรนดอน ได้รับแล้วในวันกำหนดคงจดหมายมานี้ แต่ที่ตัวกงสุลเซอรอเบิตสจอมเบิกนั้นเปนคนพึ่งมาถึงใหม่ ยังไม่รู้อัธยาศรัยปรกติว่าอย่างไร ครั้นจะชมมาว่าดี ก็จะเปนยกยอเร็วนักไป แต่ถึงกระนั้นวิสัยคนจะเปนอย่างไรดูหน้าตาท่วงทีก็ไม่ไกลกว่าปรกตินัก เหมือนอย่างกงสุลหิลลิเยอ เมื่อแรกพอเข้ามาก็ทำหน้ายิ้มแย้มแจ่มใส พอมาอยู่ได้สองสามวันก็จะเร่งเอานั่นเอานี่ ครั้นตอบไม่ทันให้ไม่ทันก็ขู่ข่มขี่ว่าจะฟ้องจะร้องจะเอาเรือรบเข้ามาทีเดียว ใช้สายเอกไปทุกประการ ขู่ไทยเว้นก็แต่ละวัน กงสุลยิลเยนนั้นเห็นเปนสันดานเจ้าทุกข์เจ้าร้อน ออดแอดไม่ยิ้มแย้มแจ่มใส ถึงไม่เปนคนดุร้ายอะไร ก็เปนทุกข์เปนร้อนทอดถอนนัก หน้าตาเหนียวเตียว แต่คนนี้เห็นเบิกบานดี ได้ยินว่าไปหาคุณพระยาศรีสุริยวงศ์ ไปว่าว่าตัวนั้นได้เคยไปเปนกงสุลอยู่มาหลายเมืองแล้วก็ไม่เคยไปก่อวิวาทให้เกิดขุ่นเคืองกับบ้านหนึ่งเมืองใดเลย ให้สิบเอาเถิด

แลความเรื่องอังกฤษกับพระสงฆ์วัดโสมนัสวิหารติกันนั้นวัน ๗ ๑๑ ๑ ค่ำ กงสุลคนใหม่กับกงสุลคนเก่า พร้อมกันขึ้นมาที่วังกรมวงศา ขอให้นิมนต์พระราชาคณะผู้ใหญ่มาหลายองค์ แล้วรับว่าซึ่งพวกอังกฤษ

เข้าไปยิงนกในภายในกำแพงวัดนั้นพวกอังกฤษผิด แต่พระสงฆ์ที่ลง
มือทุบตีนั้นแรงนักไป อังกฤษถูกเจ็บแตกหักมาก จะขอให้เสียค่า
ยาให้ แลขอให้ทำขวัญเสียข้างให้ความเปนแล้วกัน ตั้งแต่นี้ไปกงสุล
คนใหม่จะประกาศ ห้ามมิให้อังกฤษเข้าไปยิงนกในวัดใดวัดหนึ่งเลย
เปนอันขาด แต่พวกอังกฤษพอใจเข้าไปเที่ยวชมวัดอยู่มาก เมื่อเข้า
ไปดี ๆ ขออย่าให้พระสงฆ์ห้าม ถ้าใครเข้าไปยิงปืนที่ในวัดให้กลุ้ม
รุมกันจับเอาตัวมาส่งที่กงสุล ๆ จะทำโทษให้ แลเงินทำขวัญอังกฤษ
นั้น กรมวงศารับจะใช้ให้สามชั่งกับค่ายาโดยสมควร พระสงฆ์ไม่
ต้องเสีย ซึ่งกงสุลมาว่าความครั้งนี้ ก็เปนอ่อนน้อมเรียบร้อยอยู่
ไม่เอิกเกริกเกะกะเหมือนครั้งหิลลิเยอ

แลเครื่องพิมพ์ทำเงินเหรียญนั้น จะเปนอย่างไรก็ยังไม่รู้ยังไม่
มาถึง เปนแต่ได้เห็นในบาญชีก็ว่าเปนสามสำรับดังจดหมายมาก่อน
แลแบบตราที่จะติตามแบบไทย เปนรูปเหรียญอย่างไทยนั้นบาญชีว่ามี
แต่สองสำรับ คือกดข้างหน้าสำรับหนึ่ง กดข้างหลังสำรับหนึ่งเท่านั้น
แลของที่จะทำนั้นจะเปนของมักยับง่ายหรือจะยับยากอย่างไรก็ยังไม่รู้
อื่นจงตารูปมงกุฎรูปจักรที่ทำมานั้น ก็ยังเคลื่อนคลาดอยู่ไม่สู้ชัดเปน
ฝีมือของไทยแท้ ถ้าอย่างไรอย่างที่สรรเพชญภักดีเอาไปนั้น จะให้
เขาทำให้อีกสักสองสำรับสามสำรับให้ใช้ในเครื่องนี้ได้ก็จะดีอยู่ จง
เอาใจใส่ด้วย

วังหน้านั้นเมื่อวัน ๒ ๗ ๑ ค่ำ ท่านเล่นเรืออยู่ที่ทเล แต่พอแลเห็นเรือกลไฟฝูรีแล่นเข้ามาถึงที่ทอดสมอนอกหลังเต่า ท่านก็แล่นเรือมาประทับริมเรือกลไฟฝูรียิงสลุตรับแล้วเสด็จไปทอดพระเนตรตามเคยของท่านแล้ว ท่านก็เสด็จกลับขึ้นมากรุงถึงวังวัน ๕ ๗ ๑ ค่ำ พอเสด็จมาถึงท่านก็มีหนังสือมาถึงข้าพเจ้าว่าท่านเสด็จมาถึงแล้ว แต่ว่าจะเสด็จลงมาหาข้าพเจ้ายังไม่ได้ ประชวรตกพระเสมหพระโลหิตไปแล้ว พระยาทถลอกกำเริบไข่ดันบวมเดิรกโยกกเยก ผัดต่อ ๒—๓ วันจึงจะเสด็จมาได้ ท่านก็ยังไม่ลงมาจนวัน ๗ ๗ ๑๑ ๑ ค่ำ ข้าพเจ้าให้บุตรชายบุตรหญิงข้าพเจ้าไปเฝ้าเยี่ยมประชวร ท่านก็ยังยอกป่วยออดแอดอยู่นั้นแล กำหนดว่าจะเสด็จลงมาทอดพระเนตรแขกเมืองในวัน ๒ ๗ ๑๓ ๑ ค่ำ แต่เมื่อเวลาแขกเมืองท่านก็ไม่ได้เสด็จมา ได้ยินกำหนดว่าที่พระยวรราชวัง จะรับแขกเมืองในเวลาพรุ่งนี้วัน ๔ ๗ ๒ ค่ำ ฯ

จดหมายมาวัน ๓ ๗ ๑๔ ๑ ค่ำ ปีมะเสงนพศก

ฉบับที่ ๒๕

พระราชหัตถเลขาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์แลเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี

จดหมายมายัง พระยามนตรีสุริยวงศ์ราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดีอุปทูต ให้ทราบ ว่าตั้งแต่ทูตออกไปแล้ว หนังสือของทูตที่ฝากมาได้เข้าหข้าพเจ้าแต่สามครั้งคือ หนังสือที่ฝากมาเมื่อถึงเมืองสิงคโปร์ ครั้งหนึ่ง ได้เมื่อกลางเดือนสิบ เมื่อถึงเมืองอาเดนครั้งหนึ่ง ได้เมื่อกลางเดือนสิบสอง เมื่อถึงเมืองอาเลกแซนเดอริยาครั้งหนึ่ง ได้เมื่อแรมเดือนอ้าย แลหนังสือซึ่งท่านจะได้บอกส่งมายังกรุง เมื่อท่านถึงกรุงลอนดอนแล้วหรืออยู่ที่กรุงลอนดอนนั้น ยังไม่ได้ข่าวเข้าหูข้าพเจ้าสักฉบับหนึ่งเลย แลเดียวนี้กาลก็ขวนกลางเดือนยี่แล้ว ถ้าข้าพเจ้าจะฝากหนังสือขึ้นไป เห็นว่าทางก็ไกลนักจะส่งออกไปแต่กรุง กว่าจะถึงเมืองสิงคโปร์ ๒๐—๒๕ วันบ้าง ตั้งแต่เมืองสิงคโปร์กว่าจะถึงกรุงลอนดอนก็ตั้งแต่ ๔๐ วันขึ้นไป ถึงหนังสือจะฝากลงมาแต่กรุงลอนดอนกว่าจะถึงกรุงนี้ก็ช้าเหมือนกัน ตั้งแต่ ๖๐ วันขึ้นไป ครั้นข้าพเจ้าจะฝากหนังสือไปในแรมเดือนยี่นี้ กว่าจะถึงกรุงลอนดอน คเนกาลเห็นว่าจะไปถึงเมื่อทูตกลับแล้วดอกกระมัง เพราะว่าข้าพเจ้ายังไม่ได้ฟังข่าวมาเลย ว่าท่านทูตานุทูตจะได้อยู่ที่กรุงลอนดอนนานสักเท่าไร แลจะเที่ยวไปข้างไหนบ้าง จะกลับ

เมื่อไรเปนแน่ ถ้ารู้ให้ถึง ถ้าเห็นว่าจะไม่ทันก็จะได้ไม่ฝากไป เพราะหนังสือจะไปพลัดกับทูตเสียไม่ต้องการ ถ้าท่านจะช้าอยู่ในกรุงลอนดอนนาน เมื่อตั้งแต่กลางเดือนยี่ไป ท่านจะไม่ได้หนังสือฝากก็อย่าให้ตกใจว่าจะมีเหตุเภทไภยอย่างไร ไม่มีอะไรดอกในกรุง ๆ นี้ก็สบายดีเปนปรกติอยู่

อนึ่งกรมวงศากับคุณศรีสุริยวงศ์ ท่านว่าท่านสิบทราบธรรมเนียมในกรุงลอนดอน ว่าทูตต่างเมืองไปจะมีธรรมเนียมให้อยู่ได้แต่ ๖๐ วัน เพราะฉนั้นท่านคาดการว่า เห็นทูตจะไปถึงในข้างขึ้นเดือน ๑๒ บัดนี้ถึงขึ้นเดือนยี่แล้วเห็นทูตจะได้กลับอยู่แล้ว ถึงหนังสือไปก็จะไม่พบ แต่ข้าพเจ้าจะเชื่อเอาเปนแน่ก็ไม่ได้ ด้วยว่าทูตไทยไปแต่ไกล เปนทูตแปลกประหลาด ไปถึงก็เปนฤดูหนาวนัก หรือขุนนางอังกฤษเขาจะคิดกันกักให้พักอยู่จนสิ้นฤดูหนาวอย่างไรก็ไม่ทราบ ถ้าหนังสือฉบับนี้ไปถึงท่าน ก็รีบบอกข่าวมาให้แจ้งความด้วย

อนึ่งหิบใส่ยามียามากหลายอย่าง กับหนังสือสมุดเล็กสำหรับบอกให้ใช้ยาเหล่านั้นก็มีกำกับอยู่ด้วย เปนของใช้ตามที่ห้างบ้าง ที่เรือรบบ้าง เรือค้าขายบ้าง ขอท่านได้เอาใจใส่หามาให้ข้าพเจ้าสักหิบหนึ่งกับหนังสือสำหรับหิบด้วย ฯ

จดหมายมาณวัน ฯ ๒ ค่ำ ปีมะเสงนพศก

ฉบับที่ ๒๖

พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน

จดหมายมายัง พระยามนตรีสุริยวงศ์ราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดีอุปทูต จมื่นมณเฑียรพิทักษ์ ตรีทูต แลหม่อมราโชทัยล่าม ให้ทราบ ว่าคนในกรุงนี้อยู่บ้านเดียวเมืองเดียวกัน ก็ย่อมพัวพันปติพัทธนับถือกันทางนั้นทางนี้ยุ่งไป คือเปนพี่น้องข้างตัวบ้างพี่น้องข้างเมียบ้าง โดยที่สุดจนพระก็เปนครูบาอาจารย์ของตัวบ้างของเมียบ้าง แม้นคนคนเดียวประเดี๋ยวไปนับถือพวกนี้ ประเดี๋ยวไปนับถือพวกนั้น แต่จะรู้ตามก็ไม่ทันเลย เปรียบเหมือนตาพ่อแต่ก่อนเห็นตะแก่นับถือชาวบ้านในคลองบางหลวง ว่าเปนพวกพ้องของแก มาภายหลังแกก็ว่าชาวแพบางยี่ขันเปนพวกพ้องของแกไปเสียทั้งพวกทั้งผู้หญิงผู้ชาย แล้วแกก็ว่าชาวแพปากคลองบางลำภูเปนพวกพ้องของแก แล้วแกก็ว่าพวกจอมมารดาอิ่มพระองค์เจ้านิเวศน์เปนพวกพ้องของแก เดี๋ยวนี้แกก็ว่าพวกบ้านพระยาศรีสหเทพเพ็งเปนพวกพ้องของแก[๑] แต่คนคนเดียวการก็ยักย้ายไปอย่างนี้ ก็เหมือนพวกทูตที่ไปทั้งหกนายนี้ จะมีพวกพ้องยักย้ายไขว้เขวไปทางไหน ข้าพเจ้าก็รู้ไปไม่ทั่วเลย อนึ่งตัวข้าพเจ้าก็เปนหูช้างหูม้า

(๑) ด้วยได้บุตรีพระยาศรีสหเทพเปนภรรยา

เปนธรรมดาของในหลวง ความดีความเจริญของใคร ๆ ก็ไม่ใคร่จะพ้ง
คือใครจะไปข้างไหน ๆ ได้เมียมาก็ดี ฤาอยู่กับบ้านเกียวผู้หญิงได้ก็ดี
ใครจะแต่งงารย่าวสาวปลกเย่าสร้างเรือนกับใครก็ดี ใครจะทำการค้า
ขายมีกำไรได้เงินทองก็ดี ใครจะเล่นเบี้ยเล่นโปเล่นหวยได้เงินได้ทอง
ก็ดี ใครจะว่าถ้อยว่าความได้สินบลก็ดี ความสวัสดิมงคลเช่นนี้ ๆ ยิด
แล้วยิดเล่าไม่มีใครบอกให้ในหลวงได้รู้เลยทีเดียวก็จะย่อมรู้อยู่แล้ว
ก็ถ้าการอะไรเปนอัปมงคลคือการไข้การตาย การวุ่นวายไฟไหม้ไต้ลน
ถ้าอย่างนั้นแล้วให้ในหลวงรู้เร่วทีเดียว ถึงคนอื่น ๆ ยังไม่ทันรู้ในหลวง
ก็รู้เสียก่อนทีเดียว ก็เพราะฉนั้นเดียวนี้ท่านผู้ใดจะเปนพวกพ้องของทูต
ผู้ใด ในหลวงก็รู้แต่ที่ปรากฏ ๆ อยู่ ที่ประจักษ์ ๆ อยู่โดยวงศญาติ ก็ที่
เกียวข้องกันข้างลูกข้างเมียลับ ๆ ฦก ๆ ก็ไม่อาจล่วงรู้ ก็เพราะฉนั้น
ข่าวดีของใคร ๆ ก็ไม่รู้ที่จะหยิบยอกมา จะยอกได้แต่ข่าวร้าย ถึงกระนั้น
เมื่อข่าวร้ายจะมีแก่ตัวใครก็ไม่รู้ที่จะยอกมา เพราะไม่รู้ว่าตัวใครเปนพวก
ของใคร จะยอกได้แต่ข่าวไข้ข่าวตายของคนที่เปนพระสงฆ์ในตำแหน่ง
แลข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในพอให้รู้ เผื่อผู้ตายจะเปนพวกพ้องเกี่ยวข้อง
ข้างใคร ก็จะได้รู้แต่ไกลไม่ต้องมาโอ้อิ้นเมื่อถึงบ้าน ราชาคณะตาย
ถึงสององค์ คือสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดมหาธาตุองค์หนึ่ง(๑)
เปนโรคท้องมาร พระธรรมวิโรจน์ วัดสมอรายองค์หนึ่ง เปนโรคหืด

---

(๑) สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม)

เรือรังมานาน ข้างในคือเจ้าจอมมารดากรมหมื่นไกรสรวิชิตคนหนึ่ง เปนโรคชรา ข้างหน้าคือหลวงเทพรจนา เจ้ากรมช่างยนคนหนึ่ง เปนโรคนิ่ว บัดนี้นายพลับผู้ยศตรเปนที่แทนแล้ว ขนธสิทธิ์ เขียว หลาน ท้าวเทพากรคนหนึ่ง เปนโรคท้องมารคล้ายสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ กับมารดานายพิจารณ์สรรพกิจคนหนึ่งตายแล้ว ได้บอกข่าวมาถึงนาย พิจารณ์สรรพกิจฉบับหนึ่งแล้ว แลข่าวไข้นั้นมีแต่คนข้างใน คือพระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามาลิหนึ่ง ประชวรผีในท้อง พระยวรวงศ์เธอ พระองค์นัดดาหนึ่ง ประชวรหมอว่าเปนโรคเรื้อน หม่อมเจ้ากลิ่นในกรมหมื่นสุรินทรรักษ์หนึ่ง หมอว่าเปนโรคผีในท้อง สามไข้นี้เห็นจะไม่หาย ยังหม่อมเจ้าประภาในกรมขนอิศรานรักษ์หนึ่ง ยอกอาการมาว่าหนักส่งดอกไม้ธูปเทียนมาลาแล้วแต่ยังไม่ตาย คนไข้อื่น ๆ มีบ้างนอกนี้แต่ไม่ควรจะเขียนหนังสือในกระดาษขอบดำ ขอเสียอย่าให้ต้องยอกเลย ฯ

จดหมายมาณวัน ๑๒ ค่ำ ปีมเสงนพศก

ฉบับที่ ๒๗

พระราชหัตถเลขาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์กับน้องชายแลบุตร

จดหมายมายัง พระยามนตรีสุริยวงศ์ราชทูต จมื่นราชามาตย์น้อง นายเทศผู้น้อง นายทัศผู้บุตรพระยามนตรีสุริยวงศ์ ให้ทราบ ว่า สมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อยเมื่อเดือนยี่ข้างแรมมาจนเดือนสามข้างแรม ข้าพเจ้าได้มอบให้อยู่รักษาพระนคร ข้าพเจ้าไปเที่ยวเล่นทเล ตั้งแต่วัน ๒ ฯ ๒ ค่ำ จนวัน ๖ ฯ ๓ ค่ำ จึงได้กลับมาถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อวัน ๗ ฯ ๓ ค่ำเวลาเช้าห้าโมงเศษ เวลากลางคืนท่านได้มาหาพูดจากับข้าพเจ้าอยู่เวลาสองยาม อาการก็เห็นสบายดีอยู่ ครั้นวัน ๑ ฯ ๓ ค่ำ ท่านจัดแจงเรือไว้พร้อมจะขึ้นไปดูการที่พระพุทธบาท กำหนดจะเข้ามาลาข้าพเจ้าในค่ำวัน ๑ ฯ ๓ ค่ำนั้น เวลาบ่ายท่านไปนั่งอยู่บนระแนะเรือที่ท่านเริ่มทำการจะทำเปนเรือกลไฟ เพราะเครื่องกลไฟท่านได้จัดซื้อมาได้ใหม่ เวลาเย็น ๔ โมงเศษ บังเกิดปจจันโรคลมจับตกลงมาไม่รู้สึก หมอที่บ้านของท่านไปแก้ไขฟื้นขึ้นได้รับยาเนาวโกฐครั้งหนึ่ง ทนายหามท่านขึ้นไว้ที่โรงงารแล้ว ท่านก็พูดจาได้เปนปรกติ แม่นุ่ม แม่เข้า แม่คลี่ พระยาศริพิพัฒน์ แลบุตรอื่น ๆ ที่บ้านก็ได้ตามออกไปเยี่ยมพร้อมกันอยู่ สักครู่หนึ่งก็กลับลมจับอีก หมอแก้ไขไม่ฟื้น

ถึงอนิจกรรมในเวลาเย็น ๕ โมงเศษ เวลานั้นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
กับพระยาวรพงศ์พิพัฒน์มาอยู่กับข้าพเจ้าในวัง ทรายข่าวลงไปก็ไม่ทัน
ไปถึงท่านสิ้นหายใจแล้ว ได้พร้อมกันรับศพมาไว้ที่หอสงในบ้านแต่ใน
เวลากลางคืนนั้น ครั้นเวลาเช้าวัน ๒ ฯ ๓ ค่ำ ข้าพเจ้ากับวังหน้าแล
เจ้านายแลเสนาบดีผู้ใหญ่ผู้น้อยได้ไปอาบน้ำ ๑๐ แล้วให้จัดแจงศพใส่โกษฐ
ไว้ที่ตึกหอใหม่ การธุระในมรดกนั้นข้าพเจ้าได้มอบให้คุณศรีสุริยวงศ์
เปนผู้ใหญ่ จัดแจงแบ่งปันในบุตรแลหลานของท่าน เพราะเห็นว่า
พระยาศรีพิพัฒน์ พระยาวรพงศ์พิพัฒน์ พระยาไพบูลยสมบัติ พระยา
ยริรักษ์ราชา ๔ คน จะไม่พร้อมเพรียงกันยังคับกันลงได้ คุณศรี
สุริยวงศ์กับแม่นุ่มจะได้จัดแจงโดยสมควร แลได้พร้อมกันคิดว่าจะทำ
การศพท่านที่เมรุที่ท่านก่อขึ้นไว้ตามท่านสั่ง ในหน้าน้ำเดือนสิบสอง
ข้าพเจ้าบอกข่าวนี้มาตามกาลอันควร แต่ก็สงไสยอยู่ว่าท่านจะกลับจาก
ลอนดอนเสียแล้วกระมัง ถ้าอย่างไรก็จะมาได้หนังสือที่เมืองสิงคโปร์
ในมือพระพิเทศพาณิชสยามพิชิตภักดี

อนึ่งแจ้งความมาให้ทรายอีกน้อยหนึ่ง ว่ากรมขุนอิเยศรบวร
ประชวรมาแต่เดือนอ้าย เปนโรคมเร็งไรให้คันไปทั้งองค์ อาการซักลาก
มานานแต่ทรุดหนักลงทุกที สิ้นพระชนม์วัน ๕ ฯ ๓ ค่ำ เวลา
๑๓
บ่าย ๓ โมงภายหลังสมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อย ๔ วัน ฤๅนัยหนึ่งนับได้
๙๔ ชั่วโมงเท่านั้น ท่านก็มีอายุขี้เดือนเท่ากัน คือ ๖๖ ปี ฯ

จดหมายมาณวัน ๖ ฯ ๓ ค่ำ ปีมเสงนพศก

ฉบับที่ ๒๘

พระราชหัตถเลขาถึงนายพิจารณ์สรรพกิจ

จดหมายถึง นายพิจารณ์สรรพกิจ ให้ทราบข่าวดีว่า เจ้าพระยานิกรบดินทร์ อาการหายเปนปรกติแล้ว ถึงโรคเก่าของท่านก็คลายหายขึ้นมาก ดูแขงแรงกว่าแต่ก่อน เมื่อวันสมเด็จองค์น้อยถึงอนิจกรรมแลวันอาบน้ำศพ ท่านก็มาได้พร้อมกับเสนาบดีอื่น ๆ เลือกเวลาท่านก็เดิรไปเองได้ ไม่ต้องมีคนพยุง อนึ่งพันภรรยานายพิจารณ์ จอมมารดาอิ่งได้พามาหาข้าพเจ้าครั้งหนึ่ง ยังดีอยู่เปนสุขอยู่ทั้งบุตรชายไม่มีเหตุการณ์อะไร ๆ

จดหมายมาณวัน ๖ ฯ ๓ ค่ำ ปีมเสงนพศก

๑๕

ฉบับที่ ๒๙

พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี

จดหมายมาถึง พ่อเพงสรรเพธภักดิ์ ให้ทราบ ว่าของที่ฝากมาในหีบหุ้มผ้าเขียนเปนอักษรอังกฤษว่าให้ข้านั้น ได้มาถึงมือข้าวัน ๔ ๑๒/๗ ๔ ค่ำ แต่ข้าคเนเห็นจะมีหนังสือฝากด้วยแต่ยังหาได้ไม่ ได้มาแต่หนังสือมิศดาวิศพี่ชายกัปตันวิศที่ตายนั้น ๒ ฉบับ ในหนังสือนั้นสรรเสริญพ่อเพงมาก ว่าซื่อสัตย์ต่อข้า คิดการงารให้เปนประโยชน์แก่ข้าไม่ให้เสียเวลาเมื่ออยู่ในเมืองลอนดอน แลว่าได้มาหาพ่อเพงหลายครั้งแลได้ ให้ลูกชายช่วยธุระพ่อเพ็ง ขอให้ตั้งลูกชายเปนเอเชนของข้าฤๅกงสุลของไทย หีบนั้นได้เบิดออกดูก็เห็นแต่หนังสือพิมพ์ห่อนอก จดว่าของราชทูตทูลเกล้า ฯ ถวาย กับหนวดสำหรับใส่คางคู่หนึ่ง ช้องหัวล้าน ๑ หัวรุงรัง ๑ ไม่มีจดหมายว่าให้ใคร ข้าคเนเห็นพ่อเพงจะส่งมาจะให้ใส่จำอวดละคอนของข้ากระมัง ขวดศิลาหีบมอง ๑ ไม่รู้ว่าให้ใคร กล้องเมี่ยฉอม ๑ ตุมพลอยแดงสำรับ ๑ จดหมายว่าของพระยามนตรีสุริยวงศทูลเกล้า ฯ ถวาย แลหีบกระดาษ ๒ หีบ ๆ หนึ่งมีแหวน ๕ วง นาฬิกากลเพ็ชรเล็ก ๑ ตลับเงินเล็กคู่ ๑ ตุมพลอยแดงสำรับ ๑ จดหมายว่าทูลเกล้า ฯ ถวาย ข้าได้รับไว้แล้ว อีกหีบหนึ่งมีแหวนหลายวงมีจดหมายชื่อคนต่าง ๆ มานั้น ข้าก็ได้แจกให้ถึงมือทุกคนแล้ว ตามชื่อ

ที่จดหมายมาได้รับแล้ว แหวนอยู่ที่นอกหีบกระดาษสองวง วงหนึ่ง
ว่าให้ยิ่งเยาวลักษณ์ ข้าก็ได้ส่งให้แล้ว แต่อีกวงหนึ่งว่าพระองค์เจ้า
ประสูติใหม่ ก็ลูกข้าที่ออกใหม่ในปีนี้ เมื่อพ่อเพงไปแล้วถึง ๑๐ คน
ตายเสียคนหนึ่งแต่หญิงเล็กหลานสมเด็จองค์น้อย ยังอยู่อีก ๙ คน
จะเปนคนใด ข้าคเนว่าในหนังสือที่ข้าบอกมาก่อน ก็ได้บอกข่าวลูก
เกิดมาแต่ชายเล็กน้องทักษิณชา เดี๋ยวนี้ชื่อเกษมศรีศุภโยค กับหญิง
หลานสมเด็จองค์น้อย แลข่าวที่หญิงเล็กนั้นตายก็ได้บอกมาแล้ว จึง
คเนว่าเห็นจะให้มาเปนของขวัญแก่เกษมศรีศุภโยคกระมัง เพราะพ่อเพง
เห็นว่าบุตรมารดานั้นได้สองวงแล้ว จึงไม่ได้ให้ส่วนแก่มารดาด้วย
กระมัง ข้าให้แหวนวงนั้นแก่เกษมศรีศุภโยคน้องทักษิณชา ลูกออก
ใหม่อีก ๙ คน ข้าหาได้บอกข่าวมาถึงพ่อเพงไม่ คือหญิงเสมอสมัย
หรรษาบุตรมาลัย ๑ ชายศรีสิทธิธิงไชยบุตรบัว ๑ ชายทองแถม
ถวัลยวงศ์ บุตรหนูสังวาล ๑ หญิงกนกวรรณเลขาบุตรเที่ยง ๑
ชายชุมพลสมโภชบุตรเต่า ๑ กับหญิงอีกสามคนยังไม่มีชื่อ เปนบุตร
มารดาร่องแร่งโรเร ข้ายกให้ขาดเปนหลานเลี้ยงของพระองค์เจ้าพี่ใย
คนหนึ่ง คุณศรีสุริยวงศคน ๑ ท่านกรมท่าคน ๑ ท่านดีใจรับทำนุบำรุง
เลี้ยงเปนของท่าน เพราะคุณศรีสุริยวงศบุตรนอกจากพระนายไวย
แลหนูกลางเมียพระพรหมบริรักษ์ใหม่นั้นก็ไม่มี ท่านกรมท่าเล่าก็ว่ามี
บุตรอยู่ในครรภ์บัวลาวถึง ๑๓ เดือนฤๅ ๑๔ เดือนแล้วยังไม่ออก ใครว่า

มีครรภ์แท้ท่านให้รางวัน ๑๐ ตำลึงบ้าง ๘ ตำลึงบ้าง ๗ ตำลึงบ้างหลายหมอแล้ว ครั้นข้าให้ลูกของข้าท่านก็ดีใจ มาดูแลเปนเจ้าของลงเงินลงทองหลายชั่งทีเดียว เหตุอันที่มีควรจะยอกมาก็ได้ยอกในฉบับก่อนแล้ว แหวนที่ว่าให้พระองค์เจ้าประสูติใหม่นั้น ข้าให้ผิดตัวไปก็อย่าวิตกวุ่นวายเลย ข้าจะให้เอง อนึ่งจงบอกพระยามนตรีสุริยวงศให้รู้ว่ากล้องกับตุมนั้นข้าชอบใจรับไว้ใช้เอง ไม่ให้ใครดอก ฯ

จดหมายมาณวัน ๔ ๑๒/๗ ๔ ค่ำปีมเสงนพศก

ฉบับที่ ๓๐

พระราชหัตถเลขา ถึงนายพิจารณ์สรรพกิจ

จดหมายเพิ่มเติมให้ นายพิจารณ์สรรพกิจ ทราบ ว่าเจ้าพระยานิกรบดินทร เดี๋ยวนี้ท่านสบายมากขึ้น ท่านลาข้าขึ้นไปเมืองสระบุรี จะก่อฤกษ์ทำวัดของท่านที่แขวงเมืองนั้น ท่านไปจากกรุงแต่วัน ๒ ๗ ๕ ค่ำ แล้ว จดหมายมาทั้งนี้ เพื่อจะให้แน่ใจว่าอาการท่านคลายหายขึ้นจริง ฯ

จดหมายมาณวัน ๕ ๗ ๔ ค่ำ ปีมะเสงนพศก

ฉบับที่ ๓๑

พระราชหัตถเลขา ถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์ แลเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี

จดหมายมายัง พระยามนตรีสุริยวงศ์ราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดีอุปทูต ให้ทราบ ว่าห่อหนังสือจำพวกที่ลงวัน ๕ ๗ ๑ ค่ำ กับหีบสิ่งของทั้งปวงที่ว่าในหนังสือนั้น ได้มาถึงมือพระพิเทศพาณิชที่เมืองสิงคโปร์ในวัน ๒ ๗ ๓ ค่ำ พระพิเทศพาณิชก็ได้รีบร้อนรับส่งเข้ามา แลได้เขียนหนังสือของพระพิเทศพาณิชนำ แลยอกความในหนังสือซึ่งเจ้าหมื่นสรรเพธภักดีแลหม่อมราโชทัย ได้เขียนฝากถึงพระพิเทศพาณิชนั้นมาด้วย แลยอกข่าวอื่นที่พระพิเทศพาณิชได้ฟังในหนังสือของคนรู้จักในเมืองลอนดอนยอกข่าวมา ว่าพวกทูตในเดือนยี่ข้างขึ้นได้ออกจากเมืองลอนดอนไปเที่ยวที่เมืองเยอมิงฮำ แลเมืองแมนเชศเตอแล้วในเดือนยี่ขึ้น ๑๑ ค่ำ ทูตได้มาค้างอยู่ที่เมืองลิเวอปุลนั้นด้วย หนังสือจำพวกนี้พระพิเทศพาณิชได้ส่งเข้ามากับเรืออังกฤษชื่อยิลอง พระยาพิศาลศุภผลเช่าเอาไปจำหน่ายสินค้าเมืองสิงคโปร์ กลับมาจากเมืองสิงคโปร์วัน ๓ ๗ ๓ ค่ำ มาถึงปากน้ำเจ้าพระยาในวัน ๓ ๗ ๔ ค่ำ แต่กัปตันแลจุ้นจู้เรือลำนี้โว้เว้มาก ไม่เอาของทั้งปวงส่งกับพระยาสมุทบุรานุรักษ์ตามพระพิเทศพาณิชสั่งมา ทำห่อหนึ่งซุกซนเสียในเรือส่งแต่หีบที่ใส่

หนังสือพิมพ์ แลสิ่งของซึ่งพระยามนตรีสุริยวงศ์ แลเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี ฝากเข้ามา เขียนชื่อนอกหีบเปนคำอังกฤษว่า ให้ข้าพเจ้านั้นมาส่งให้กับหนังสือของมิศเตอร์ดาวิศสองฉบับ ถึงข้าพเจ้าเท่านั้น ในวัน ๔ ๑๒ ๔ ค่ำ ข้าพเจ้าได้เปิดหีบนั้นดู ก็หาพบหนังสือไม่ พบแต่สิ่งของจึงได้สงไสยว่าหนังสือฝากเห็นจะมี ได้ให้ไปซักถามหาหนังสือก็ว่าไม่มี มีแต่หีบกับหนังสือสองฉบับเท่านั้น ข้าพเจ้าจึงได้เขียนหนังสือฉบับหนึ่ง ซึ่งลงวัน ๔ ๑๒ ๔ ค่ำ ถึงสรรเพธภักดีให้กราบเรียนพระยาราชทูตด้วยแต่ก่อนตามสมควรที่ได้รับแต่ของนั้น ครั้นมาวัน ๖ ๑๔ ๔ ค่ำ ข้าพเจ้าได้รับหนังสือของพระพิเทศพาณิช บอกเข้ามาอีกฉบับหนึ่งโดยเรือลำอื่น ว่าได้ส่งหีบสิ่งของกับหนังสือที่ทูตฝากมานั้น เข้ามากับเรือยิลองแล้วเปนแน่ ข้าพเจ้าจึงให้พระยาราชานุประพันธ์เอาหนังสือพระพิเทศพาณิชฉบับใหม่เปนสำคัญไปทวงอีก ก็ไปพบแต่หีบใส่น้ำมันอบเชย ของพวกลังกาฝากเข้ามาให้ข้าพเจ้าขึ้นมาในวัน ๗ ๑๕ ๔ ค่ำ หนังสือก็ไม่ได้ ข้าพเจ้าไม่เชื่อจึงให้พระยาราชานุประพันธ์ กับพระยาพิศาลศุภผลลงไปค้น จึงได้ห่อหนังสือจดว่าวางเวรกรมท่าเปนห่อใหญ่มา พระยาราชานุประพันธ์ได้รับเอามาได้เมื่อวัน ๑ ๗ ๔ ค่ำ เวลากลางคืน ท่านกรมท่าก็ไม่อยู่ไปพระปฐมเจดีย์ พระยาราชานุประพันธ์แก้ห่อใหญ่นั้นออก มีหนังสือถึงตัวข้าพเจ้าสองฉบับ เปนหนังสือพระยามนตรีสุริยวงศ์บอกให้ของ ดุมพลอยแดง กับกล้องเมียอมนั้นฉบับหนึ่ง

กับอีกฉบับหนึ่งสลักหลังเปนคำอังกฤษเปนลายมือหม่อมราโชทัยว่าให้ถึงตัวข้าพเจ้า แต่สลักหลังเปนไทยนั้นว่าไม่ตรงเปนเชิงอยู่ ว่าให้พระยาวรพงศพิพัฒนาขนกรายบังคมทูลพระกรุณา เพราะดังนั้นข้าพเจ้าได้ฉีกแต่ของพระยามนตรีสุริยวงศ์ที่เขียนมาตรง ๆ ฉบับเดียว ฉบับหนึ่งต้องให้ไปตามหาพระยาวรพงศ์พิพัฒน์เขาก็บอกป่วยเสียไม่มา ต้องมอบหนังสือให้นายสรรพวิชัยไปให้ฉีกหาบ้าน ช้าไปสักสองชั่วทุ่ม แลหนังสือในห่อนั้น ถึงทอนหลายฉบับ พระยาราชานุประพันธ์ก็ได้รับไปว่าจะแจกแล้ว แต่ฉบับหนึ่งสลักหลังอยู่ว่าวางเวรกรมท่าข้าพเจ้าจึงได้บังคับให้พระยาราชานุประพันธ์ฉีก ด้วยท่านกรมท่าไม่อยู่ก็พอถูกเข้าว่าหนังสือถึงพระยาราชานุประพันธ์เอง ว่าให้กราบทูลพระกรุณา ข้าพเจ้าได้รับเอามาอ่านได้ความจนจบตลอดแล้ว ก็ได้คืนต้นฉบับให้พระยาราชานุประพันธ์ไป พอนายสรรพวิชัยกลับมาว่าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ ได้ฉีกหนังสือห่อนั้นออกแล้ว ส่งหนังสือขึ้นมา หนังสือในห่อนั้นถึงข้าพเจ้าเองสี่ฉบับ เปนของพระยามนตรีสุริยวงศ์กับเจ้าหมื่นสรรเพธภักดีเข้าชื่อกันบอกความคล้ายกับเรื่องที่บอกพระยาราชานุประพันธ์นั้นฉบับหนึ่ง เปนหนังสือของสรรเพธภักดีให้ถึงข้าพเจ้าสองฉบับ เปนหนังสือเอดคาโบวริงบตรเซอยอนโบวริงถึงข้าพเจ้าฉบับหนึ่ง มีหนังสือจดว่าถึงท้าวอินทสุริยาฉบับหนึ่ง ถึงหลวงรามโยธิฉบับหนึ่ง สองฉบับนั้นก็ได้ให้คนไปส่งให้ตามที่แล้ว ครั้งนี้มีความยินดีนักหนากว่าทุกครั้งซึ่งราชทูตอุปทูตเขียนหนังสือให้ถึงตรงตัวข้าพเจ้านั้น ชอบนักหนาแล้ว

ด้วยได้ฉบับเก็บไว้อ่านเองแลอ่านให้คนอื่นฟังต่อ ๆ ไปทั้งข้างในข้างหน้า ตั้งแต่ทูตไปก็ถึงเจ็ดเดือนแล้ว ท่านทั้งหลายทั้งปวงท่านได้หนังสือข่าวของพวกทูตไว้อ่านให้คนโน้นฟังคนนี้ฟังอีกไป แต่ข้าพเจ้าไม่ได้ไว้สักฉบับหนึ่ง พึ่งได้หนังสือของสรรเพธภักดี ซึ่งว่าด้วยแหวนสามวงดุมสองสำรับตลับใบหนึ่ง ซึ่งมาถึงมือข้าพเจ้าในวัน ๗ ฯ ๓ ค่ำ นั้น ๙ ฉบับหนึ่ง ก็ไม่มีความอะไรที่ควรจะเอาไปอ่านให้ท่านทั้งปวงฟัง แลครั้งนี้ได้หนังสือที่ใส่ถุงเหลืองสามฉบับนั้น มีความเปนอันน่าฟังเปนที่ยินดีได้ไว้กับตัว เที่ยวอ่านให้คนโน้นฟังคนนี้ฟัง เปนเกียรติยศนักหนา แต่ถึงกระนั้นก็ได้ด้วยลำยาก สองต่อแล้วสามต่อเล่าโตง ๆ เตง ๆ ดังเล่ามาแล้วในข้างต้น ถ้าหากว่าจะห่อเสียห่อหนึ่งต่างหาก แล้วสลักหลังว่าทูลเกล้ากระหม่อมถวายในพระบรมมหาราชวัง แลสลักหลังเปนอังกฤษตามเช่นเขียนมานั้นแล้ว ข้าพเจ้าก็จะไม่ต้องลำยากยากแค้นโตง ๆ เตง ๆ เลย คำที่เขียนมาอย่างนี้๙ก็เห็นเปนเลมิยด ไม่เห็นเปนเกินเลยอะไร ไม่พอที่จะเอาชื่อคนอื่นเขาอยู่ห่างต่างบ้านมาใส่เปล่า ๆ ให้ลำยากต้องตามหาตัว ถ้าจะอ้างแต่ชื่อวังแล้ว ข้าพเจ้าก็อยู่กับวังไม่ได้ไปไหนก็จะได้ด้วยง่าย อนึ่งสังขาราอนิจจา ลางคนไข้ดายตายง่ายเหมือนสมเด็จองค์น้อยนั้น เมื่ออ้างชื่อใครมา ถ้าหากว่าถูกคนที่ตายเสียแล้ว ก็จะมิต้องคืนหนังสือนั้นกลับไปให้ทูตฤๅ เพราะว่าหนังสือถึงคนตายไม่มีใครฉีก มีธรรมเนียมให้สลักหลังว่าเดด ฤๅ.....คืนไป

เมื่อข้าพเจ้าแม้นถึงยังอยู่ก็จะมิไม่ได้อ่านฤๅ ไม่พอที่จะเอาชีวิตคน
อื่นมาผูกติดกับชีวิตข้าพเจ้าเปล่า ๆ ด้วย พวกทูตก็ไปอยู่ไกลใครจะตาย
ใครจะไข้กว่าจะรู้ไปก็หลายเดือน ถ้าพลาดพล้ำการงารซึ่งเปนข้อ
สำคัญก็จะเสียการไป การที่ทูตไปครั้งนี้ก็เปนการแผ่นดินเปนการ
สำคัญ

ข้อความพรรณาการทั้งปวงในหนังสือสามฉบับนั้นควรพึงด้วยความ
ยินดี ไม่มีที่ติอะไรอย่าวิตกเลย ความเช่นทูตยอกมานี้ ได้ล่วงหน้ามา
เสียก่อนเดือนหนึ่งเดือนเศษ ก่อนหนังสือทูตมาถึงเสียอีก เหมือนหนึ่ง
เรื่องเช่นทูตไปถึงเมืองเซา (เซเวส?) ข้ามไปเมืองอาแลกแสนเดอ
เมื่อกลางเดือน ๑๑ นั้น ก็ได้ทรายมาก่อนหนังสือทูตยอกหลายวัน เมื่อ
ทูตถึงท่าปอดสต์มัด รับรองขึ้นยกอย่างไร ก็มีหนังสือพิมพ์มาได้อ่าน
เสียแล้ว แต่ณวัน ๖ ฯ ๒ ค่ำ ก่อนหนังสือทูตยอกมาถึงเดือนหนึ่ง
๒
กับ ๖ วัน เพราะหนังสือทูตที่ยอกความเรื่องนั้น ได้มาถึงวัน ๗ ฯ ๓ ค่ำ
๙
ในระหว่างเดือนหนึ่งกับเจ็ดวันนั้น พระพิเทศพาณิชเขาได้ยอกข่าวทูต
เนือง ๆ ตามที่ได้ฟังมาแต่คนต่าง ๆ ความก็มิได้ไกลกันกับที่ทูตยอก
แลเรื่องซึ่งได้เผ้าที่วังวินเซออย่างไร กวินตอยอย่างไร ก็ได้ข่าวมา
แต่หนังสือพิมพ์หนังสือยอกหลายฉบับ ก่อนหนังสือทูตฉบับนี้ จนรูปภาพ
สำแดงท้องพระโรงที่เผ้าเมื่อเวลาทูตเผ้า แลรูปราชทูตอุปทูตตรีทูต
สามคน แลรูปทั้งพวกทุกคน ซึ่งเขาถ่ายไว้ทำพิมพ์แล้ว ก็ได้เข้ามา

ได้เห็นก่อนหนังสือทูตฉบับนี้มาถึง แลซึ่งเปนดังนี้ ข้าพเจ้าก็ไม่ติเตียน
อะไรดอกแก่ทต เพราะการงารมากไม่มีเวลาที่จะได้เขียนได้แต่ง. ฝ่าย
พวกอังกฤษเขามีการแต่ที่จะเก็บเล็กเก็บน้อย เขาเห็นอะไรก็เขียนลง
จดลง แล้วติพิมพ์ขายไปโดยเร็วไปถ่ายเดียว ถึงข่าวพระพิเทศพาณิช
ยอกมาก็ว่าอย่างนั้น ว่าพวกทูตไม่มีช่องที่จะแต่งหนังสือฝาก บ่นอู้ออก
ตัวอยู่ว่าเต็มที บ่นอยู่อย่างไรก็เข้าหูคนอังกฤษ ยอกถึงพระพิเทศพาณิช
แล้ว ถึงข้าพเจ้าอนุมานดูก็เห็นด้วยว่าจริง ไม่น้อยใจดอกว่าได้พึ่งแต่
ทูตช้าไปกว่าที่ได้ข่าวมาแต่ก่อน ติอยู่หน่อยหนึ่ง แต่ที่ไม่พอที่จะลำยาก
ก็ลำโพย ถ้าเรื่องยาว ๆ ในกระบวรราชการเขียนมาแต่ฉบับเดียวก็ได้
ก็บัดนี้เรื่องเดียวก็ต้องลอกไปถึงห้าฉบับหกฉบับ ให้ใครกราบทูล
พระกรุณานั้นฉบับหนึ่ง ให้พระยาวิสูตรโกษาฉบับหนึ่ง ให้วางเวรกรมท่า
ฉบับหนึ่ง ให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิทฉบับหนึ่ง ให้เสมียนตรากรม
พระกระลาโหมฉบับหนึ่ง ทุกคราว ๆ หาต้องการไม่ กว่าจะเขียน
สอบทานแล้วถ้วนถี่ครบทุกฉบับ จะบ่วยการช้าวันไปกี่วัน จะเสียเวลา
ที่จะตริตรองเอาใจใส่ในการที่จะพูดกับขุนนางอังกฤษที่เมืองนั้น ฤๅจะ
เสียเวลาที่จะได้เที่ยวเร่หาสิ่งของที่ต้องการ แลอื่น ๆ ซึ่งจะต้องริบทำ
ก่อนแต่กลับมานั้นวันละกี่ชั่วโมงเล่า ก็ถ้าโดยความใจจริงฤๅความ
ที่ควรรู้ด้วยกันกลุ้ม ๆ ท่านทั้งปวงนับถือฤๅควรจะปรากฏว่านับถือข้าพเจ้า
มากกว่าอื่นแล้ว ก็จะควรเขียนเรื่องยาวจำเพาะให้ตัวข้าพเจ้าคนเดียว
ฤๅจะว่าเปนกลางถวายในพระบรมมหาราชวัง กราบทูลมาในพระบรม

มหาราชวังให้ทรงทราบ แล้วฝากมาไม่ว่าให้ใครถวายอะไรเลย อย่าว่าให้ใครเยีดอ่านอะไรเลยเปนอันขาด ตัวทูตก็เปนขุนนางมีอำนาจที่จะเพดทูลได้อยู่แล้ว อย่าต้องวานให้ปากคนอื่นทูลเลย กระดาษของตัวเองเถิดที่นอกนั้นโดยถ้าจะเคารพทุกแห่งทุกคราว หนังสือฝากมาก็เขียนแต่สั้น ๆ ว่าข่าวทูตทั้งปวงที่เปนไปในภายหลังแต่ฝากหนังสือมาครั้งก่อนแล้วจะเปนประการใด ข้าพเจ้าทั้งปวงได้กราบทูลพระกรุณามาในหลวงถ้วนถี่ทุกประการแล้ว ข้าพเจ้าไว้ใจว่าท่านจะได้ฟังแต่รับสั่งเล่าให้ฟังเปนแน่ ความอื่น ๆ ที่จะพูดจำเพาะตัวต่าง ๆ จึงพูดมาต่าง ๆ อย่าเอาความกลางใส่เลย ดังนี้ก็จะค่อยเบามือเบาแรงที่เขียนแลสอบทานก็จะส่งมาได้เร็ว ๆ ไม่ช้า ก็ห่อนอกห่อใหญ่ถึงจะว่าวางเวรกรมท่า แลมอบมาให้พระพิเทศพาณิชอย่างไรก็ตามโดยควร เมื่อได้ดังนี้ก็จะไม่ยากแก่ทูตแก่ผู้รับเลย หนังสือที่บอกมาถึงข้าพเจ้า ๆ ได้แล้วก็คงจะลอกแจกฤๅป่าวร้องให้มาลอกทุกแห่ง ฤๅถ้าจะเคารพแก่พวกนั้นจะเขียนมา ว่าขอพระบารมีโปรดเกล้า ฯ รับพระราชทานให้ผู้นั้น ๆ ทราบข่าวนี้ด้วย ได้ว่ามาดังนี้ท่านทั้งปวงเหล่านั้นก็คงจะมีความยินดีเมื่อทูตานุทูตได้ฟังข้าพเจ้าสั่งมาดังนี้ ก็จะย่นออดแอดอู้อี้ไปว่ายาก ๆ ด้วยผิดอย่างธรรมเนียม ก็การซึ่งทูตออกมาครั้งนี้ ก็ผิดอย่างธรรมเนียมอยู่เอง เพราะทูตมาไกลนักกว่าเมืองจีนเมืองญวน จะส่งข่าวไปมากว่าจะถึงกันก็ถึงสองเดือนสามเดือน อนึ่งทูตไปเมืองจีน

ก็เปนแต่คนขี้ไร้ขี้เหร่ อย่างนายแก้วนายด้วงนายแย้มแลอื่น ๆ ทูต
ไปเมืองญวนถึงลางทีมีพระยามีพระเปนทูต ก็พระขี้ไร้พระขี้เหร่ไกล
กันนักกับทูตสำรับนี้ไม่เหมือนกัน เมื่อครั้งกรมหลวงวงศาธิราชสนิท
ไปทัพเมืองเชียงตุงเปนทางไกล กว่าการทั้งปวงยันดาที่กองทัพไทย
เคยไปฉันใด ทางที่ทูตสำรับนี้ไปก็ไกลกว่าทางที่ทูตเคยไปเหมือนกัน
ก็แลจะว่าวาสนากรมหลวงวงศาธิราชสนิทคิดเปนยันทัดลากทางลงมาจด
กับพระยาแลพระที่เปนราชทูตเคยไปเมืองญวนมาแต่ก่อน วาสนา
พระยาราชทูตในทูตจำพวกนี้ เมื่อจะมาวางในรวางนั้น ข้าพเจ้า
นับถือว่าค่อนอยู่ข้างบนไม่ค่อนลงมาข้างล่าง เมื่อครั้งกรมหลวง
วงศาธิราชสนิทไปทัพเมืองเชียงตงนั้น เธอก็เขียนหนังสือฝากถึงตัว
ข้าพเจ้าทุกที เพราะฉนั้นจะว่าผิดอย่างธรรมเนียมนั้นไม่ได้ การอื่น ๆ
ทั้งปวงซึ่งทูตไปครั้งนี้ โดยความที่บอกมาทุกอย่าง ข้าพเจ้าก็มิได้
สงไสยว่าเลือกเอาแต่ที่ดีบอกมา เพราะได้ข่าวในหนังสือพิมพ์ฉบับ
ต่าง ๆ แลคำคนที่มาบอกเล่าหลายราย ก็เห็นคล้ายเห็นร่วมเห็นสมกับ
เรื่องที่บอกมาไม่แปลกกันนัก แลการทั้งปวงซึ่งทูตประกอบด้วย
อัธยาศรัย รู้ระวังรักษาเกียรติยศแลประสงค์ของผู้ครองฝ่ายข้างไทย
ได้ไปประพฤติแลเจรจาอ่อนน้อมอนุโลมแก่ผู้ครองฝ่ายอังกฤษ ไม่ให้มี
ความผิดต้องตำนิติเตียนเสียท่วงทีแลเกียรติยศได้นั้น ข้าพเจ้าเห็น
ชอบด้วยทุกอย่าง ไม่มีสิ่งที่จะพึงติเตียนว่ากล่าวแก้ไขอย่างไรมาแล้ว
อย่ามีความวิตกเลย ข้าพเจ้าไม่สู้สบายใจแต่ด้วยเรื่องธรรมเนียม

หนังสือฝาก ถือตามธรรมเนียมเก่าดังว่ามาแล้วทุกประการนั้นอย่างเดียว อย่างอื่นไม่มีติเตียนอะไรเห็นชอบด้วยหมด แลซึ่งเรื่องว่าเลอรดกลาเรนดอน ว่าจะพาเอาคนรับใช้ของเมืองอื่นต่าง ๆ ในยุโรปมาขอทำสัญญากับด้วยพระยาราชทูต เปิดทางไมตรีแลการค้าขายด้วยเมืองไทยอีกหลายเมือง แลพระยาราชทูตได้ตอบแก่เลอรดกลาเรนดอนดังเช่นกับจดหมายบอกเข้าไปนั้น ก็เพราะพริ้งดีชอบราชการอยู่แล้ว แลซึ่งเลอรดกลาเรนดอนชี้แจงอธิบาย ว่าการทำสัญญาไม่ประสงค์อะไรนักดอก จะเอาแต่เกียรติยศว่าได้ทำสัญญาเปนไมตรีด้วยหลายเมือง แล้วสั่งพระยาราชทูตให้มีหนังสือหารอข้าพเจ้าเข้ามาว่า ขออำนาจให้พระยาราชทูตทำหนังสือสัญญาด้วยเมืองต่าง ๆ ซึ่งจะขอทำกับพระยาราชทูตนั้น ขอท่านทูตานุทูตจงได้ตอบกับเลอรดกลาเรนดอนว่า ท่านทูตานุทูตได้มีหนังสือมาถึงข้าพเจ้า แล้วข้าพเจ้าได้ปฤกษาพร้อมกันกับเสนาบดีผู้ใหญ่ ที่ปฤกษาราชการเห็นพร้อมกันว่าจะให้อำนาจมาแก่พระยาราชทูต ให้ไปพูดจาปฤกษาแล้วรับทำสัญญาด้วยเมืองต่าง ๆ โดยประสงค์ดังเลอรดกลาเรนดอนว่านั้น จะให้เจรจาทำสัญญาในที่นอกประเทศไทยไกลตาไกลหูของผู้ครองข้างไทยไม่มีที่ปฤกษาหารือในเหตุต่าง ๆ นั้น ผู้ครองฝ่ายไทยจะยอมตามไม่ได้ยังเห็นอยู่ว่าไม่ควร เพราะผู้ครองข้างไทยยังวิตกอยู่ว่า เมืองไทยยังเปนเมืองเล็กน้อย มีเรือค้าขายน้อยลำ ไม่ได้ไปกว่าสิงคโปร์แลแขตเวียที่เรียกว่ายักตรา แลสมารังที่เรียกว่าสัมปาหลัง แล

เมืองจีนเลย เมืองอื่น ๆ ใด ๆ มาทำสัญญา ข้อสัญญาก็ว่า
ด้วยการในเมืองนี้เอง ไม่มีการในเมืองอื่น ก็เมื่อข้อสัญญาว่าด้วย
การในเมืองนี้เปนพ้นความแล้ว ถ้าผู้ที่มาทำสัญญานั้นได้เข้ามาเห็น
พ้นบ้านภูมิเมืองของไทย แล้วจะว่ากล่าวกันตกลงด้วยง่าย ถ้าแม้น
ไปว่ากล่าวกันด้วยการในเมืองนี้ ในท้องที่ไกล ผู้ที่มาทำสัญญา
ยังไม่ได้เห็นพ้นบ้านภูมิเมืองของไทยเอง จะมาพูดโต้ตอบไปมากับพระยา
ราชทูตซึ่งไปอยู่ห่างเมืองไทยนั้น ก็จะเปนเหตุให้เข้าใจกันยาก แล
ราชทูตอุปทูตก็รู้แต่ภาษาไทย ล่ามสยามที่ไปด้วยนั้นพูดอังกฤษได้ ก็
รู้แต่คำตื้น ๆ เล็กน้อย ยังไม่เข้าใจคำสูง ๆ ที่จะว่าด้วยการสำคัญเช่น
การบ้านการเมืองแลภาษาเมืองยุโรปอื่นจากภาษาอังกฤษเลย เกลือก
จะมีเหตุที่เข้าใจกันไม่ถนัดเปนที่ทุ่งเถียงกันขึ้นด้วยการเล็กน้อย การ
ที่ต้องทุ่งเถียงกันไปหลายคำนั้น ก็จะเปนความลำบากไม่เปนที่ชอบ
ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ถึงว่าข้อสัญญาของไทยซึ่งจะได้ทำด้วยเมือง
อื่น ๆ ใด ๆ ในยุโรปยิ่งไปกว่าสัญญาที่ได้ทำแล้วกับอังกฤษ ฝรั่งเศส
อเมริกันนั้น จักมีความลม้ายคล้ายคลึงกันกับสัญญาทั้งสามนั้น ความ
สำคัญในสัญญาทั้งสามนั้นคงจะเปนโครงก็ดี ก็ต้องพูดกันทำอีก
ฉบับหนึ่ง ๆ ไป ผู้ที่มาทำสัญญาด้วยนั้น ก็คงจะมีความคิดไป
ต่าง ๆ ขอแก้ขอไขขอเพิ่มเติมขอแซกขอแซง ขอยักขอย้ายไปอย่าง
นั้นบ้างอย่างนี้บ้าง พระยาราชทูตผู้เดียวไปอยู่ห่างหูห่างตาห่างปัญญา
ความคิดของผู้ใหญ่ จะว่ากล่าวเจรจาไปจะยากอยู่ ผู้ครองฝ่ายไทย

จะไว้ใจให้อำนาจขาดมาทีเดียวนั้นยังไม่ได้ เพราะฉนั้นบัดนี้ข้าพเจ้า
กับเสนาบดีพร้อมใจกันสั่งมาว่าเมืองใด ๆ ซึ่งจะใคร่ทำสัญญาทาง
ไมตรีแลการค้าขายด้วยเมืองไทย ก็ขอให้เมืองนั้น ๆ มีหนังสือมาถึง
ท่านเสนาบดีผู้ว่าการต่างประเทศในกรุงไทย นัดหมายให้ทราบแน่ก่อน
แล้วจึงจัดแจงแต่งให้ผู้รับใช้ในเมืองนั้น ๆ มีสลักสำคัญควรจะเชื่อได้ว่า
มีอำนาจอาจทำสัญญาแทนเมืองนั้น ๆ ได้เข้ามาในกรุงเทพมหานคร
นี้เทอญ ผู้ครองฝ่ายไทยจะยินดีรับรองโดยสมควรแก่เกียรติยศของ
เมืองนั้น ๆ แล้วจะแต่งตั้งผู้รับสั่งออกเจรจา ปฤกษากับผู้รับใช้ของ
เมืองนั้นซึ่งมาแล้วนั้น ผู้ครองฝ่ายไทยจะยินดียอมทำสัญญาด้วยการ
ไมตรี แลการค้าขายโดยสมควรเหมือนอย่างครั้งเมื่อไทยได้ทำสัญญา
ด้วยเมือง อังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกา ทั้งสามซึ่งแล้วไปแต่ก่อนนั้น
แลในเวลาเมื่อทำสัญญากันด้วยเมืองอื่น ๆ ต่อไปอีก ถ้าผู้รับใช้ของ
เมืองนั้น ๆ จะว่ากล่าวกับผู้รับสั่งข้างไทยขอยักขอย้ายลดหย่อนเพิ่มเติม
แก้ไขเปลี่ยนแปลง แปลกไปกว่าสัญญาก่อนทั้ง ๓ เมืองนั้น ผู้ครอง
ฝ่ายไทยจะควรยอมหรือมิควรยอมประการใด ก็จะได้ปฤกษาหารือกับ
กงสุล ๓ เมืองซึ่งมาอยู่ในกรุงนี้ด้วย ให้ช่วยชี้แจงว่ากล่าวให้เห็นการ
ที่ชอบที่ควรพร้อมกัน เพราะกงสุลทั้ง ๓ เมืองนั้น การข้างยุโรปก็
เข้าใจการข้างไทยก็รู้แจ้งแล้ว เมื่อสัญญากับเมืองอื่นตกลงเป็นแล้ว
กันประการใด ความก็จะได้ทราบทั่วไปแก่เมืองใหญ่ทั้ง ๓ นั้นโดยเร็ว
โดยง่าย ก็จะได้เป็นเกียรติยศแก่เมืองไทย แลเมืองที่มาทำสัญญา

แลเมืองที่มิใจโอยอ้อมอาริชักนำมาปรากฏด้วยกัน ขอท่านทูตานุทูต
จงได้ตอบกับเลอรดกลาเรนดอนดังนี้เทอญ

ความตอบนี้ข้าพเจ้าได้สั่งคุณพระยาศรีสุริยวงศ์ ให้มีหนังสือถึง
พระยาราชทูตว่าความให้ถ้วนถี่ทั้งภาษาไทยภาษาอังกฤษแล้ว จงพิง
หนังสือคุณศรีสุริยวงศ์ด้วยแล้วจงพูดจาให้ชอบด้วยราชการ เทอญ

อนึ่งเมื่อเดือน ๔ ปีมะโรงอัฐศก มิศเตอรยอนยาเว เปนกงสุล
เมืองเดนมาร์กอยู่ที่สิงคโปร์ มีหนังสือมาถึงข้าพเจ้าฉบับหนึ่ง ท่าน
กรมท่าฉบับหนึ่ง หนังสือมาถึงทูตก่อนออกไป ใจความในหนังสือนั้นว่า
ผู้ครองเมืองเดนมาร์กสั่งตั้งให้มิศเตอรยอนยาเว มีอำนาจทำสัญญา
เพื่อเมืองเดนมาร์กได้ แล้วให้เข้ามาขอทำสัญญากับกรุงไทย แต่
มิศเตอรยอนยาเวป่วยอยู่ไม่สู้สบาย แลได้รู้ข่าวแล้วว่าที่กรุงจะแต่ง
ทูตานุทูตออกไปเมืองเองแคลนในปีมะเส็งนพศกเปนแน่ เพราะฉนั้น
มิศเตอรยอนยาเว ขอเข้ามาว่าให้ผู้ครองข้างไทยตั้งพระยาราชทูต
ให้มีอำนาจอาจทำสัญญาว่าด้วยทางไมตรีแลการค้าขาย ในระวาง
เมืองไทยแลเมืองเดนมาร์กได้ แล้วให้สั่งพระยาราชทูตให้ไปพบแล
พูดเจรจาด้วยการสัญญานั้น กับมิศเตอรยอนยาเวที่เมืองสิงคโปร์
ให้เปนเสร็จแล้วไปในครั้งหนึ่งคราวเดียว อย่าให้มิศเตอรยอนยาเว
ต้องเข้ามากรุงลำบากเลย แลการที่มิศเตอรยอนยาเวขอมาดังนี้
ข้าพเจ้ากับเสนาบดีปฤกษาพร้อมเห็นว่าจะยอมอย่างนั้นไม่ได้ จึงได้มี
หนังสือตอบออกไปถึงมิศเตอรยอนยาเว มอบให้สรรเพธภักดีถือออก

ไปส่งให้เมื่อครั้งทูตไปถึงเมืองสิงคโปร์นั้นแล้ว ฉบับที่ลอกจากหนังสือ
ตอบฉบับนั้น ครั้งนี้ได้เขียนตามคำอังกฤษส่งมาให้กับหนังสือฉบับหนึ่ง
นั้นแล้ว ถ้าพระยาราชทูตเห็นว่าควรจะให้เลอรดกลาเรนดอนดกังให้
ดูเถิด แลมิศเตอรยอนยาเวนั้น เมื่อทูตไปจากเมืองสิงคโปร์แล้วได้
มีหนังสือเข้ามาถึงข้าพเจ้า ว่าความที่ข้าพเจ้าว่าไปนั้น มิศเตอรยอนยาเว
เห็นชอบด้วยทุกประการ ตัวมิศเตอรยอนยาเวจะขอเข้ามาทำสัญญา
เองกับเสนาบดีฝ่ายไทยในเดือนซึ่งเปนฤดูหนาวในกรุงเทพมหานครนี้
ครั้นเมื่อณเดือนยี่มะเสงนพศกนี้ เมื่อข้าพเจ้าไม่อยู่ นายห้างยิลผล
แลนรับคำมิศเตอรยอนยาเวมานัดกับท่านกรมท่าว่า ในเดือน ๒_๓ นี้
มิศเตอรยอนยาเวจะเข้ามาด้วยเรือกลไฟเปนเรือลูกค้า ชื่อว่าเซอเยม
บรุด ในปลายเดือนยี่แลขึ้นเดือน ๓ แลว่าเรือลำนี้จะแล่นไปมารับส่ง
หนังสืออยู่มิให้ขาด จะขอเสียว่าอย่าให้ต้องเอาปืนสำหรับลำขึ้นที่ปากน้ำ
เลยทุกเที่ยวทุกคราว ท่านกรมท่าตอบไปว่า มิศเตอรยอนยาเวจะ
มาทำสัญญาก็มาเถิด แต่ซึ่งจะขอไม่ให้เอาปืนขึ้นที่ปากน้ำนั้นจะยอม
ไม่ได้ เพราะเรือลำนี้เปนเรือลูกค้า มิใช่เรือของผู้ครองเมืองเดนมาร์ก
มาส่งมิศเตอรยอนยาเว แลไม่ใช่เรือหลวงของอังกฤษ ครั้นจะยอม
แล้วจะผิดกับข้อความในสัญญาไป เมื่อข้าพเจ้ากลับเข้ามาถึง มิศเตอร
ยิลผลแลนขึ้นมาหาข้าพเจ้าว่าขอแก่ข้าพเจ้าอย่างนั้น ข้าพเจ้าก็หา
ยอมไม่ ว่าไปเหมือนท่านกรมท่าว่า การก็เงียบกันมาคุมบัดนี้ ก็ยัง
ไม่เห็นขึ้นมา

อนึ่งเมื่อณเดือน ๓ ปีมะเสงนพศกนี้ กงสุลเมืองเบลเคมมาอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ ได้มีหนังสือมาถึงข้าพเจ้าว่า เจ้าเมืองเบลเคมสั่งให้กงสุลนั้นมาทำสัญญากับเมืองไทย ตัวกงสุลนั้นเห็นว่าจะเข้ามาจะลำบากไปขอให้ข้าพเจ้ามีหนังสือไปถึงพระยาราชทูต ที่บัดนี้อยู่ในเมืองเองแคลนให้มีอำนาจอันเต็มอาจทำสัญญาได้ แล้วเมื่อกลับมาถึงเมืองสิงคโปร์ ให้หยุดพักพูดเจรจาคิดอ่านกับตัวกงสุลนั้น ทำสัญญาเมืองไทยกับเมืองเบลเคม ให้เปนเสร็จกันที่เมืองสิงคโปร์ที่เดียว หนังสือฉบับนี้เขียนเข้ามาเปนภาษาฝรั่งเศส ข้าพเจ้าอ่านเองไม่ได้ ต้องไปวานคนอื่นเขาอ่านเขาแปลจึงช้าอยู่ เดี๋ยวนี้ก็ยังหาได้ตอยไปไม่ ข้าพเจ้าคิดจะตอยไปคล้ายกับความที่ตอยมิศเตอรยอนยาเวไปก่อนนั้น เล่ามาทั้งนี้เพื่อจะให้ท่านทูตานุทูตเห็นว่าในเมืองข้างใกล้ ๆ ข้าพเจ้าได้พูดเสียอย่างนี้แล้ว ท่านทูตานุทูตควรจะพูดกับเลอรดกลาเรนดอนให้เนื้อความต้องกัน จึ่งจะชอบจะงามสมควร

อนึ่งจงแจ้งความแก่เลอรดกลาเรนดอนว่า พระราชสาสนของกวินวิกตอเรีย แลหนังสือของเลอรดกลาเรนดอนฝากมาถึงข้าพเจ้าโดยมือเซอรอเบิตสจอมเบิคกงสุลคนใหม่นั้นได้รับแล้ว แต่ในเดือนอ้ายข้างแรมเปนเดือนอังกฤษว่า ..... แต่เครื่องราชบรรณาการนั้นได้รับกับพระราชสาสน แต่พระขรรค์กับปืนกับตัวอย่างเงินเหรียญ ดังบอกมาในฉบับก่อนนั้นแล้ว ครั้นเมื่อเดือน ๓ ข้างแรมเปนเดือน ..... เซอรอเบิตสจอมเบิคกงสุล ได้เอาเครื่องราชบรรณาการมาส่งอีกหลายสิ่ง แต่ยังขาด

อยู่ข้างไม่ครบจำนวนตามยาญชีในพระราชสาสน ผัดต่อไปว่ายังมาเรือ
ลำอื่น ครั้นข้าพเจ้าจะริบตอบพระราชสาสน แลหนังสือเลอรดกลา
เรนดอนมาโดยเร็วมอบให้กงสุลทีเดียวก็จะต้องว่าของยังไม่ได้ครบ เพราะ
ของใหญ่ ๆ สำคัญ คือจักรทำเงินเหรียญแลเครื่องยิบฝ้าย เครื่องจักร
แรงน้ำซื้อยังไม่ได้ ครั้นจะว่ามาก็จะเปนยุ่ยจุ้จุกจิก ฤาเปนพ้องกงสุลไป
ครั้นจะรับว่าได้ครบแล้วก็จะเปนปดไป ด้วยเวลาวันคืนซึ่งของใหญ่ ๆ จะมาถึงนั้นก็จะปรากฏ ครั้นเปนภายหลังแต่วันคืนเดือนปีซึ่งจะลงในพระราชสาสนนั้น ก็จะไม่ควรไม่พ้นเปนปดไปเลย จึงต้องงดรออยู่ การซึ่งงดอยู่นี้ กงสุลก็เห็นชอบด้วยแล้ว

เซอรอเบิตสจอมเบิคกงสุลคนใหม่นี้ดีอยู่ เปนคนซื่อว่าอะไรตรง ๆ แล้วเปนคนสนุกยิ้มแย้มแจ่มใส พูดจาเล่นก็สนุกด้วยการความรู้ต่าง ๆ ไม่ขึงไปแต่ด้วยถ้อยความอย่างเดียวเหมือนกงสุลก่อน ๒ คน แล้วไม่จองหองแลโกงมากเหมือนกงสุลหิลลิเยอ แลไม่ทำหน้าเจ้าทุกข์เจ้าร้อนเหนียวเตียวเหมือนกงสุลยินเยล ข้าพเจ้าแลเสนาบดีชอบใจกงสุลนี้มาก ขอบใจผู้ครองฝ่ายอังกฤษหนักหนา ว่าเลือกให้กงสุลคนนี้มา ไม่ดุร้ายขู่เข็ญเมืองไทยเปนเมืองน้อย แลเปนคนซื่อตรงเที่ยงธรรม จงคิดอ่านว่าไปให้เลอรดกลาเรนดอนดีใจเถิด

ยังมีในพวกกงสุลอังกฤษ ก็มีอยู่แต่ตัวกงสุลเซอรอเบิตสจอมเบิค กับมิศเตอน็อกล่าม กับหมอกอมเบล ๓ คนเท่านั้น มิศเตอเบลก็ออก

เสียแล้ว ไม่รับช่วยกงสุลแต่ครั้งกงสุลยินเยลมา เซอยอนโยวริง
ให้มิศเตอมาคัม มาอยู่เปนแทนที่ ยังไม่ทันกลับไปเมืองช่องกงเสียแล้ว
ว่าจะไปรับภรรยามาแล้วก็หายไป แลในเดือนยี่เดือนสามมีนี้ คน
เปนไข้ยิดมาก อังกฤษเปนลงแล้วตายไปหลายคน มิศเตอฝอเรศ
ก็ป่วยเปนยิด ตายเสียแล้วเมื่อวัน ๗ ๗ ๕ ค่ำนี้ มิศเตอร์ออละแยศเตอร์
เสมียนกงสุลนั้น เปนยิดเกือบจะถึงอติสารอยู่แล้ว เห็นว่าอยู่ที่กรุงนี้คง
จะตายก็ลงกำปั่นหนีไปว่าจะไปเองแคลน แต่เห็นว่าจะไปตายกลางทาง
ดอกกระมัง ตัวกงสุลสจอมเยิคนั้นจนเดี๋ยวนี้ก็ป่วยขัดเข่าขัดแขน เวลา
เช้า ๆ ยกแขนไม่ใคร่จะขึ้น กินยาเข้าปรอท ลิ้นแลเพดานบวม พูด
ก็เสียงแห้ง แลกินยาเข้าปรอทนั้นว่ากันเปนยิด ในพวกไทยก็ป่วย
ลงชุมด้วยไข้ยิด แต่ในเจ้านายข้าราชการไม่มีใครตายด้วยไข้ยิด
ถึงตัวข้าพเจ้าเมื่อไปอยู่ที่บ้านอ่างศิลาก็เปนยิดลงสองสามวัน กินยา
หอลอเวครั้งเดียวก็หาย คนข้างในที่ไปด้วยก็ป่วยเปนยิดหลายคน แก้
ด้วยยาหอลอเวหายทุกคน พระยาพิชัยสงครามขึ้นไปทำเมืองลพบุรี
ป่วยเปนยิดถึง ๑๕—๑๖ วัน บอกอาการหนักลงมาว่าเห็นจะไม่หาย
เกือบถึงอติสารอยู่แล้ว ข้าพเจ้าให้ตำรวจรีบเอายาหอลอเวไปแก้ก็พ้นขึ้น
บัดนี้ก็หายกลับมาหาข้าพเจ้าชื่นชมยินดีนัก ว่ารอดชีวิตเพราะข้าพเจ้า
จริง ๆ ยาขนานนี้อังกฤษติเตียนนักไม่เชื่อไม่นับถือเลย ว่าเปนยา
ของคนโง่คนต่ำคนไม่รู้วิชาหมอ แต่เห็นชอบนักแก่คนเมืองนี้ หมอ
แคมเบลอังกฤษนับถือว่าเปนหมอหลวง ให้มาสู้กับไข้ยิดที่เมืองไทย

เพราะได้ทรายไปว่ากงสุลหิลลิเยอตายด้วยไข้ยิดลง ไม่มีหมอดีรักษา
จึ่งตาย มาครั้งนี้ไม่ได้ยินว่ารักษาไข้ใครหายเลย เมื่อรักษา
มิศเตอร์ฝอเรศก็ทำว่านวายยับเยิน เอาปลิงเกาะท้องคนไข้ ๕—๖ ตัว
จะเอาเลือดออกเสียไม่ให้ตกทางทวาร แลให้นอนตรึงอยู่ที่เดียวไม่ไหว
ตัว จะให้อุจาระนอนสงบลงในกระเพาะ เลอะเทอะเต็มที่ แต่หมอ
บรัดเลนั้น เอาเปลือกมังคุดตำยิดให้คนพวกอเมริกันกิน ลางไข้
ก็หายบ้าง หมออิปาซี (ความขาด) ของแก้นั้นก็สู้ยิดไม่ได้ แต่
ประหลาดใจอยู่แต่ด้วยไข้ลมจับประจุบัน เช่นสมเด็จของค์น้อยอย่างไร
มีรู้อยู่ เห็นจะเปนไข้มาเปนคราว ๆ ตามฤดูมิใช่ลม เมื่อวัน ๓ ๗ ๔ ค่ำ
เวลาเย็น นายน่มที่เปนขนอักษรพิมพการเข้ากรมโรงพิมพ์ลมจับตาย
แต่คนนี้ป่วยมาแต่เดือน ๓ ข้างขึ้น เปนลมอย่างจะเปนอัมพาต ชัก
ลากมา ครั้นวัน ๒ ๗ ๔ ค่ำพระยาพินาศอัคคิขางวางกรมพลพันในพระ
ยวรราชวัง ๑ หลวงศริคงยศ เจ้ากรมคลังข้าขาก ๑ ทหารรักษาอยู่ที่
ประตูรัตนพิศาลคน ๑ แต่ก่อนไม่ได้ป่วยไข้อะไรเลย เปนลมจับ
ประจุบันตายลงในเวลาเย็นในโมงใกล้ ๆ กันทั้งสามคน ครั้นข้าพเจ้า
ได้ฟังหนังสือยอกมาว่าเจ้าหญิงในเมืองอังกฤษตายลงด้วยอย่างนั้นก็คิด
ประหลาดนัก ขอท่านจงฟังดูว่าหมอที่เมืองอังกฤษ ไข้อย่างนี้เขา
แก้กันอย่างไร แก้ไว้ได้บ้างฤๅไม่ จะได้เอาวิทยา

พระเจดีย์แก้วตามตัวอย่างนั้น ถ้าแพงนักก็ให้ทำแต่องค์หนึ่ง
สององค์เถิด อย่าเอามากดังจดหมายสั่งเลย แต่ก่อนสำคัญว่า

การทำเครื่องแก้วดีนถมไปจะไม่แพงนัก จึงได้สั่งถึง ๖-๗ องค์ แต่ลูกนมหวดแก้วนั้น กรมหมื่นราชสีห์คิดสั่งไปว่าจะใส่ในพระพุทธปรางคปราสาทในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ถ้าทำมาไม่ครบกลัวจะเสียที่เสียการ คิดอ่านทำมาให้ได้ แต่กรมหมื่นราชสีห์จะคิดไว้อย่างไรว่าอย่างไรข้าพเจ้าจำไม่ได้ ไหลลืมไปเสียอย่างตาพ่กแล้ว กรมหมื่นราชสีห์ก็ยังไม่อยู่ไปพระพุทธบาทตั้งพระเจดีย์ศิลา อีกสัก ๕-๖ วัน จึงจะกลับมา เมื่อกลับมาแล้วข้าพเจ้าจะถาม ได้ความประการใดจึงจะจดหมายบอกมาต่อครั้งหลัง อนึ่งจะใคร่ทราบว่าทูตเมื่อใดจะได้กลับจะมาถึงกรุงต่อเดือนใดจงบอกมาให้ทราบ

อนึ่งซึ่งได้ข่าวว่าญวนจะเข้ามาขอเปนไมตรินั้นการก็เปนจริงแล้ว บัดนี้ญวนแต่งให้องมีชื่อคนหนึ่งกับไพร่ ๔๓ คน มากับเรือสามลำบันทุกบันทึจับไว้แต่กองทัพไทยแต่ก่อน ทั้งใหญ่ทั้งน้อย ๓๐ บอกว่าจะมาคืนให้ พวกญวนมาถึงเมืองจันทบุรี วัน ๔ ๑๒ ๔ ค่ำเวลากลางคืน แล ในวันนั้นเวลากลางวัน ก่อนญวนมาถึงวังหน้าท่านเสด็จลงไปถึงเมืองจันทบุรีก่อน ทอดอยู่ที่ปากน้ำแหลมสิงหว่างเกาะนมสาวแลเกาะขลาครั้นเรือญวนมาถึง กรมการก็พาเอาเรือญวนเข้าไปเสียในปากน้ำจันทบุรี เอาไปคุมไว้ที่หน้าเมืองเนินวง วังหน้าท่านเสด็จแล่นเลยไปเที่ยวเสียข้างเกาะช้างไม่ขึ้นเมืองจันทบุรี บัดนี้กรุงก็ได้มีหนังสือไปเชิญเสด็จให้กลับมา ก่อนญวนจะมาถึงกรุง แลญวนนั้นก็ได้มีตราให้เมืองจันทบุรีคุมเข้ามาส่งถึงเมืองสมุทปราการ แต่บัดนี้ยังไม่มาถึง

อนึ่งเมื่อวังหน้าเสด็จออกไปเที่ยวทเลครั้งก่อน มิพวกญวนทหาร วังหน้าประมาณ๖๐ เศษ มาร้องทุกข์ถวายฎีกาว่า อยู่ในวังหน้าร้อนนัก ทนเจ้าขุนมูลนายไม่ได้จะขอมาอยู่วังหลวง ข้าพเจ้าไม่รับ เปนแต่ยังคับว่ามีทุกข์อย่างไรก็ให้ทำเรื่องราวร้องทุกข์ที่วังหน้าเถิด ให้ท่านชำระจัดแจงเสียให้ดีให้สบาย ครั้นท่านเสด็จกลับมาข้าพเจ้าก็ได้ว่าแก่ท่านว่าญวนทหารมันร้องทุกข์อยู่ว่านายข่มเหงนัก แลว่านายฉอของท่านเอง ให้ท่านทรงชำระ จัดแจงเสียให้ไพร่ได้ความสุข การก็หาสำเร็จกันดังนั้นไม่ กลับไปไล่เลียงจะเอาตัว ว่าใครเปนต้นคิดต้นอ่านจะโจทหมู่หมวด แลใครเข้าชื่อข้าง ญวนก็ตกใจออกตัวกันชัดทอดกันว่าลักเอาชื่อไปใส่ในเรื่องราว แลอื่น ๆ ไป ความทุกข์ของไพร่ก็ไม่ได้ชำระค้างอยู่ ครั้นข้าพเจ้ากลับมาได้สองวัน ท่านก็เสด็จออกไปทเลจนบัดนี้แล ฝ่ายพวกญวนเมื่อท่านเสด็จออกไปแล้ว มันก็ทำเรื่องราวร้องฎีกาหน้าพลับพลาสูงอีก กล่าวความร้องขอออกจากวังหน้า ถ้าจะต้องอยู่วังหน้าแล้วถึงจะเปลี่ยนนายเปลี่ยนหมู่ก็ไม่ยอม ข้าพเจ้ากลัวท่านจะขัดเคืองมากไป ข้าพเจ้าก็คืนเรื่องราวไปเสียว่าไปดังก่อน ภายหลังพระยาวิเศษสงครามตกใจ มาแจ้งความว่า อ้ายญวนทหารวังหน้าเปนอันมาก ซ่องสุมกันกินเหล้าตีกลองย้างเข้าแตรย้างชมนมแล้วคิดกันว่า จะอยู่กับเจ้าขุนมูลนายข้างวังหน้าก็ไม่ได้ ไปร้องวังหลวงก็ไม่รับ เมืองบ้านเมืองไม่เปนที่พึ่งได้ดังนี้ จะทนไปไม่ได้ ไหน ๆ ได้มาร้องความถึงแล้ว วังหน้าเสด็จกลับมาก็จะถูกเฆยน เพราะฉนั้นเปนที่ตายที่

ก็ตามมากด้วยกัน จะคิดวุ่นไปตามภายาคนสิ้นคิดแล้ว สุดแต่แผ่นดิน แผ่นฟ้าจะโปรด พระยาวิเศษสงครามกลัวญวนจะเอาไฟเผาบ้าน แล้ว จะฆ่าเจ้าขนมลนายข้างวังหน้า เมื่อได้ข่าวมาดังนี้ กรมวงศากัยคณ พระยาศรีสุริยวงศ จึงให้ไปว่าเกลี้ยกล่อมว่าอย่าวุ่นวายไปเลย เสนาบดี จะช่วยเปนที่พึ่งให้ได้พ้นจากวังหน้า มาอยู่ข้างวังหลวงตามสมัค ญวน ได้ฟังดังนั้นก็สงบไป ข้าพเจ้ากับท่านทั้งสองนั้น ได้เข้าชื่อกัน จดหมายเหตุซึ่งเปนนั้น บอกออกไปถึงวังหน้าแล้ว แลขอญวนที่ไม่สมัค มาไว้ข้างวังหลวง จึงจะคิดเลขรายอื่นถวายใช้ให้แทน หรือจะรับ ราชการที่วังหน้า จะเกณฑ์ทหารญวนพวกนี้ทำอะไรจะรับทำถวาย ขอแต่ อย่าให้ญวนลุกลามเปนตัวเหี้ยเลย วังหน้าท่านก็เห็นจะได้รับหนังสือแล้ว แต่ยังนิ่งอยู่ไม่ตอบมา ครั้งนี้ญวนนอกมันเข้ามาว่าจะทำไมตริ ญวน พวกนี้จะแตกตื่นไปอย่างไรอีกก็ไม่ทรายเลย สืบฟังดูได้ยินว่าพวกญวน ข้างคลองผดุงกรุงเกษม พูดกันว่าถ้าไทยจะเปนไมตริกับญวน ยอม ญวนที่กรุงจะให้กลับไปเมืองญวนแล้ว ที่จะสมัคไปยินดีไปสักส่วนหนึ่ง ที่ไม่สมัคไปสัก ๔ ส่วน แต่ญวนข้างวังหน้านั้น เขาว่าที่อยากอยู่นั้น น้อยอยากจะไปแทบหมด เดี๋ยวนี้ก็ต้องวิตกระวังอยู่ ด้วยอ้ายญวน เปนคนใจเบาหูเบามุทลุกลัวมันจะคิดผิด ๆ ไป เหมือนใจพม่าครั้ง แหกคุก

อนึ่งข้าพเจ้ามีความเสียใจว่า ชื่อเจ้าฟ้าอิศราพงศ์นี้ อ้ายชาว บ้านนอกชาวป่าพอใจฟังนัก เดี๋ยวนี้ก็เกิดความอิก แลมีอ้ายเขมร

คนหนึ่ง ทำตราตั้งตัวเปนหลวงจำนงวาริ์ คนถืออิงทหารขวาของพระเจ้าอยู่หัววังบน เจ้าพ้าอิศราพงศเปนผู้รับสั่ง ให้ไปตั้งกองรับผู้ร้ายลักกระบือ ให้เอาไว้ทั้งคนทั้งกระบือทำนาถวาย ทาสลกหนึ่งของใครสมัคเข้าไปเปนกองนา อย่าให้เจ้าหนี้นายเงินตาม ถ้าขืนตามให้เฆี่ยน ๙๐ ที ๕ หวาย แล้วเอาตัวจำไว้สามเดือน แล้วคิดเงินให้แต่ครึ่งหนึ่ง ห้ามอย่าให้เก็บทุกภาษีอากร แล้วอ้ายเขมรนั้นทำตราชื่อเจ้าพ้าอิศราพงศ ตั้งอ้ายอินเปนพระพิพิธนายกองอีกกองหนึ่ง ขึ้นแก่อ้ายหลวงจำนงวาริ์ ๆ เอาตราตั้งนั้นมาสู้ความ ทาสที่มันลักไปเอามาอ้างเจ้าพระยามหาศิริธรรม แลกรมการกรุงเก่า กลัวเกินนักยังชำระอยู่ ตัวเจ้าพ้านั้นเดียวนี้ไม่อยู่ที่กรง ออกไปทางเมืองปราจิณบุรี ว่าจะไปตามเสด็จวังหน้า ๆ

จดหมายมาวัน ๖ ๗ ๔ ค่ำ ปีมเสงนพศก
๖

ฉบับที่ ๓๒

พระราชหัตถเลขาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ แลเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี

จดหมายมายัง พระยามนตรีสุริยวงศ ราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี อุปทูต ให้ทราบ ว่าหนังสือที่ฝากมาถึงข้าพเจ้า จำพวกที่ลงวัน ๔ ๗ ๑ ค่ำนั้น ได้ถึงมือข้าพเจ้าในวัน ๑ ๗ ๔ ค่ำเวลากลางคืน ข้าพเจ้าได้รับแล้วทุกฉบับ แลการซึ่งท่านทูตานุทูตออกไปครั้งนี้ ได้ประพฤติการทั้งปวงอย่างไร ๆ ข้าพเจ้าก็เห็นชอบด้วยทุกอย่าง ไม่ติเตียนอะไรดอก ข้าพเจ้าไม่สงไสยว่าเลือกเอาแต่การดีบอกมา เพราะได้ข่าวในหนังสือพิมพ์ฉบับต่าง ๆ แลคำคนที่มาบอกเล่าหลายราย ก็เห็นคล้ายเห็นร่วมเห็นสมกับเรื่องที่บอกมาไม่แปลกกันนัก ก็แต่เรื่องความที่เลอรดกลาเรนดอน ปฤกษากับพระยาราชทูตว่าให้มีหนังสือมาถึงข้าพเจ้านั้น ข้าพเจ้าก็ได้เขียนหนังสือชี้แจงความที่ควรจะตอบกับเลอรดกลาเรนดอนส่งมาฉบับหนึ่งแล้ว บัดนี้ข้าพเจ้าอยากจะใคร่พูดซ้ำมาให้ท่านฟังอีก จึงเขียนคัดส่งมาถึงท่านทูตานุทูตสั้น ๆ ให้ทราบมาดังนี้ ฯ

(น่าจะเปนร่างแรกฉบับที่ ๓๑ นั้นเองทรงค้างอยู่)

ฉบับที่ ๓๓

พระราชหัตถเลขาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ
แลเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี
ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๐๑

จดหมายมายัง พระยามนตรีสุริยวงศ์ราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดีอุปทูต ให้ทราบ ว่าหนังสือใบบอกจำพวกที่ลงวัน ๒ ฯ ๑๒ ๒ ค่ำ เขียนที่กรุงลอนดอนเมื่อกลับจากเมืองเชบพีล แลเมืองลิเวอปุลแล้วนั้น พึ่งได้มาถึงมือข้าพเจ้าเมื่อวัน ๑ ๕ ๗ ค่ำ ปีมะเมียสัมฤทธิศกนี้ แต่ได้ข่าวว่าหนังสือห่อนี้ ได้ส่งมาแต่สิงคโปร์แต่พระพิเทศพาณิชแล้วนานเกือบถึงเดือนจึงได้หนังสือ เพราะเรือที่รับมาช้าอยู่ในทเลนานหลายวันไป หนังสือมาครั้งนี้นักหนา ด้วยหมอมราโชทัยได้ซ่อมแซมเขียนคำอังกฤษเปนตัวอักษรอังกฤษ อ่านเข้าใจง่ายไม่ต่ตัว ความก็สนุกดี ข้าพเจ้าก็ได้ฉบับไว้ได้อ่านให้ท่านทั้งปวงข้างหน้าข้างในฟังด้วยกันมาก ทั้งพระทั้งคฤหัสถ์ทั้งวัดทั้งบ้าน แต่คนบ่า ๆ เขิน ๆ นั้นดูที่เขาจะยิ้ม ๆ อยู่ว่า ซึ่งว่าทูตได้เข้าไปนั่งกินโต๊ะกินน้ำชากับกวินวิกตอเรียนั้นจะไม่จริง แต่ข้าพเจ้าแลท่านผู้ใหญ่ ๆ ทั้งปวงไม่ได้สงสัยเลย เพราะเข้าใจธรรมเนียมข้างอังกฤษอยู่ แลทราบเปนแน่แท้ว่าการทูตครั้งนี้ ปดกันไม่ได้เหมือนทูตไปเมืองปักกิ่งแต่ก่อน เพราะสารพัดจะมีจะเล่าจะว่าในหนังสือพิมพ์หมดทุกสิ่ง ยิ่งกว่าเราจะบอกด้วยเขียนหนังสือถึงกันอีก

แลคนอังกฤษที่เข้ามา เขาก็มาเล่าเสียก่อน ได้พังก่อนหนังสือทูต
มาถึงเดือนเศษสองเดือน เหมือนหนึ่งที่สรรเพธภักดิ์ให้ทำดายเพื่อ
จะให้ข้าพเจ้านั้น ข่าวก็ได้ทรายมีในหนังสือพิมพ์ ได้อ่านแล้วแต่เดือนสี่
ข้างขึ้น เรื่องว่าทูตไปเที่ยวหัวเมืองต่าง ๆ นั้น ก็ได้ทรายแต่ในแรม
เดือน ๓ ทำงารข่าวสาวเข้าเฝรเดอริกวิเลียม เมืองปรุศเสีย กับเจ้า
หญิงใหญ่ปรินซิศรอยาล ในวัน ๒ ๆ ๓ ค่ำนั้น มีในหนังสือพิมพ์เล่า
พิฤกถึกถือมากนัก จนส่งไปจากเมืองอังกฤษโดยทางเรือนั้นขี้เกียจอ่าน
เสียอีก แลข่าวว่าทูตไทยกำหนดว่าได้ออกจากกรุงลอนดอนในวัน
๕ ๑๓ ๔ ค่ำ แต่เลื่อนต่อไปฤาอย่างไรนั้น แลว่ามาทางเมืองฝรั่งเศส
ได้เฝ้าเข้าฝรั่งเศสด้วยฤาอย่างไรนั้น ฤากันว่ากันมานานแต่เดือนห้า
ข้างแรมมา แลว่าทูตไทยได้ไปขอยืมเงินที่คลังของกวินวิกตอเรียอีก
๕๐๐ ปอนด์ แลพระพิเทศพาณิชยอกเข้าไปว่า ทูตไปเอาเงินที่เอเชน
ของเขา ๑๕๐๐๐ เหรียญเศษสามครั้งในเดือน ๕ ข้างแรม การอื่น ๆ
ซึ่งว่าในหนังสือยอกของทูตานุทูตนั้นก็ดี ไม่ได้ว่าก็ดี ได้พังล่วงหน้ามา
ต่าง ๆ การซึ่งทูตไปประพฤติข้าพเจ้าไม่ติเตียนอะไรหามิได้ เห็นว่า
ชอบอยู่หมด วิตกอยู่น่อยหนึ่งซึ่งไปพูดว่าทหารวังหลวงมี ๑๐๐๐ คน
ทหารวังหน้ามี ๕๐๐ นั้นผิดที่จริงไป เขาจะมิจับปดได้ฤา ที่จริงทหาร
วังหลวงมีที่กองพระพหลจำนวน ๘๐๐ เศษ รักษาองค์ยืนปลายหอก
๔๐๐ เศษ กับพวกเกณฑ์หัดทหารใหม่อีก ๓๐๐ เศษเท่านั้น ทหาร
วังหน้าพวกญวนถึง ๒๐๐ เศษ ฤา ๗๐๐ ทหารใหม่ถึง ๒๐๐๐ ไม่ใช่ฤา

ถึงที่กรุงนี่ก็เล่าฦๅทั้งเมืองด้วยกำลังทหารนี้ ว่าใคร ๆ ถึงมีตัวก็เหมือนไม่มีตัวหมด มีแต่ท่านกับเจ้าฟ้าอิศราพงศ์กับลูกท่านจะเปนที่พึ่งราษฎรทั้งปวงต่อไปไม่ใช่ฦๅ อังกฤษเขามาอยู่ที่กรุงก็มาก อะไรอย่างไรเขาก็รู้ แต่เสียใจอยู่ว่าอังกฤษเฝ้าพูดจาเล่าฦๅถือว่าจริงอยู่เสมอเปนนิตย์มานานจนถึงครั้งนี้ ในหนังสือพิมพ์ที่เล่าฦๅถึงทูตไทยไปลอนดอนนั้นก็ยังมีมาอย่างนั้นอยู่นั่นเอง ความ ๔ อย่างนี้ไม่เปลี่ยนแปลงบ้างเลย แม่น้ำกรุงชื่อแม่น้ำไม่มีชื่ออื่นเลยเปนอันขาด เรือนเมืองบางกอกลอยอยู่ในน้ำแทบทั้งนั้นสัก ๓ ส่วน ๔ ส่วน ปลูกอยู่บนดินสักส่วนหนึ่ง ชาวเมืองไทยเปนแต่ล้วนจีนสัก ๙ ส่วน ๑๐ ส่วนเปนไทยอยู่ส่วนหนึ่ง ขนหลวงวังหลวงแก่ชราคร่ำคร่า ผอมโซเซเอาราชการไม่ได้ ไม่แข็งแรงโง่เขลา ได้เปนขุนหลวงเพราะเปนที่วังหน้า ราชการแผ่นดินสิทธิ์ขาดแก่วังหน้าหมดทั้งนั้น ถึงการทำสัญญาด้วยอังกฤษทนุบำรุงบ้านเมืองก็ดี แต่งทูตไปก็ดี เปนความคิดวังหน้าหมด วังหลวงเปนแต่ออออแอแอพยักพเยิดอยู่เปล่า ๆ เมื่อแขกเมืองเข้ามาหา วังหน้าต้องแอบข้างหลังสอนให้พูดจึงพูดกับแขกเมืองได้ วังหน้าเปนหนุ่มแข็งแรง ขี่ช้างน้ำมันขี่ม้าเทศสูงสามศอกเศษ ยิงปืนทุกวัน ชอบการทหารมาก มีวิทยาอาคมดี ฤๅษีมุนีแพทย์หมอมีวิทยานับถือเข้าอยู่ด้วยมาก ผู้หญิงก็รักมากเลี้ยงลูกเมียดี เจ้ากลับเปนพระเมหษี เธอมายิสติข้างใน ข่าวฦๅดังนี้ตลอดทั่วเมืองไทยเมืองลาวแลจีนฝรั่งอังกฤษทั้งปวงไม่ใช่ฦๅ ฦๅมาดังนี้ตั้งแต่ข้าพเจ้ายังอ่อนกว่าวังหน้าเดี๋ยวนี้อยู่ เหมือนเมื่อแรกเข้ามาอยู่

ในวังนี้ ข้าพเจ้าอายุยังอ่อนกว่าวังหน้าในบัดนี้ถึง ๔ ปี มันก็ว่าแก่แล้ว ครั้งนี้วังหน้าท่านก็มีอายุแก่กว่าข้าพเจ้าเมื่อแรกเข้ามาถึง ๓ ปีเศษแล้ว มันก็ว่ายังหนุ่มอยู่ ท่านเสด็จไปหัวบ้านค้านเมืองที่ใด ก็ได้ลูกสาวเจ้าบ้านผ่านเมืองแลกรมการมาทุกที่ ไปสระบุรีก็ได้ลูกสาวพระปลัดมา ไปนครราชสีมาก็ได้ลาวมากว่า ๙ คน ๑๐ คน ไปพนัศนิคมก็ได้ลูกสาวหลวงปลัดมา ไปราชบุรีเมื่อเดือนหกนี้ ก็ได้ลูกสาวใครไม่ทรายเลยเข้ามา แต่ข้าพเจ้าไปไหนมันก็ว่าชรา ไม่มีใครให้ลูกสาวเลย ต้องกลับมาแผลงรัง เพราะว่าคร่ำคร่าชราภาพ ผมไม่สู้ดกถึงบางยังมีอยู่บ้างดำอยู่บ้าง แต่หาได้จับกระเหม่าไม่ แลไกลก็เห็นเปนล้านโล้งโต้งไป ข้าพเจ้าซื้อแก๊บเขาใส่ อุส่าห์ขี่ม้าเที่ยวเล่นจะให้มันว่าหนุ่ม มันก็ว่าแก่อยู่นั้นเอง ไม่มีใครยกลูกสาวให้ สู้แต่สรรเพธภักดิ์ก็สู้ไม่ได้ วันหนึ่งข้าพเจ้านั่งอยู่ในท้องพระโรง ข้าพเจ้าพูดขึ้นว่าข้าพเจ้าแก่อายุกว่าวังหน้า ๓ ปีกับ ๑๑ เดือน ไม่ถึง ๔ ปีถ้วน วันนั้นจะเปนใครลืมไปเสียแล้ว พระยาประสิทธิศุภการฤๅใครแลจำไม่ได้ ก็ว่า ออ อองอ นึกว่าแก่กว่ามาก เห็นคนนั้นจะสำคัญว่าว่าข้าพเจ้าแก่กว่า เหมือนเจ้าพระยาศรีสุริยวงศแก่กว่าพระยามนตรีสุริยวงศ ๑๒ ปีนั้นทีเดียว ฤๅลางคนลางพวกอย่างเจ๊กล่าก็ขยับจะสำคัญไปว่า ข้าพเจ้าไม่ใช่ลูกสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ เปนแต่คนไม่มีมารดา ท่านเอามาเลี้ยงไว้ก่อน คนไม่รู้จะไรดูแต่โยสถวิหารวัดหงส์ขยับจะถือจะว่าดังนี้บ้างกระมัง ความอย่างนี้วุ่นมานานแล้วนึกมานานแล้ว แต่ที่ในกรุงนี้ยังฝ่าฝืนชักเข้าหาที่จริงไม่ได้

ท่านทั้งปวงไปพูดที่โน้นดังยอกมานี้ ถึงจริงเห็นเขาจะว่าปดว่าเท็จ เขาจึงลงหนังสือพิมพ์ว่า ที่จริงการแผ่นดินเปนความคิดสติปัญญาฤทธาอำนาจวังหน้าหมด วังหลวงแก่คร่ำคร่างมงายไม่ได้เรื่องเลยทีเดียว ท่านทั้งปวงไม่ระวังปากระวังตัว ซ้ำไปพูดลดหย่อนทหารวังหน้าที่แขงแรงแลมากมายกว่าทหารวังหลวง ข้าพเจ้ามีความวิตกกลัวเขาจะว่าทูตไทยปดนัก เข้าวิกตอเรียจึงซักดังนั้นเปนเชิงดอกกระมัง(๑) อนึ่งที่ใช้เงินนั้นซื้อเข้าของเข้ามามากมายนัก ถ้าจะปรากฏว่าหาเอาเข้ามาค้าขายไปนั้น วิตกกลัวอังกฤษเขาจะลงหนังสือพิมพ์นินทา ว่าทูตไปนั้นคือไปหาสินค้ามาขายดอก แต่ว่าไทยเราก็เปนที่ถูกนินทาอยู่แทบทุกสิ่งทุกประการ

---

(๑) ความที่ทรงโทมนัสในเรื่องหนังสือพิมพ์ลงยกย่องพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แลติเตียนพระองค์ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ สันนิษฐานว่า ความนั้นมิศเตอร์น๊อกส์ผู้ช่วยในสถานกงสุลอังกฤษเห็นจะแต่งส่งไปลงพิมพ์ ในสมัยนั้นที่กรุงเทพ ฯ ยังมีคนอังกฤษน้อย มิศเตอร์น๊อกส์เดิมเปนนายร้อยเอกทหารอังกฤษอยู่อินเดีย ออกจากอินเดียมาหางารทำในประเทศนี้ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจ้างไว้เปนครูทหาร โปรดปรานถึงประทานหญิงคนหนึ่งชื่อปรางให้เปนภรรยา ครั้นรัฐบาลอังกฤษเข้ามาตั้งกงสุล มิศเตอร์น๊อกส์เปนคนรู้ภาษาไทย จึงไปรับเปนตำแหน่งล่ามอยู่ในสถานกงสุล แลอยู่ต่อมาจนได้เปนกงสุลเยเนราลอังกฤษในกรุงเทพ ฯ

อย่าวิตกเปนธุระร้อนไปเลย ไม่เสียราชการแล้วก็เปนดี อนึ่งถ้าอังกฤษจะนินทาว่าตื่นก็ควรแล้ว ด้วยเราเปนชาวบ้าได้เข้าไปเมืองสวรรค์ เสียใจอยู่แต่ว่าถึงเปนเมืองสวรรค์แล้ว ผู้ที่ไปเปนแต่ได้ชมนางเทพอัปสรกัญญา แต่จะซื้อมาเหมือนผู้หญิงจีนไม่ได้ ต้องกลับมาแผลงรัง ถึงกระนั้นถ้าซื้อได้แต่เครื่องแต่งนางสวรรค์มาแต่งนางมนุษย์ของเราก็นเล่นบ้างก็จะดีอยู่พอดูเล่นประหลาด ๆ

ราชการที่กรุงเปนสลักสำคัญก็ไม่มี มีแต่มิศเตอรยอนยาเวเข้ามาทำหนังสือสัญญาเพื่อเมืองเดนมาร์ก การก็เสร็จแล้วจะลงตราลงลายมือในวันนี้ อนึ่งเมื่อเดือน ๕ ข้างขึ้นมีญวนรับใช้เจ้าเมืองไซ่ง่อนเข้ามาเจรจาความจะเอาบุ๋นมาแลกเปลี่ยนเอาญวนไป ความมีในหนังสือราชกิจจานุเบกษาตีพิมพ์แล้ว ข้าพเจ้าได้ฝากหนังสือฉบับนั้นมาในนี้ด้วยแล้วอ่านเอาเถิด ข้าพเจ้าทั้งปวงอยู่ดีกินดีอยู่หมด ไม่มีใครป่วยไข้อะไร มีแต่ชายเกยมสันตโสภาคย์ น้องของยิ่งเยาวลักษณ์นั้นป่วยเรื้อรังมานาน เห็นว่าอาการเดียวนี้หนักกลัวจะไม่หาย อนึ่งคุณพระยาศรีสุริยวงศ์ตกม้าเท้าแพลงไป บัดนี้ป่วยเท้ามากว่าเดือนเศษแล้วยังเดินไม่ได้ บัดนี้ข้าพเจ้าทั้งปวงก็คอยอยู่ทุกวัน ด้วยหมายว่าทูตคงจะมาถึงในวันนี้พรุ่งนี้ในเดือนนี้แล เหมือนดังยัวเมียท่านกรมท่า มีข่าวโทษ์กันบ่อย ๆ ว่าเกือบจะคลอดบุตรอยู่แล้ว ในพรุ่งนี้แลมรืนนี้แลต่อ ๆ มานาน จนเมื่อในข้างขึ้นเดือนนี้ก็ยังว่ากันอยู่

พระอินทราทิตย์เผือกทำชู้กับภรรยาสรรเพชภักดินั้น ข้าพเจ้าให้ลูกขุนเขาปฤกษา เขาว่าเปนเงิน ๒๘ ชั่งเศษทั้งสินไหมพินัย แลว่าพินัยก็เปนหลวงไม่ได ด้วยข้าพเจ้าใช้สรรเพชไปไกล ต้องให้แก่สรรเพชคนเดียว พินัยหลวงมีเรื่องที่เลมิดลักคนในเรือข้างในไปจากเรือหลวงนั้น เปนเงินชั่งเศษ ฯ

จดหมายมาวัน ๖ ๆ ๗ ค่ำปีมเมียสัมฤทธิศก

ฉบับที่ ๓๔

พระราชสาสนแสดงความเสียพระราชหฤทัย
ซึ่งพระราชชนนีของสมเด็จพระราชนวกตอรยา สิ้นพระชนม์
เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๐๔

พระราชสาสนในสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ พระเจ้ากรุงรัตนโกสินทรมหินทรายุธยา ผู้เปนใหญ่ในสยาม แลเมืองขึ้นใกล้เคียงต่าง ๆ คือเมืองลาวกาวลาวเฉียงเมืองกัมโพชาแลเมืองมลายูหลายเมืองแลอื่น ๆ ขอเจริญทางพระราชไมตรีอันสนิท คำนับมายังสำนักสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอริยามหาราชินีพระเจ้ากรุงลอนดอน ผู้เปนเจ้าเปนใหญ่ในพระราชอาณาจักรอันรวมกัน คือ ทวีปบริตาเนียใหญ่แลไอยิแลนด์ กอลอนีนานาประเทศต่าง ๆ ให้ทราบว่า เซอรรอเบิตสจอมเบิคผู้เปนกงสุลของกรุงบริตาเนีย ซึ่งตั้งไว้สำหรับอยู่กับผู้ครองฝ่ายสยาม มีถ้อยคำควรจะพึงเชื่อแลหมั่นในราชการสมควรแก่ตำแหน่ง ทำแทนผู้ครองแผ่นดินของกรุงบริตาเนียอยู่ในพระนครนี้ ได้แจ้งความแก่กรุงสยามเปนข่าวความเศร้าโศกของกรุงบริตาเนีย ด้วยความวิโยคเพราะความสิ้นพระชนมชีพของพระราชชนนี ซึ่งมีพระคุณแลเปนที่รักใคร่มากที่สุด ซึ่งทรงนามว่าดุกเชศออฟเกนต์ ซึ่งสิ้นพระชนม์ในวันที่ ๑๖ ของเดือนมาร์ชที่ล่วงไปแล้วในปีนี้ คือเปนกำหนดฝ่ายสยาม วันเสาร์ขึ้น ๕ ค่ำ ของจันทรมาศชื่อจิตร เปนเดือนที่ ๕ นับแต่ต้นรดูหนาวมาในปีระกายัง

เปนโทศก ศักราช ๑๒๒๒ คิดเปนบีที ๗๖ ของพระชนสชีพแห่งผู้สิ้น
พระชนม์นั้น กรุงสยามมีความโทมนัส เพื่อจะได้ฟังความเรื่องน
เพราะกรุงสยามยังนี้ได้เปนผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์กับกรุงบริตาเนีย เพราะ
ทางพระราชไมตรีซึ่งมีมาแล้วตั้งแต่เสร็จการสัญญาใหม่

อนึ่งกรุงสยามได้สดับแต่ผู้แจ้งความเปนอันมากว่า พระราชชนนี
ของกรุงบริตาเนียนั้นได้อยู่กับกรุงบริตาเนีย ด้วยความสนิทเสนหาใหญ่
ที่สุดติดต่อมานานเสมอไม่ว่างวายคลาดคลา ตั้งแต่เวลาประสูติกรุง
บริตาเนีย ในปีเถาะเอกศก ศักราช ๑๑๘๑ ตรงกันกับคฤศต
ศักราช ๑๘๑๙ ปีนั้นมาจนปีนี้ อนึ่งกรงสยามได้สดับรับเพาะแต่คำ
ยืนยันของทูตานุทูตฝ่ายสยาม ซึ่งกรุงสยามได้ส่งไปเฝ้ากรุงบริตาเนีย
ในปีมเสงนพศก ศักราชสยาม ๑๒๑๙ ตรงกันกับคฤศตศักราช ๑๘๕๗ นั้น
คือพวกทูตได้เล่าให้กรุงสยามฟังโดยเร็ว ถึงพระราชชนนีของกรุงบริ
ตาเนียซึ่งทรงนามว่า ดุกเชศออฟเกนต์ ว่าท่านนั้นเปนเจ้าหญิงทรงพระ
เจริญ ควรจะเปนที่รักใคร่นับถือมากที่สุด แลว่าท่านนั้นได้เสด็จออก
ต้อนรับในเวลาเลี้ยงทูตสยาม พร้อมกับกรุงบริตาเนียนั่งโต๊ะที่เลี้ยง
กันในห้องอันหนึ่ง ซึ่งมีในวังวินเซอในราตรีอันหนึ่ง แลว่าเวลานั้น
พระราชชนนีของกรุงบริตาเนีย ได้ทรงทักทายปราไสยพวกทูตานุทูต
ด้วยพระกิริยาปรากฏว่า เต็มด้วยพระเมตตาคือเสมอ เหมือนพระราช
กิริยาของบริตาเนีย แลพระกิริยาของพระองค์เจ้าปรินสกอนสอด

เพราะเหตุซึ่งกรุงสยามได้มีเกียรติยศ เพื่อจะเปนพระเจ้าแผ่นดิน อันออกหน้าปรากฏ ว่ามีพระราชไมตรีกับกรุงบริตาเนีย ใช้พระราชสาสนไปมาถึงโดยตรง แลกรุงบริตาเนียได้มีคุณแก่กรุงสยาม ด้วยความสำแดงการยกย่องในเมื่อจาฤกพระนามของกรุงบริตาเนีย ว่าเปนพระราชภคินีที่รักของกรุงสยาม ลงในพระราชสาสนที่มีมาทุกฉบับ เพราะความยกย่องเปนเกียรติยศปรากฏดังนี้ มีแก่กรุงสยามแต่กรุงบริตาเนีย กรุงสยามไม่อาจอดกลั้นความประสงค์ เพื่อจะสำแดงความร้อนใจอาไลยพร้อมด้วยกรุงบริตาเนีย ในอุบัติยังเกิดแห่งความวิโยคจากพระราชชนนีเปนที่รักนั้น ถึงว่าพระราชชนนีนั้นจะทรงพระชนม์ยืนมากถึง ๗๕ ปีแล้ว กรุงสยามยังคิดเห็นว่ากรุงบริตาเนียจะทรงสังเวชพระราชหฤทัยมาก ในความสิ้นพระชนน์ของพระราชชนนีนั้น ก็อุบัติเหตุใด ๆ บังเกิดขึ้นแก่กรุงบริตาเนีย เหตุนั้นทั้งปวงกรุงสยามคิดว่าเหมือนกับด้วยสิ่งซึ่งบังเกิดขึ้นแก่กรุงสยามเหมือนกัน ด้วยประการนี้ กรุงสยามขอสำแดงความพลอยสังเวชแลโทมนัสด้วย ในเหตุซึ่งบังเกิดนี้โดยซื่อสัตย์สุจริต

เพราะเหตุซึ่งกรุงบริตาเนียได้มีความดีแลความประพฤติชอบธรรมเปนเดิมเหตุให้สำเร็จผล ทำให้ชนที่ขึ้นอยู่ในพระราชอาณาจักรของกรุงบริตาเนีย มีประมาณนับตัวไม่ถ้วนเที่ยวแยกย้ายเรี่ยรายตั้งอยู่แทบทุกบ้านทุกเมืองในมนุษโลก แลว่าโดยวิเศษ คือไพร่บ้านพลเมืองที่ตั้งอยู่ในเมืองขึ้นของกรุงบริตาเนีย ที่กว้างขวางโตใหญ่มากที่สุด จนถึง

ดวงพระอาทิตย์ได้เวียนส่องแสงอยู่เปนนิตย์ไม่ได้ลับไปจากเมืองทั้งปวง ซึ่งเปนเมืองขึ้นของกรุงบริตาเนียนั้นเลย ให้ได้มีความสุขแลความชมเชยผลประโยชน์เปนที่เพลิดเพลินของตนติดต่อไปในความสวัสดิ์ กรุงสยามจึงได้มีความหวังว่าสิ่งซึ่งเปนต้นเหตุเปนประธานของสกลโลกจะมีความโปรด ด้วยความประพฤติของกรุงบริตาเนียมากที่สุด แล้วจะโสรจสรงกรุงบริตาเนียเนือง ๆ ด้วยน้ำคือทิพยพรให้ชื่นชายในพระกายของกรุงบริตาเนียทุกเมื่อ เพื่อให้ทรงพระเจริญปราศจากพระโรคแลรักษาพระชนมชีพให้มั่นคง ดำรงไปยืดยาวกว่าพระชนมชีพของพระราชชนนี ซึ่งสิ้นพระชนม์ในครั้งนั้น กรุงสยามแน่ใจว่ากรุงบริตาเนียจะไม่ทรงพระโทมนัสมากยิ่งไปนานเพราะเหตุนี้ เพราะกรุงบริตาเนียทรงพระปัญญาทรายธรรมดาของชีวิตมนุษย์อยู่แล้ว ว่าหนทางอย่างนี้จำจะเปนที่ไปเมื่อหนึ่ง ซึ่งเปนเวลาปลายอายุของคนทุกคนในโลก

อนึ่งกรุงสยามได้มีความยินดี เพื่อจะได้ฟังคำยืนยันยอกความมั่นคง แต่เซอรอเบิตสจอมเบิคกงสุลของกรุงบริตาเนีย ซึ่งอยู่ในกรุงเทพ ฯ นี้ ว่ากรุงบริตาเนียได้โปรดรับว่ากรุงบริตาเนียจะรับทูตสยามซึ่งกรุงสยามได้ส่งไปจากกรุงเทพ ฯ นี้ แต่เมื่อวันพฤหัสบดีขึ้น ๑๐ ค่ำของเดือนจิตรา ซึ่งเปนเดือนที่ ๕ นับแต่ต้นรดหนาว ตรงกันกับวันที่นับโดยสุริยคติเปนวันที่ ๑๒ ของเดือนมาร์ชในปีประจุบันนั้น เพื่อจะให้เฝ้าสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสโดยการเจริญทางพระราชไมตรี ซึ่งมีขึ้น

ด้วยการทำสัญญาโดยแบบอย่างเหมือนกันกับครั้งเมื่อกรุงสยามได้ส่ง
ทูตานุทูตไปเฝ้ากรุงบริตาเนีย เมื่อปีมเสงนพศก ศักราช ๑๒๑๙ ตรง
กันกับคฤศตศักราช ๑๘๕๗ นั้น ครั้งนี้กรุงสยามมีความปรารถนายิ่งขึ้นไป
เพื่อจะให้ทูตต่อไป กรุงลอนดอนเจริญทางพระราชไมตรีแก่กรุงบริตาเนีย
โดยความในพระราชสาสนอีกฉบับหนึ่ง ซึ่งมีไปเมื่อทูตานุทูตพวกนั้น
แล้ว กรุงสยามมีความหวังฉเพาะว่าทูตานุทูตพวกนั้น จะได้มียศ
เพื่อจะได้เฝ้าในที่ฉเพาะพระพักตร์ของกรุงบริตาเนียก่อน แต่พระราช
สาสน์นี้จะได้ไปถึงกรุงลอนดอน ฤๅจะพร้อมเข้าในเวลาเดียวกัน ก็
เพราะเหตุที่กรุงสยามได้ฟังข่าวของความสิ้นพระชนม์แห่งพระราชชนนี
ของกรุงบริตาเนียนั้น เปนภายหลังแต่เวลาเมื่อทูตไปจากกรุงเทพ ฯ
นั้นนานแล้ว จึงต้องส่งพระราชสาสน์มอบให้กงสุลต่อไป จะไว้ใจ
ว่าจะไปถึงทันเวลาทูตสยามได้เข้าเฝ้านั้นไม่ได้ กรุงสยามมีความแน่
ใจว่าการยกย่องนับถือโดยทางพระราชไมตรี ที่มีในรวางราชสกุลของ
กรุงบริตาเนียแลกรุงสยามทั้งสองฝ่ายจะติดต่อไปดังนี้ ตลอดเวลาพระ
ชนมชีพของกรุงบริตาเนียแลกรุงสยาม แลสืบเปนแบบแผนเยี่ยงอย่าง
ต่อไปในเวลาของพระราชวงศานุวงศ์ ผู้จะมาดำรงราชอิศริยยศสืบไป
ในอนาคตภายหน้าทั้งสองฝ่ายด้วยกัน พระราชไมตรีนั้นจะเปนเหตุให้มี
ความสุข แลสงบร่มเย็นแก่ชนในพระราชอาณาจักรทั้งสองฝ่าย คืออังกฤษ
ซึ่งอยู่ในที่ต่าง ๆ แทบทุกประเทศ แลชาวสยามในพระราชอาณาจักรนี้

พระราชสาสน์นี้ส่งมาแต่ท้องพระโรงของกรุงสยาม มีนามว่าพระที่นั่งอนันตสมาคม อยู่ในพระบรมมหาราชวัง กรงรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยาบางกอก ในวันจันทร์ขึ้น ๘ ค่ำ ของจันทรมาศ แห่งเดือนแทรกในปีรกานักษัตรตรีศก ศักราชสยาม ๑๒๒๓ ตรงกันกับสุริยกาลสังเกตเปนวันที่ ๑๕ แห่งเดือนยุไล ในปีมีคฤศตศักราช ๑๘๖๑ เปนปีที่ ๑๑ ฤๅวันที่ ๓๗๑๕ ในราชกาลประจุบันนี้

ฉบับที่ ๓๕

พระราชสาสนเรื่องกงสุลที่จะมาแทนเซอรอเบิตสจอมเบิค เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๐๘

พระราชสาสนสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ พระเจ้ากรุงรัตนโกสินทรมหินทรายุธยา ผู้เปนใหญ่ในสยาม แลเมืองขึ้นใกล้เคียงต่าง ๆ คือบางเมืองบางแขวงเมืองลาวกาวลาวเฉียงเมืองกัมโพชา แลเมืองมลายูหลายเมืองแลอื่น ๆ ขอเจริญทางพระราชไมตรีอันสนิท คำนับมายังสำนักสมเด็จพระนางวิกตอเรียมหาราชินีพระเจ้ากรุงลอนดอน ผู้เปนเจ้าเปนใหญ่ในพระราชอาณาจักรอันรวมกัน คือทวีปบริตาเนีย ใหญ่ แลไอยิแลนด์กอลอนี นานาประเทศต่าง ๆ ให้ทราบว่าเซอรอเบิตสจอมเบิคซึ่งกรุงบริตาเนียพร้อมกับความคิดขุนนางผู้ใหญ่ทรงเลือกทรงตั้งให้เปนกงสุลเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ๆ นี้ เมื่อเข้ามาถึงปีมเสงนพศก ศักราชสยาม ๑๒๑๙ ตรงกับปีมคฤศตศักราช ๑๘๕๗ นั้น ได้เชิญพระราชสาสนแลคุมเครื่องมงคลราชบรรณาการของกรุงบริตาเนียมาแสดงพระราชไมตรี แลทรงยินดีมาถึงกรุงสยาม เนื้อความในพระราชสาสนสำแดง การชักนำแลทรงยินดีให้กรุงสยามนับถือเซอรอเบิตสจอมเบิค ความทั้งปวงแจ้งอยู่ในพระราชสาสนนั้นแล้ว เซอรอเบิตสจอมเบิคอยู่ในกรุงเทพ ๆ นี้หกปีเศษ ก็อุส่าห์ประพฤติราชการในการปรกติปรนนิบัติแก่กรุงบริตาเนียทุกที่ทุกทางไม่ย่อหย่อน แลมีความดี

เปนที่ชอบใจแก่เสนาบดีฝ่ายสยาม จนเสนาบดีฝ่ายสยามได้จดหมาย
เปนคำสรรเสริญเซอรอเบิตสจอมเบิคเปนเนื้อความหลายข้อ มอบให้
เซอรอเบิตสจอมเบิคมาเปนสำคัญ เพื่อจะได้แสดงแก่เสนาบดีของกรุง
บริตาเนียให้ทราบเปนแน่ ความแจ้งอยู่ในหนังสือจดหมายนั้นแล้ว เซอ
รอเบิตสจอมเบิคมีอายุก็เท่ากับกรุงสยาม แก่กว่ากรุงสยามเพียงสาม
เดือน บัดนี้คิดเห็นอายุเจริญได้ถึงหกสิบปีแล้ว ย่างเข้าในความชรา เห็น
ว่าจะอยู่ไปในบ้านเมืองที่มีอากาศร้อนเช่นพระนครนี้ เปนความไม่สบาย
จึงลาจะกลับคืนไปอยู่ในยุโรป ซึ่งเปนที่มีลมอากาศอันคุ้นเคย เพราะ
เปนถิ่นเดิม กรุงสยามไม่อาจให้เซอรอเบิตสจอมเบิคไปด้วยปราศจาก
ราชสาสนของกรุงสยามได้ จึงได้เขียนราชสาสนฉบับนี้มอบให้เซอรอเบิตส
จอมเบิคกงสุลของกรุงบริตาเนีย ซึ่งจะออกจากที่กงสุลคืนไปบัดนี้นั้น
เปนสำคัญให้กรุงบริตาเนียทราบ ขอพระเดชพระคุณกรุงบริตาเนีย
ได้ โปรดแก่เซอรอเบิตสจอมเบิคจงมากเทอญ.

อนึ่งกรุงสยามขออ้อนวอนกรุงบริตาเนียได้ โปรดทรงพระดำริห์กับ
เสนาบดีในกรุงลอนดอน เลือกหาผู้มียศบันดาศักดิ์ ซึ่งสมควรมีความดี
เหมือน เซอรอเบิตสจอมเบิค ตั้งเปนกงสุล มาแทนที่ เซอรอเบิต สจอมเบิค
โดยเร็ว.

กรุงสยามขอพระเดชพระคุณกรุงบริตาเนียได้ โปรด ให้จัดผู้ซึ่ง
จะส่งมาเปนกงสุลอังกฤษใหม่ในเมืองสยามนั้น ให้ได้ ผู้ซึ่งมีสติปัญญา
เข้าใจในกฎหมายแลขนบธรรมเนียมราชการต่าง ๆ ซึ่งเปนผู้หนึ่งซึ่งผู้ครอง

แผ่นดินฝ่ายอังกฤษเคยรู้จักความที่แลรู้จักตัวถนัด แลเปนผู้ที่ออกมา
แต่เมืองอังกฤษแท้ทีเดียว แลผู้จะเปนกงสุลนั้นถ้าได้ที่ฉลาดในอินเตอร
นาแชนนาลลอ ว่าถึงการใหญ่ ๆ ในการบ้านเมือง ควรเปนที่ปฤกษา
หาริอให้ช่วยผู้ครองแผ่นดินฝ่ายสยาม ซึ่งเปนผู้ครอบครองเมืองมี
อานุภาพน้อยนี้ ในที่จะคิดอ่านการใหญ่ ๆ กันไภย ซึ่งจะมีเพราะความ
เข้าใจผิดแต่ผู้มีอำนาจต่าง ๆ ที่ไปมาแลตั้งอยู่ใกล้เคียงทั้งปวงนั้นได้ด้วย
จะเปนดียิ่งนัก แผ่นดินสยามบัดนี้ตั้งอยู่ในที่ติดต่อกัน แผ่นดินมีอำนาจ
ใหญ่ ๆ แผ่นดินสยามได้ต่อติดกับแผ่นดินอยู่ในพระราชอาณาจักรของ
กรุงบริตาเนีย ตั้งแต่ทิศตวันตกเฉียงใต้ขึ้นไป จนทิศตวันตก
เฉียงเหนือมานานเกือบสี่สิบปีแล้ว การเกี่ยวข้องถ้อยความสงสัยเข้าใจ
ไม่ต้องกันก็มีบ้าง อยู่ในเหตุต่าง ๆ เล็กน้อย ผู้ครองแผ่นดินฝ่ายสยาม
กับผู้ครองแผ่นดินฝ่ายอังกฤษแลกงสุล ก็ได้คิดอ่านปฤกษากันบันเทา
ชำระไป การสงสัยเข้าใจผิดกันต่าง ๆ ก็เสื่อมสร่างบางเบาเปนจบแล้ว
กันไปโดยมาก ที่เหลืออยู่บ้างก็เล็กน้อย ถึงกระนั้นผู้ครองฝ่ายสยาม
รู้ตัวว่าเปนผู้อยู่ไกลแต่ยุโรป ยังไม่สู้เข้าใจชัดแท้แลคุ้นเคยในกฎหมาย
อย่างธรรมเนียมอันดีของบ้านเมืองในยุโรป ซึ่งเปนเมืองเรียบร้อยมานาน
แลเปนเมืองสว่างด้วยการอันดี ก็ย่อมยอมความทั้งปวงนั้น ให้กรง
บริตาเนียกับเสนาบดีในกรุงลอนดอนตัดสินไม่สงสัย ตั้งใจจะคอยฟัง
รับสั่งของกรุงบริตาเนีย แลบัญชาของเสนาบดีเมื่อมียังคัยมาประการใด
ก็จะยอมตาม ให้การเปนแล้วให้การเปนเสร็จ เพราะเชื่อว่าปาลิยาแมน

ในนอกแลอินเตอรนาแซนนาลลอสอไสยิ์ตีจะคิดการแลพิพากษาสิ่งใด ก็ล้วนเปนยุติธรรมดีทุกประการ กรุงสยามคิดว่าตัวกรุงสยามอยู่ใกล้กรุงบริตาเนีย ด้วยเหตสามสถาน (๑) บ้านเมืองได้ติดต่อกันมานานดังว่ามาแล้ว (๒) สัญญาได้ทำมาแล้วนานครั้งหนึ่งแล้ว เมื่อแก้ไขรับทำใหม่ก่อนกว่าสัญญาเมืองอื่นทั้งปวง (๓) หนังสือสัญญาก็ดี พระราชาสาสนไปมาถึงกันก็ดี หนังสือเสนายดีก็ดี ฝ่ายอังกฤษกับฝ่ายสยามแต่งให้อ่านแก่กันได้ ไม่ต้องหาล่ามแปลไม่ต้องขึ้นแก่ปากล่ามใจล่าม ด้วยเหตุว่าดังนี้แล้ว ขอกรุงบริตาเนียจงได้โปรดทรงเมตตากรุณาแก่กรุงสยามจงมากเทอญ.

อนึ่งเมื่อก่อนเวลานี้ไป กรงสยามกับเสนายดีมีความปรารถนาจะใคร่ตั้งกงสุลของกรุงสยาม มาคอยอยู่พึ่งราชการในกรุงลอนดอนนายหนึ่ง ได้ขอแก่เซอรอเบิตสจอมเบิคกงสุลให้หารือมายังเสนายดีในกรุงลอนดอน ก็มีความตอบมาว่ายอมให้ตั้งไม่ขัดขวาง กรุงสยามกับเสนายดีมีความยินดีเลือกได้มิศเตอ ด,ก, มาสอนเปนอังกฤษสับเยคขึ้นในพระราชอาณาจักรของกรุงบริตาเนียนายหนึ่ง ซึ่งเปนผู้ได้เข้ามาตั้งค้าขายอยู่ในกรุงเทพ ฯ นี้ นานถึงแปดปีมาแล้ว เข้าใจการขนบธรรมเนียมฝ่ายสยามมาก แลมิญาติพี่น้องพวกพ้องอยู่ในกรุงลอนดอน อาจไปอยู่ในกรงลอนดอนโดยสุขสวัสดิได้ กรงสยามจึงได้หารือเซอรอเบิตสจอมเบิคเห็นชอบด้วยแล้ว จึงได้ตั้งให้มิศเตอ ด,ก, มาสอนเปน

กงสุลฝ่ายสยาม ได้นามตามยศโดยธรรมเนียมสยามเคยใช้ในภาษาสังสกฤตว่า พระสยามธุระพาห เซอรอเบิศสจอมเบิคยืนยันมั่นคงว่าผู้ครองแผ่นดินในกรุงลอนดอนคงจะยอมให้มิศเตอด,ก,มาสอนเปนกงสุลฝ่ายสยามเปนแน่ ขอพระเดชพระคุณกรงบริตาเนียได้โปรดแก่มิศเตอด,ก, มาสอนกงสุลของกรุงสยามด้วย.

กรุงสยามมีความเสียใจ เพื่อจะได้ฟังความเสื่อมสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระราชชนนี แลสมเด็จพระภัคดากรุงบริตาเนีย ซึ่งเปนมาแล้วในปีหลังถึงสองซ้ำ กรุงสยามพลอยมีความโทมนัสด้วยจริง ๆ เพราะเสื่อมเสียท่านผู้เปนประธานในราชตระกูลของกรุงบริตาเนียไป เปนที่มีโศกาลัยแก่กรุงบริตาเนียยิ่งนัก ถึงกระนั้นกรุงสยามไว้ใจกรุงบริตาเนีย จะทรงระงับพระทัยได้ด้วยกำลังพระปัญญาทราบธรรมดาแห่งมนุษย์ ว่าหนทางนี้เปนที่ต้องจำใจเดิรของมนุษย์ทุกคน แลเปนที่ต้องจำใจของผู้ซึ่งรักผู้อื่น ต้องยอมให้ผู้ที่เปนที่รักซึ่งจะเดิรไปก่อนเดิรไป จะห้ามจะขัดเมื่อเดิรอยู่นั้นไม่ได้ การพิบัติเสื่อมเสียเช่นนี้ก็ย่อมมีแก่ราชตระกูลทุกบ้านทุกเมือง ที่อื่นยกไว้แต่กรุงสยามนี้เองในปีทั้งสามที่ล่วงมาแล้ว กรุงสยามก็ต้องวิโยคเสื่อมเสียจากพระราชเทวีมิชนมายุยี่สิบเจ็ดปี[๑] แลราชโอรสใหญ่[๒] ที่สองมิชนมายุสามสิบแปดปี แลราชธิดาซึ่งประสูติจากราชเทวี[๓] นั้นมิชนมายุแปดขวบ

---

(๑) สมเด็จพระเทพศิรินทรา บรมราชินี

(๒) กรมหมื่นวิษณุนาถนิภาธร

(๓) สมเด็จเจ้าฟ้าจันทรมณฑล

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

การทั้งปวงแจ้งแก่เซอรอเบิตสจอมเบิคแล้ว แต่บัดนี้กรุงสยามมีความยินดียิ่งนักที่ได้ฟังว่า กรุงบริตาเนียได้มีพระราชนัดดาบังเกิดแต่พระราชธิดาแลพระราชบุตรโดยสุขสวัสดิ์ กรุงสยามขอแสดงความยินดีอำนวยอวยไชยมาโดยซื่อสัตย์ ด้วยความหวังว่าพระราชบุตรพระราชธิดาพระราชนัดดาจะมีความเจริญอยู่กับกรุงบริตาเนีย เปนที่สำราญพระราชหฤทัยแลสืบพระวงศไปสิ้นกาลนาน.

กรุงสยามขออาราธนาแลสิ่งซึ่งเปนประธานแก่สกลโลก จงให้อนุเคราะห์รักษาสมเด็จพระเจ้ากรุงบริตาเนีย ให้ได้ดำรงในความสุขความเจริญ แลติดต่อไปพร้อมไปของชนมชีพแลราชสมบัติทั่วทั้งอาณาจักร แลขอให้ทางพระราชไมตรีทั้งสองพระนครติดพันธ์ อยู่เย็นเปนสุขสืบไปภายหน้าชั่วฟ้าแลดิน เทอญ.

พระราชสาสน์นี้ได้ส่งไปแต่พระที่นั่งอนันตสมาคมในพระราชสถานที่ชื่อบรมมหาราชวัง ตั้งอยู่ในกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุธยาบรมราชธานี อันมีในประเทศบางกอกแว่นแคว้นแผ่นดินสยาม ในวันศุกร์เปนดิถีที่ ๗ ในข้างแรมของจันทรมาศชื่อวิสาข เปนเดือนที่ ๖ นับแต่ต้นรตูหนาวมา ในปีชวดฉศก ศักราชโหรสยาม ๑๒๒๖ ตรงกันกับกำหนดสริยคติกาลฝ่ายยุโรป เปนวันที่ ๒๗ ของเดือนเม ในปีมิคฤศตศักราช ๑๘๖๔ เปนวันที่ ๑๔ ฤาวันที่ ๔๗๖๒ ในรัชกาลประจุบันนี้.

ห้องสมุดพุทธสมาคม
จังหวัดนครราชสีมา

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร
ตำบลถนนราชบพิธ จังหวัดพระนคร
วันที่ ๒ กันยายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๙